

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОМУНІКАЦІЇ
(МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ)**

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Код та найменування спеціальності

035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика)

Предметна спеціалізація

Автор: Коч Н. В.
доктор філологічних наук,
професор

Миколаїв 2017 – 2018

Затверджено на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики від «28» серпня 2017 р.

Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії філологічного факультету

від «28» серпня 2017 р.

Затверджено на засіданні вченої ради філологічного факультету від «28» серпня 2017 р.

Витяг із ОКХ

Метою викладання навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» є засвоєння студентами ефективних моделей міжкультурної комунікації в умовах глобалізації світу.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- ознайомити студентів з історією виникнення та теоретичними засадами міжкультурної комунікації;
- розвинути культурну сприйнятливість, здатність до правильної інтерпретації різноманітних видів комунікативної поведінки;
- сформувати вміння й навички застосування на практиці отриманих знань у конкретній ситуації міжкультурного контакту;
- ознайомити з методами дослідження міжкультурної комунікації.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати: основні поняття та категорії курсу; типи, види, форми, моделі, структурні компоненти міжкультурної комунікації; особливості субкультур та особливості культур націй і народів світу для досягнення взаєморозуміння й позитивного результату у міжкультурних контактах; природу міжкультурних нерозумінь й конфліктів і засоби виходу з них; методи й прийоми досягнення позитивного результату міжкультурної комунікації;

вміти: аналізувати форми міжкультурного спілкування; застосовувати на практиці отримані знання в конкретних ситуаціях міжкультурної взаємодії; дотримуватись толерантного ставлення до інших культур та їх представників; володіти методологічними прийомами комунікативної поведінки в різних сферах суспільного життя; вміти вести науковий пошук щодо дослідження проблем міжкультурної комунікації; володіти методикою та навичками попередження й усунення міжкультурних конфліктів.

Витяг із ООП

Курс навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» формує в студентів загальнопредметні та фахові (мовно-лінгвістичні) компетентності. Зокрема, такі загальнопредметні компетентності: базові загальні знання; навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел); володіння базовими інформаційними технологіями; здатність формулювати мету, конкретизувати її завданнями; уміння використовувати потрібну інформацію, застосовувати відповідну методологію для досягнення результатів і обґрунтування висновків; здатність до наукового аналізу та синтезу на основі логічних аргументів та перевірених фактів; здатність застосовувати знання на практиці; дослідницькі навички та уміння; розуміння культури та звичаїв інших країн; здатність працювати самостійно; планування і управління проектами. Фахові компетентності передбачають: володіти певними знаннями основ комунікативного процесу і навичками ведення інформаційної діяльності у різних сферах (економіки, виробництва, управління, культури, педагогіки, журналістики, малого бізнесу, в

політичній, соціальній, науковій, фінансовій і банківській сферах); представникові традиційних (учитель, журналіст) та нових професій потрібно знати основні теорії і концепції, що відносяться до сфери комунікації і формування громадської думки, а також володіти навичками інформаційно-комунікаційної роботи, бути готовим до самонавчання і самостійної дослідницької діяльності; ефективно формувати комунікативну стратегію; користуватися тактичними прийомами комунікації; добирати необхідні мовні засоби у конкретній комунікативній ситуації; представляти себе як учасника комунікативного процесу; оптимально співвідносити вербальні і невербальні способи міжкультурної комунікації з її прийомами з цілями, визначати практичну доцільність комунікативних намірів представників різних культур; Знання ресурсів, доступних для проведення міжкультурного дослідження, та здатність відповідно їх використовувати; використання відповідної термінології та форм вираження дисципліни в усній та письмовій формах рідною та іноземною мовами; знання актуальних проблем сучасної міжкультурної комунікації; знання особливостей світових мов і культур на різних рівнях у порівняльному аспекті; здатність у мовленнєвій практиці корегувати помилкове використання слів та їхніх форм, що пов'язано з інтерференцією близькоспоріднених мов; уміння знаходити та ефективно використовувати спільні та відмінні риси в системі фонетичних, фонологічних, лексичних, граматичних і стилістичних явищ світових мов; уміти здійснювати порівняльний аналіз знакового, зокрема вербального і невербального, представлення культурних констант народів у синхронії і діахронії.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної роботи

_____ Н. І. Василькова

28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОМУНІКАЦІЇ
(МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ)

Ступінь бакалавра

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Код та найменування спеціальності

035. 10 Прикладна лінгвістика

Предметна спеціалізація

Філологічний факультет

2017 – 2018 навчальний рік

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

Розробник програми: Коч Наталя Володимирівна, професор кафедри загальної та прикладної лінгвістики, доктор філологічних наук, професор.

Програму схвалено на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики

Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики _____ (Коч Н. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12

Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Василькова Н. І.)

Програма навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» для студентів ОКР «бакалавр» за напрямом підготовки 035 Філологія спеціалізації 035.10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» складена відповідно до освітньо-професійної програми бакалаврів за напрямом підготовки 035 Філологія спеціалізації 035.10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» є міжкультурне спілкування представників різних культур.

Міжпредметні зв'язки: філософія, соціологія, психологія, теорія комунікації, комунікативна лінгвістика, етнолінгвістика, етнопсихологія, лінгвокультурологія.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою** викладання навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» є засвоєння студентами ефективних моделей міжкультурної комунікації в умовах глобалізації світу.

1.2. Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- ознайомити студентів з історією виникнення та теоретичними засадами міжкультурної комунікації;
- розвинути культурну сприйнятливість, здатність до правильної інтерпретації різноманітних видів комунікативної поведінки;
- сформувати вміння й навички застосування на практиці отриманих знань у конкретній ситуації міжкультурного контакту;
- ознайомити з методами дослідження міжкультурної комунікації.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати: основні поняття та категорії курсу; типи, види, форми, моделі, структурні компоненти міжкультурної комунікації; особливості субкультур та особливості культур націй і народів світу для досягнення взаєморозуміння й позитивного результату у міжкультурних контактах; природу міжкультурних нерозумінь й конфліктів і засоби виходу з них; методи й прийоми досягнення позитивного результату міжкультурної комунікації;

вміти: аналізувати форми міжкультурного спілкування; застосовувати на практиці отримані знання в конкретних ситуаціях міжкультурної взаємодії; дотримуватись толерантного ставлення до інших культур та їх представників; володіти методологічними прийомами комунікативної поведінки в різних сферах суспільного життя; вміти вести науковий пошук щодо дослідження проблем міжкультурної комунікації; володіти методикою та навичками попередження й усунення міжкультурних конфліктів.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: базові загальні знання; навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел); володіння базовими інформаційними технологіями; здатність формулювати мету, конкретизувати її завданнями;

уміння використовувати потрібну інформацію, застосовувати відповідну методологію для досягнення результатів і обґрунтування висновків; здатність до наукового аналізу та синтезу на основі логічних аргументів та перевірених фактів; здатність застосовувати знання на практиці; дослідницькі навички та уміння; розуміння культури та звичаїв інших країн; здатність працювати самостійно; планування і управління проектами.

II. Фахові компетентності: володіти певними знаннями основ комунікативного процесу і навичками ведення інформаційної діяльності у різних сферах (економіки, виробництва, управління, культури, педагогіки, журналістики, малому бізнесі, в політичній, соціальній, науковій, фінансовій і банківській сферах); представникові традиційних (учитель, журналіст) та нових професій потрібно знати основні теорії і концепції, що відносяться до сфери комунікації і формування громадської думки, а також володіти навичками інформаційно-комунікаційної роботи, бути готовим до самонавчання і самостійної дослідницької діяльності; ефективно формувати комунікативну стратегію; користуватися тактичними прийомами комунікації; добирати необхідні мовні засоби у конкретній комунікативній ситуації; представляти себе як учасника комунікативного процесу; оптимально співвідносити вербальні і невербальні способи міжкультурної комунікації з її прийомами з цілями, визначати практичну доцільність комунікативних намірів представників різних культур; Знання ресурсів, доступних для проведення міжкультурного дослідження, та здатність відповідно їх використовувати; використання відповідної термінології та форм вираження дисципліни в усній та письмовій формах рідною та іноземною мовами; знання актуальних проблем сучасної міжкультурної комунікації; знання особливостей світових мов і культур на різних рівнях у порівняльному аспекті; здатність у мовленнєвій практиці корегувати помилкове використання слів та їхніх форм, що пов'язано з інтерференцією близькоспоріднених мов; уміння знаходити та ефективно використовувати спільні та відмінні риси в системі фонетичних, фонологічних, лексичних, граматичних і стилістичних явищ світових мов; уміти здійснювати порівняльний аналіз знакового, зокрема вербального і невербального, представлення культурних констант народів у синхронії і діахронії.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS).

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Теоретичні засади та актуальні проблеми сучасної міжкультурної комунікації.

Тема 1. Міжкультурна комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна. Інтегративність крос-культурної комунікації.

Тема 2. Культурний діалог в умовах глобалізації світу.

Кредит 2. Основні аспекти вивчення міжкультурної комунікації.

Тема 3. Культурний контекст. Типологія культур.

Тема. 4. Культурні стереотипи та етнічні упередження. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації.

Кредит 3. Ключові культурні концепти.

Тема 5. Базові лінгвокультурні концепти світових культур.

Рекомендована література

Базова

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
8. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
10. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
11. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
12. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
15. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
16. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
17. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 326 с.
18. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.

19. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.

20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 298 с.

21. Ясенкова О. В. Основы теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Ясенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Додаткова

1. Абрамова Е. Невербальная межкультурная коммуникация / Е. Абрамова // Лефортовские чтения. – М. : [б. в.], 2005. – 140 с.

2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, 2010. – 288 с.

3. Аминев Г. А. Историко-психологические предпосылки межкультурных конфликтов : Юнгианский подход / Г. А. Аминев, Э. Г. Аминев, Ван Цзинь и др. // Пространство и время в восприятии человека : историко-психологический аспект : Материалы XIV Международной научной конференции. – СПб. : Нестор, 2003. – Ч. 1. – С. 7–9.

4. Анохіна Т. О. Тенденції позначення невербальних лакун у різномовних дискурсах / Т. О. Анохіна // Філологічні трактати. – 2010. – № 1. – С. 5–11.

5. Антипов Г. А. Текст как явление культуры / Г. А. Антипов. – Новосибирск : Наука, 1989. – 194 с.

6. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.

7. Бажанова В. А. Национальные формы этикета / В. А. Бажанова. – Казань : Изд-во КГУ, 2000. – 90 с.

8. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа : результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблины) студентов в 1993–1994 гг. / Е. Бартминский // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии : тезисы конференции. – М. ; [б. в.], 1995. – С. 7–9.

9. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 281 с.

10. Библер В. С. Школа диалога культур : Идеи, опыт, перспективы / В. С. Библер. – Кемерово : АЛЕФ, 1993. – 415 с.

11. Бичко А. К. Феномен української інтелігенції : Спроба екзистенціального дослідження / А. К. Бичко, І. В. Бичко. – Дрогобич : [б. в.], 1997. – 115 с.

12. Бобахо В. А. Современные тенденции молодежной культуры : конфликт или преемственность поколений? / В. А. Бобахо, С. И. Левицова // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 56–65.

13. Бобрышева И. Е. Лакуны в спектре межкультурного общения / И. Е. Бобрышева // Психолингвистика и межкультурное взаимопонимание : Тезисы докладов X Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации 3-6 июня 1991 г. – М. : ИЯ АН СССР, 1991. – С. 35–36.
14. Богомолова Н. Н. Образы американца и советского человека в восприятии московских студентов и на страницах молодежной прессы / Н. Н. Богомолова, Т. Г. Стефаненко // Вестник МГУ. – 1991. – № 3. – С. 3–11.
15. Бондаренко Т. В. Лингвокультурный типаж британский дворецкий : понятийная составляющая / Т. В. Бондаренко // Вестник ВолГУ. Сер. 2 «Языкознание». – Вып. 2. – № 2 (8). – 2008. – С. 152–155.
16. Борев Ю. Б. Национальные особенности юмора / Ю. Б. Борев // Проблемы развития литератур народов СССР. – М. : Наука, 1964. – С. 358–385.
17. Бороноев А. О. Основы этнической психологии / А. О. Бороноев, В. Н. Павленко. – СПб : Изд-во СПбГУ, 1991. – 168 с.
18. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1973. – 283 с.
19. Брутян Г. А. Гипотеза Сепира-Уорфа / Г. А. Брутян. – Ереван : Луйс, 1968. – 66 с.
20. Брутян Г. А. Язык. Картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1973. – № 1. – С. 23–28.
21. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.
22. Будаев Э. В. Метафорическое моделирование постсоветской действительности в российском и британском политическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Э. В. Будаев. – Екатеринбург, 2006. – 232 с.
23. Бусурина Е. В. Лингвокультурема «дурак» в русской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Бусурина. – СПб., 2004. – 22 с.
24. Бызова В. М. Психология этнических различий : проблемы менталитета, отношений, понимания : автореф. дис. ... докт. псих. наук / В. М. Бызова. – СПб., 1997. – 34 с.
25. Быкова А. Ф. Англия и англичане, их прошлое и настоящее / А. Ф. Быкова. – Ростов-на-Дону : «Донская речь» Н. Параманова, 1905. – 124 с.
26. Быкова Г. В. Лакунарность как категория лексической системологии / Г. В. Быкова : автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Воронеж, 1999. – 33 с.
27. Вайсгербер Л. О силах немецкого языка / Л. Вайсгербер // Очерки по общему языкознанию. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 382 с.
28. Введенская Л. А. Русский язык и культура речи / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова, Е. Ю. Кашаева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 142 с.
29. Вдовиченко В. Італійська Шевченкіана [Електронний ресурс] / В. Вдовиченко // Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

30. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 287 с.
31. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
32. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с.
33. Великобритания : лингвострановедческий словарь. – М. : Русский язык, 1978. – 480 с.
34. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.
35. Воркачев С. Г. Концепт счастья в английском языке : значимостная составляющая / С. Г. Воркачев, Е. А. Воркачева // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков : Человек и его дискурс. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 263–275.
36. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация : истоки и цели / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76–83.
37. Воркачев С. Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремиологии / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 1995. – № 3. – С. 56–66.
38. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
39. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 2008. – 240 с.
40. Воронкова И. С. Лингвистическое освоение чужой действительности : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / И. С. Воронкова. – Воронеж, 2011. – 259 с.
41. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : у 2 т. / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 1. – 450 с.; Т. 2. – 445 с.
42. Всеобщая декларация о культурном разнообразии, 2 ноября 2001 г., UNESCO Doc. 31C/Res 25, Annex 1 (2001) [Электронный ресурс] / Режим доступа : www1.umn.edu/.../russian/.../Rculturaldiversitydecl.html.
43. Гавріна Н. І. Концепції трансформацій етнічної ідентичності в сучасному суспільстві / Н. І. Гавріна // Нова парадигма : Вип. 65; ч. II. – К. : Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2007. – С. 31–36.
44. Гачев Г. Д. Америка в сравнении с Россией и Славянством : [в 2 кн.] / Г. Д. Гачев. – М. : РАРИТЕТ, 1997 – 677 с.
45. Гачев Г. Д. О национальных картинах мира / Г. Д. Гачев // Народы Африки. – 1967. – № 1. – С. 77–81.
46. Глущенко Т. С. Феноменология паралингвистической лакуарности в русской и англо-американской лингвокультурах / Т. С. Глущенко // Лакуны в языке и речи. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – С. 33–39.

47. Гнатенко П. І. Український національний характер / П. І. Гнатенко. – К. : ДОК-К, 1997. – 114 с.
48. Горлова В. М. Українська національна ідентичність : компаративний аналіз націоналістичних дискурсів : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.12 / В. М. Горлова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 187 с.
49. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія) / М. В. Гримич. – К. : [б. в.], 2000. – 380 с.
50. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1907. – VIII. – 294 с.
51. Гудков В. П. Стереотип России и русской и сербской литературе / В. П. Гудков // Вестник МГУ. – Серия 9 «Филология». – 2001. – № 2. – С. 20–24.
52. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
53. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с. – С. 156–180.
54. Гуревич П. Культурология / П. Гуревич. – М. : Изд-во «Проект», 2004. – 336 с.
55. Дементьев В. В. Коммуникативные ценности русской культуры : категория персональности в лексике и прагматике / В. В. Дементьев. – М. : Глобал ком, 2013. – 336 с.
56. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДПУ, 2007. – 444 с.
57. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра., 2006. – 703 с.
58. Жайворонок В. Мовні знаки культури : спроба лексикографічного опису / В. Жайворонок // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка. – К. : [б. в.], 2007. – С. 92–101.
59. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навчальний посібник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
60. Зализняк А. А. Константы и переменные русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 696 с.
61. Зейферт Е. И. Этническая картина мира российских немцев [Электронный ресурс] / Е. И. Зейферт // Режим доступа : <https://stihi.ru/2011/04/06/4528>.
62. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
63. Игрунов В. В мире складывается два типа культур – глобальная и провинциальная (из интервью 7 ноября 2005 г.) [Электронный ресурс] / В. Игрунов // Режим доступа : <http://www.igrunov.ru>.
64. Калина Н. Прецедентные концепты в межкультурной коммуникации / Н. Калина // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки

(мовознавство : У 5 ч. Вип. 89 (2). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2010. – 352 с.– С. 10–14.

65. Карасик В. И. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова]. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.

66. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : Культурные концепты : сборник научных трудов. – Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.

67. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология : учебное пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 116 с.

68. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сборник научных трудов [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.

69. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж «русский интеллигент» / В. И. Карасик // Аксиологическая лингвистика : лингвокультурные типажи : сборник научных трудов [под ред. В. И. Карасика]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 25–61.

70. Карпова К. С. Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / К. С. Карпова. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. – 21 с.

71. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология : деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель : Изд-во ГГУ им. Ф. Скорины, 1998. – 213 с.

72. Ковальчук С. Ю. Неформальные молодежные объединения в условиях социальной трансформации современного российского общества : автореф. дис... канд. социол. наук / С. Ю. Ковальчук. – Волгоград, 2008. – 20 с.

73. Кокорев А. А. Психология межнационального общения / А. А. Кокорев : дисс. ... докт. психол. наук. – М., 1992. – 594 с.

74. Колесов В. В. Концепты культуры / В. В. Колесов // Вестник СПбУ. Сер.2. – Вып. 4. – 1994. – С. 30–39.

75. Колесов В. В. Ментальные характеристики русского слова в языке и философской интуиции / В. В. Колесов // Язык и этнический менталитет : Сборник научных трудов. – Петрозаводск : Изд-во Петрозаводского ун-та, 1995. – С. 13–24.

76. Колесов В. В. Отражение русского менталитета в слове / В. В. Колесов // Российский менталитет и учет его особенностей в социальной работе. – М. : [б. в.], 1994. – 155 с. – С. 148–174.

77. Коломієць Л. Рецепція англомовних перекладів поезій Тараса Шевченка інтернет-читачами (огляд читацьких відгуків та коментарів) / Л. Коломієць // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 291–303.

78. Комиссаров В. Н. Коммуникативные концепции перевода / В. Н. Комиссаров // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 6–13.
79. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода : Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В. Н. Комиссаров. – М. : ЧеРо, 1999. – 136 с.
80. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : курс лекций / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.
81. Кон И. С. Национальный характер : миф или реальность? / И. С. Кон // Иностранная литература. – 1968. – № 9. – С. 215–229.
82. Кононенко В. І. Мова у контексті культури / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 392 с.
83. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
84. Коптякова Е. Е. Германия в национальных стереотипах русских и американцев / Е. Е. Коптякова // Политическая лингвистика. – Вып. 1 (24). – Екатеринбург, 2008. – С. 129–132.
85. Корнева Л. М. Невербальні засоби в міжкультурній комунікації / Л. М. Корнева // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 49, т. 1. – С. 88–90.
86. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб, 1861. – № 3. – С. 33–80.
87. Костюк Л. Б. Філогенетичні закономірності розвитку етнічної ментальності українців : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Л. Б. Костюк; ЛНУ імені Івана Франка. – Л., 2008. – 21 с.
88. Коул М. Культурные механизмы развития / М. Коул // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 5–20.
89. Коч Н. В. Роль базових лінгвокультурних концептів давньоруської християнської аксіології у становленні колективістського типу культури/ Н. В. Коч // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 62. – 240 с. – С. 62–69.
90. Коч Н. В. Формування концептуального фрейму «європейські цінності» у свідомості сучасної молоді // «Мова мая, я з табою ў жыцці шчасце маю...» : зборнік наукових артыкулаў. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 201 с. – С. 78–83.
91. Кочетков В. В. Психология межкультурных различий / В. В. Кочетков. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 416 с.
92. Кравченко А. И. Культурология : учебное пособие / А. И. Кравченко. – М. : Академический Проект, 2002. – 496 с.
93. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
94. Кребер А. Культура. Критический анализ концепций и дефиниций [Электронный ресурс] / А. Кребер, К. Клакхон. – М. : ФОРУМ «Studia humanitas», 1992 // Режим доступа : http://emuseum.mnsu.edu/information/biography/klmno/kroeber_alfred.html.

95. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика : язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
96. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
97. Кузнєцова Т. «Свій»/«чужий» у текстовому просторі ЗМІ [Електронний ресурс] / Т. Кузнєцова // Електронна бібліотека Інституту журналістики // Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index>.
98. Кузьмин С. С. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / С. С. Кузьмин, Н. Л. Шадрин. – М. : Русский язык, 1989. – 353 с.
99. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация : теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур : Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск : РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
100. Лабунская В. А. Невербальное поведение / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 245 с.
101. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : УРСС Эдиториал, 2004. – 256 с.
102. Ларина Т. В. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т. В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 507 с.
103. Ларченко В. В. Современная межлингвокультурная коммуникация : конструирование глобального языкового пространства? / В. В. Ларченко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49, Т. 1. – С. 97–99.
104. Латов Ю. В. Восточнославянские страны на ментальной карте мира по Г. Хофстеду / Ю. В. Латов, Н. В. Латова // Научные труды ДНТУ. – Донецк : ДонНТУ, 2010. – С. 161–168.
105. Лебедько М. Г. Культурные преграды : преодоление трудностей межкультурного общения (Culture Bumps : Overcoming Misunderstandings in Cross-Cultural Communication) / М. Г. Лебедько. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1999. – 196 с.
106. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб. : Манет, 1996. – 316 с.
107. Левинас Э. Время и Другой / Э. Левинас. – СПб. : Изд-во Высшая религиозно-философская школа, 1998. – 265 с.
108. Леонтович О. А. Россия и США : введение в межкультурную коммуникацию / О. А. Леонтович. – Волгоград : Перемена, 2003. – 399 с.
109. Леонтович О. А. Русские и американцы : парадоксы межкультурного общения : монография О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
110. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04 / К. С. Мальцева // Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – 20 с.

111. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
112. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Наука, 2001. – 208 с.
113. Махній М. М. Символіка тіла / М. М. Махній. – Чернігів : РВВ комітету у справах преси та інформації, 1997. – 32 с.
114. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
115. Медведева Т. С. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры : монография [Электронный ресурс] / Т. С. Медведева, М. В. Опарин, Д. И. Медведева. – М. : ФЛИНТА, 2012. – 161 с.
116. Місевра І. В. Проблеми ментальності та національної самосвідомості : спроби дослідження витоків / І. В. Місевра. – О. : Астропринт, 1998. – 47 с.
117. Мотыгуллина З. А. Концепт «судьба» в татарской и английской языковой картине мира : монография / З. А. Мотыгуллина. – Казань : ТГГПУ, 2009. – 139 с.
118. Мясоедов С. П. Основы кросс-культурного менеджмента. Как вести бизнес с представителями других стран и культур / С. П. Мясоедов. – М. : Восток-Запад, 2003. – 256 с.
119. Налчаджян К. А. Самопознание, самосознание и этническая Мы-концепция / К. А. Налчаджян // Вестник СамГУ. – 2006. – № 10/2 (50).
120. Науменко А. М. Мова і діалог культур / А. М. Науменко // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 118–122.
121. Нэпп М. Невербальное общение / М. Нэпп, Дж. Холл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
122. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців / М. І. Обушний. – К. : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1999. – 40 с.
123. Омельченко Е. Л. Про эмо, готов и нравственность [Электронный ресурс] / Е. Л. Омельченко // Режим доступа : <http://www.polit.ru/author/2009/01/23/subkult>.
124. Орлова Э. А. Культурная (социальная) антропология / Э. А. Орлова. – М. : Академический Проект, 2004. – 480 с.
125. Оруэлл Дж. Англичане / Дж. Оруэлл // 1984 и эссе разных лет. – М. : Прогресс, 1989. – С. 309–340.
126. Отарова Л. И. Концепт «Gewissen» в немецком языковом пространстве : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. И. Отарова. – Пятигорск, 2005. – 20 с.
127. Очерк американского коммуникативного поведения / [под. ред. Стернина И. А.]. – Воронеж : Истоки, 2001. – 206 с.
128. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии. Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М.–СПб. : ГЛОССА/КАРО, 2004. – 367 с.

129. Палажченко П. Мой несистематический словарь (Из записной книжки переводчика) / П. Палажченко. – М. : Р. Валент, 2002. – 304 с.
130. Панарин А. С. Россия в Евразии : геополитические вызовы и цивилизационные ответы / А. С. Панарин // Вопросы философии. – 1994. – № 12. – С. 19–31.
131. Парфьонова О. І. Традиції в моральній культурі українського народу (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / О. І. Парфьонова. – К. : КНУКМ, 2004. – 175 с.
132. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – Липецк : Изд-во ЛГПИ, 1998. – 159 с.
133. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура : учебное пособие / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 225 с.
134. Подольская Е. А. Культурология : учебное пособие / Е. А. Подольская, К. А. Иванова, В. Д. Лихвар. – Х. : Изд-во НФаУ : Золотые страницы, 2003. – 160 с.
135. Понятие судьбы в контексте разных культур : Сборник статей. – М. : Наука, 1994. – 318 с.
136. Попов В. Ю. Український господарський менталітет : сутність і трансформації : дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / В. Ю. Попов; НАН України, Центр гуманітарної освіти. – К., 2000. – 192 с.
137. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во «ИСТОКИ», 2002. – 318 с.
138. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.
139. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ Київський університет, 1999. – 308 с.
140. Проблемы языка в глобальном мире : Монография / [под. ред. Ганиной Е. В., Чумакова А. Н.]. – М. : ООО «Проспект», 2016. – 208 с.
141. Резникова Т. Б. Этнопсихолінгвістическа специфика кинесических лакун / Т. Б. Резникова // Лакуны в языке и речи. – Благовещенск : БГПУ, 2003. – С. 177–182.
142. Рогова А. В. Стратегии и тактики межкультурной лингводидактики как инновационной основы обучения русскому языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А. В. Рогова. – М., 2012. – 205 с.
143. Розин В. М. Культурология : учебник / В. М. Розин. – М. : Гардарики, 2003. – 462 с.
144. Рудик І. М. Культурна специфіка невербального коду в міжкультурній комунікації / І. М. Рудик // Вісник ЖДУ імені І. Франка. – 2005. – № 23. – С. 101–103.
145. Рум А. Р. У. Великобритания : лингвострановедческий словарь / А. Р. У. Рум. – М. : Русский язык, 2000. – 560 с.

146. Саволоцька А. Особливості перекладу міфологічного колориту вступу до балади Тараса Шевченка «Причинна» англійською мовою / А. Саволоцька // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 303–310.
147. Семигінівська Т. В. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства / Т. В. Семигінівська // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – № 1. Том 2. – С. 45–49.
148. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.
149. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
150. Снитко Е. С. Русский язык в этнолингвистическом освещении : лекционный курс / Е. С. Снитко, И. А. Кулинич. – К. : КНУ имени Т. Шевченко, 2005. – 88 с.
151. Соловьева Н. Лингвокультурный концепт «бык». Актуализация концепта в испанской языковой картине мира / Н. Соловьева. – Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 220 с.
152. Сорокин Ю. А. Стереотип, штамп, клише : К проблеме определения понятий // Общение : Теоретические и прагматические проблемы. – М. : [б. в.], 1978. – С. 133–138.
153. Сошніков А. О. Репрезентація української ментальності у соціокультурних синтезах : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / А. О. Сошніков; ХДПУ імені Г. С. Сковороди. – Х., 1999. – 199 с.
154. Спиридонова Л. К. Етнокультурні особливості образу світу українців : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Л. К. Спиридонова; ОНУ імені І. І. Мечникова. – О., 2009. – 18 с.
155. Спіжова А. В. Дефініції поняття «міжкультурна комунікація» / А. В. Спіжова // Науковий часопис. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов». – К. : КНПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 68–72.
156. Стахів М. Український комунікативний етикет : навчально-методичний посібник / М. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
157. Степанов Ю. С. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в периоды двоеверия / Ю. С. Степанов, С. Г. Проскурин. – М. : Наука, 1993. – 158 с.
158. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
159. Степин В. С. Культура / В. С. Степин // Новая философская энциклопедия : в 4-х т. – М. : Мысль, 2010. – Т. 2. – С. 341–347.
160. Стернин И. А. Национальная специфика мышления и проблема лакуарности / И. А. Стернин // Связи языковых единиц в системе и реализации : Межвузовский сборник научных трудов. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 1997. – С. 22–31.
161. Стернин И. А. Очерк английского коммуникативного поведения / И. А. Стернин, Т. В. Ларина, М. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ. Межрегиональный Центр коммуникативных исследований, 2003. – 116 с.

162. Стефанский Е. Е. Концепт «совесть» в русской, польской и чешской лингвокультурах / Е. Е. Стефанский // Известия РГПУ имени А. И. Герцена. Вып. № 71, 2008. – С. 124–131.

163. Тарнас Р. История западного мышления («Страсти западного ума») [Электронный ресурс] / Р. Тарнас // Richard Tarnas. Passion of Western Mind (1991)]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1995 // Режим доступа : www.psylib.org.ua/books/tarna01/index.htm.

164. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.

165. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

166. Тер-Минасова С. Г. Глобальное село или Вавилонская башня: языковая и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова // Вестник МГУ. Сер. 21. – 2004. – № 1.

167. Тер-Минасова С. Г. Роль языка в формировании личности. Язык и национальный характер / С. Г. Тер-Минасова // Этносоциология : хрестоматия [авт.-сост. Н. И. Коновалова]. – Екатеринбург : [б. в.], 2004. – С. 241–249.

168. Тищенко К. Мовні контакти : свідки формування українців / К. Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2006. – 416 с.

169. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.

170. Толстой Н. И. Язык и народная культура : Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.

171. Томахин Г. Д. Америка через американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.

172. Томахин Г. Д. От страноведения к фоновым знаниям носителей языка и национально-культурной семантике языковых единиц в их языковом сознании / Г. Д. Томахин // Русский язык за рубежом. – 1995. – № 1. – С. 54–65.

173. Томахин Г. Д. Перевод как межкультурная коммуникация / Г. Д. Томахин // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 129–137.

174. Томахин Г. Д. США. Лингвострановедческий словарь / Г. Д. Томахин. – М. : Русский язык, 1999. – 576 с.

175. Томахин Г. Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка) / Г. Д. Томахин : автореф. дис. ... докт. филол. наук. – М., 1984. – 32 с.

176. Топорков А. Л. Малоизвестные источники по славянской этносоциологии (конец XIX – начало XX в.) / А. Л. Топорков // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб., 1991. – С. 307–318.

177. Уайт Л. Избранное : Наука о культуре / Л. Уайт. – М. : РОССПЭН, 2004. – 960 с.
178. Уайт Л. Понятие культуры/ Л. Уайт // Работы Л. А. Уайта по культурологии. (Сборник переводов). – М. : РАН ИНИОН, 1996. – С. 162–169.
179. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Зарубежная лингвистика. – Т. 1. – М. : Прогресс, 1999. – С. 58–91.
180. Успенский Б. А. Избранные труды. Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры / Б. А. Успенский. – М. : Гнозис, 1994. – 429 с. – С. 320–332.
181. Уфимцева Н. В. Этнический характер, образ себя и языковое сознание русских / Н. В. Уфимцева // Языковое сознание : формирование и функционирование. – М. : Наука, 2000. – 135 с.
182. Флиер А. Я. Культурология для культурологов : учебное пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 492 с.
183. Флорин С. Муки переводческие : Практика перевода / С. Флорин. – М. : Высшая школа, 1983. – 184 с.
184. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высшая школа, 1999. – 157 с.
185. Хайруллина Р. Х. Лингвистика межкультурных коммуникаций : курс лекций / Р. Х. Хайруллина. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2005. – 138 с.
186. Хайруллина Р. Х. Универсальные культурные концепты в контексте межкультурной коммуникации / Р. Х. Хайруллина // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение. – № 3. – 2011.
187. Халяпина Л. П. Методические вопросы обучения студентов исследованию сходств и различий в интерпретации универсальных культурных концептов / Л. П. Халяпина // Вестник Кемеровского государственного университета, 2012. – № 1.
188. Халяпина Л. П. Разработка новой модели преподавания лингвистических дисциплин, ориентированной на формирование компетенции в сфере универсальных культурных концептов / Л. П. Халяпина // Вестник Кемеровского государственного университета, 2012. – № 4 (т. 4).
189. Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / С. А. Хрипко; НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 189 с.
190. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : Учебное пособие / А. Т. Хроленко. – М. : Флинта-Наука, 2004. – 184 с.
191. Чернов Г. В. Англо-русский лингвострановедческий словарь / Г. В. Чернов и др. – Смоленск : Полиграмма, 1996. – 1185 с.
192. Чугу С. Вивчення взаємодії мови і культури в контексті зміни наукових парадигм // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика» : Збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 38–40.

193. Швейцер А. Д. Буквальный перевод и интерференция / А. Д. Швейцер // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1996. – С. 22–34.

194. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира : материалы к словарю / А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.

195. Этнические стереотипы мужского и женского поведения : Сборник статей / [отв. ред. А. К. Байбурина, И. С. Кон]. – СПб. : Наука, 1991. – 318 с.

196. Этнические стереотипы поведения : Сборник статей / [под. ред. А. К. Байбурина]. – Л. : Наука, 1985. – 325 с.

197. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу : Навчальний посібник / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2008. – 262 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: іспит.

5. Засоби діагностики успішності навчання: виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, написання рефератів, повідомлень.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор із науково-педагогічної роботи
_____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КОМУНІКАЦІЇ
(МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ)

Ступінь бакалавра
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
035 Філологія
Код та найменування спеціальності
035. 10 Прикладна лінгвістика
Предметна спеціалізація
Філологічний факультет

2017 – 2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» для студентів ОКР «бакалавр» за напрямом підготовки 035 Філологія спеціалізації 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Розробник: Коч Наталя Володимирівна, професор кафедри загальної та прикладної лінгвістики, доктор філологічних наук, професор.

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики.

Протокол від «28» серпня 2017 р. № 1

Завідувач кафедри загальної та прикладної
лінгвістики
_____ (Коч Н. В.)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		<i>денна форма навчання</i>
Кількість кредитів – 3	Галузь знань: 03 Гуманітарні науки	
		<i>Рік підготовки:</i>
		2
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат із актуальних проблем міжкультурної комунікації	Спеціальність 035 Філологія спеціалізації 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика)	<i>Семестр</i>
Загальна кількість годин – 90		2
		<i>Лекції</i>
		10
		<i>Практичні, семінарські</i>
		26
		<i>Самостійна робота</i>
		54
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента 4	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Вид контролю: залік

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання 36 год. – аудиторні заняття, 54 – самостійна робота (40 % / 60 %).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Теорія і практика комунікації (Міжкультурна комунікація)» є засвоєння студентами ефективних моделей міжкультурної комунікації в умовах глобалізації світу.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни є:

- ознайомити студентів з історією виникнення та теоретичними засадами міжкультурної комунікації;
- розвинути культурну сприйнятливість, здатність до правильної інтерпретації різноманітних видів комунікативної поведінки;
- сформувати вміння й навички застосування на практиці отриманих знань у конкретній ситуації міжкультурного контакту;
- ознайомити з методами дослідження міжкультурної комунікації.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: базові загальні знання; навички управління інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел); володіння базовими інформаційними технологіями; здатність формулювати мету, конкретизувати її завданнями; уміння використовувати потрібну інформацію, застосовувати відповідну методологію для досягнення результатів і обґрунтування висновків; здатність до наукового аналізу та синтезу на основі логічних аргументів та перевірених фактів; здатність застосовувати знання на практиці; дослідницькі навички та уміння; розуміння культури та звичаїв інших країн; здатність працювати самостійно; планування і управління проектами.

II. Фахові компетентності: володіти певними знаннями основ комунікативного процесу і навичками ведення інформаційної діяльності у різних сферах (економіки, виробництва, управління, культури, педагогіки, журналістики, малому бізнесі, в політичній, соціальній, науковій, фінансовій і банківській сферах); представникові традиційних (учитель, журналіст) та нових професій потрібно знати основні теорії і концепції, що відносяться до сфери комунікації і формування громадської думки, а також володіти навичками інформаційно-комунікаційної роботи, бути готовим до самонавчання і самостійної дослідницької діяльності; ефективно формувати комунікативну стратегію; користуватися тактичними прийомами комунікації; добирати необхідні мовні засоби у конкретній комунікативній ситуації; представляти себе як учасника комунікативного процесу; оптимально співвідносити вербальні і невербальні способи міжкультурної комунікації з її прийомами з цілями, визначати практичну доцільність комунікативних намірів представників різних культур; Знання ресурсів, доступних для проведення міжкультурного дослідження, та здатність відповідно їх використовувати; використання відповідної термінології та форм вираження дисципліни в усній та письмовій формах рідною та іноземною мовами; знання актуальних проблем сучасної міжкультурної комунікації; знання особливостей світових мов і культур на різних рівнях у порівняльному аспекті; здатність у мовленнєвій практиці корегувати помилкове

використання слів та їхніх форм, що пов'язано з інтерференцією близькоспоріднених мов; уміння знаходити та ефективно використовувати спільні та відмінні риси в системі фонетичних, фонологічних, лексичних, граматичних і стилістичних явищ світових мов; уміти здійснювати порівняльний аналіз знакового, зокрема вербального і невербального, представлення культурних констант народів у синхронії і діячності.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Теоретичні засади та актуальні проблеми сучасної міжкультурної комунікації.

Тема 1. Міжкультурна комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна. Інтегративність крос-культурної комунікації.

Тема 2. Культурний діалог в умовах глобалізації світу.

Кредит 2. Основні аспекти вивчення міжкультурної комунікації.

Тема 3. Культурний контекст. Типологія культур.

Тема. 4. Культурні стереотипи та етнічні упередження. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації.

Кредит 3. Ключові культурні концепти.

Тема 5. Базові лінгвокультурні концепти світових культур.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви кредитів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд.	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Теоретичні засади та актуальні проблеми сучасної міжкультурної комунікації						
Тема 1. Інтеркультурна (міжкультурна) комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна. Інтегративність крос-культурної комунікації	16	2	4			10
Тема 2. Культурний діалог в умовах глобалізації світу	18	2	6			10
Кредит 2. Основні аспекти вивчення міжкультурної комунікації						
Тема 3. Культурний контекст. Типологія культур	18	2	6			10
Тема. 4. Культурні стереотипи та етнічні упередження. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації	18	2	6			10

Кредит 3. Ключові культурні концепти						
Тема 5. Базові лінгвокультурні концепти світових культур	20	2	4			14
Усього годин:	90	10	26			54

6.1. Теми практичних занять

Назви тем	Кількість годин
Кредит 1. Теоретичні засади та актуальні проблеми сучасної міжкультурної комунікації	
Тема 1. Інтеркультурна (міжкультурна) комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна. Інтегративність крос-культурної комунікації	4
Тема 2. Культурний діалог в умовах глобалізації світу	6
Кредит 2. Основні аспекти вивчення міжкультурної комунікації	
Тема 3. Культурний контекст. Типологія культур	6
Тема 4. Культурні стереотипи та етнічні упередження. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації	6
Кредит 3. Ключові культурні концепти	
Тема 5. Базові лінгвокультурні концепти світових культур	4
Усього годин:	26

8.1. Самостійна робота

Назви тем	Кількість годин
Кредит 1. Теоретичні засади та актуальні проблеми сучасної міжкультурної комунікації	
Тема 1. Міжкультурна комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна (реферативний огляд літератури)	20
Кредит 2. Основні аспекти вивчення міжкультурної комунікації	
Тема 2. Поняття і сутність міжкультурної комунікації. Основні теорії міжкультурної комунікації (конспектування першоджерел)	20
Кредит 3. Ключові культурні концепти	

Тема 3. Спеціалізація та інкультурація: зміст, особливості та етапи реалізації (доповідь). Тема 4. Моделі міжкультурної комунікації (мультипрезентація моделей). Тема 5. Когнітивна модель засвоєння чужої культури (мультипрезентація)	14
Усього годин:	54

9. Індивідуальні завдання

Написати реферат на тему (тема на вибір):

1. Місце міжкультурної комунікації в системі культурологічного знання.
2. “Міжкультурна комунікація як гуманітарна дисципліна.
3. Міждисциплінарний характер “Міжкультурної комунікації”.
4. Предмет, об’єкт і суб’єкт міжкультурної комунікації як галузі наукового знання.
5. Методологічні засади міжкультурної комунікації як галузі наукового знання.
6. Предмет і завдання міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни.
7. Історичні фактори і обставини виникнення міжкультурної комунікації.
8. Етапи розвитку міжкультурної комунікації в США.
9. Утвердження міжкультурної комунікації в Європі.
10. Основні напрямки і підходи досліджень в міжкультурній комунікації
11. Поняття міжкультурної комунікації. Основні підходи до визначення міжкультурної комунікації.
12. Спілкування і комунікація: спільне і відмінне.
13. Структура міжкультурної комунікації: причини, форми, види, типи і результати комунікації.
14. Поняття макро- і мікрокультури в міжкультурній комунікації
15. Сутність міжкультурної комунікації.
16. Детермінанти міжкультурної комунікації.
17. Форми міжкультурної комунікації.
18. Аккультурація в міжкультурній комунікації.
19. Поняття інкультурації в міжкультурній комунікації.
20. “Культурний шок” та його місце у засвоєнні “чужої” культури.
21. Види міжкультурної комунікації.
22. Вербальна комунікація.
23. Форми вербальної комунікації.
24. Стилi вербальної комунікації.
25. Контексти вербальної комунікації.
26. Невербальна комунікація та її сутність.
27. Кінесика як вид невербальної комунікації.

28. Проксеміка як вид невербальної комунікації.
29. Хронеміка як вид невербальної комунікації.
30. Окулістика, такесика та сенсоріка як види невербальної комунікації.
31. Сутність і засоби паравербальної комунікації.
32. Проблема розуміння в міжкультурній комунікації.
33. Процес сприйняття та його основні детермінанти.
34. Міжособистісна аттракція та її основні елементи.
35. Атрибуція та її роль у міжкультурній комунікації.
36. Природа міжкультурних конфліктів. Причини їх виникнення та способи подолання.
37. Результати міжкультурної комунікації.
38. Ефективна комунікація та її елементи.
39. Поняття і сутність толерантності.
40. Толерантність в міжкультурній комунікації.
41. Поняття “культурної компетенції” та її основні компоненти.
42. Рівні міжкультурної компетентності та способи її підвищення.
43. Особливості теорій міжкультурної комунікації
44. Теорія високо- і низькоконтекстуальних культур Е. Холла.
45. Теорія культурних вимірів Г. Хофштеде.
46. Дистанція влади як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
47. Індивідуалізм-колективізм як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
48. Маскулінність-фемінність як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
49. Запобігання невизначеності як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
50. Теорія культурної грамотності Е. Хірша.
51. Модель засвоєння чужої культури М. Беннета.

10. Методи навчання

Бесіда, робота з навчально-науковою літературою, спостереження й аналіз лінгвістичних явищ, наочність, інтерактивні методи, проблемні методи (дослідницький, частково-пошуковий).

11. Методи контролю

Засоби діагностики успішності навчання – виконання комплексних рівневих модульних контрольних робіт, перевірка якості індивідуальної та самостійної роботи, поточне тестування та оцінювання на практичних заняттях, фронтальне опитування, індивідуальне опитування.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

			МКР		залік	Накопичувальні бали/ сума
K1	K2	K3				
						300/100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

13. Методичне забезпечення

1. Навчально-методичний комплекс.
2. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
3. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.

14. Рекомендована література

Базова

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
8. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.

9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
10. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
11. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
12. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
15. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
16. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
17. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 326 с.
18. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
19. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 298 с.
21. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Додаткова

1. Абрамова Е. Невербальная межкультурная коммуникация / Е. Абрамова // Лефортовские чтения. – М. : [б. в.], 2005. – 140 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, 2010. – 288 с.
3. Аминев Г. А. Историко-психологические предпосылки межкультурных конфликтов : Юнгианский подход / Г. А. Аминев, Э. Г. Аминев, Ван Цзинь и др. // Пространство и время в восприятии человека : историко-психологический аспект : Материалы XIV Международной научной конференции. – СПб. : Нестор, 2003. – Ч. 1. – С. 7–9.
4. Анохіна Т. О. Тенденції позначення невербальних лакун у різномовних дискурсах / Т. О. Анохіна // Філологічні трактати. – 2010. – № 1. – С. 5–11.
5. Антипов Г. А. Текст как явление культуры / Г. А. Антипов. – Новосибирск : Наука, 1989. – 194 с.

6. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
7. Бажанова В. А. Национальные формы этикета / В. А. Бажанова. – Казань : Изд-во КГУ, 2000. – 90 с.
8. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа : результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблины) студентов в 1993–1994 гг. / Е. Бартминский // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии : тезисы конференции. – М. ; [б. в.], 1995. – С. 7–9.
9. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 281 с.
10. Библер В. С. Школа диалога культур : Идеи, опыт, перспективы / В. С. Библер. – Кемерово : АЛЕФ, 1993. – 415 с.
11. Бичко А. К. Феномен української інтелігенції : Спроба екзистенціального дослідження / А. К. Бичко, І. В. Бичко. – Дрогобич : [б. в.], 1997. – 115 с.
12. Бобахо В. А. Современные тенденции молодежной культуры : конфликт или преемственность поколений? / В. А. Бобахо, С. И. Левикова // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 56–65.
13. Бобрышева И. Е. Лакуны в спектре межкультурного общения / И. Е. Бобрышева // Психолингвистика и межкультурное взаимопонимание : Тезисы докладов X Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации 3-6 июня 1991 г. – М. : ИЯ АН СССР, 1991. – С. 35–36.
14. Богомолова Н. Н. Образы американца и советского человека в восприятии московских студентов и на страницах молодежной прессы / Н. Н. Богомолова, Т. Г. Стефаненко // Вестник МГУ. – 1991. – № 3. – С. 3–11.
15. Бондаренко Т. В. Лингвокультурный типаж британский дворецкий : понятийная составляющая / Т. В. Бондаренко // Вестник ВолГУ. Сер. 2 «Языкознание». – Вып. 2. – № 2 (8). – 2008. – С. 152–155.
16. Борев Ю. Б. Национальные особенности юмора / Ю. Б. Борев // Проблемы развития литератур народов СССР. – М. : Наука, 1964. – С. 358–385.
17. Бороноев А. О. Основы этнической психологии / А. О. Бороноев, В. Н. Павленко. – СПб : Изд-во СПбГУ, 1991. – 168 с.
18. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1973. – 283 с.
19. Брутян Г. А. Гипотеза Сепира-Уорфа / Г. А. Брутян. – Ереван : Луйс, 1968. – 66 с.
20. Брутян Г. А. Язык. Картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1973. – № 1. – С. 23–28.
21. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.
22. Будаев Э. В. Метафорическое моделирование постсоветской действительности в российском и британском политическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Э. В. Будаев. – Екатеринбург, 2006. – 232 с.

23. Бусурина Е. В. Лингвокультурема «дурак» в русской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Бусурина. – СПб., 2004. – 22 с.
24. Бызова В. М. Психология этнических различий : проблемы менталитета, отношений, понимания : автореф. дис. ... докт. псих. наук / В. М. Бызова. – СПб., 1997. – 34 с.
25. Быкова А. Ф. Англия и англичане, их прошлое и настоящее / А. Ф. Быкова. – Ростов-на-Дону : «Донская речь» Н. Параманова, 1905. – 124 с.
26. Быкова Г. В. Лакунарность как категория лексической системологии / Г. В. Быкова : автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Воронеж, 1999. – 33 с.
27. Вайсгербер Л. О силах немецкого языка / Л. Вайсгербер // Очерки по общему языкознанию. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 382 с.
28. Введенская Л. А. Русский язык и культура речи / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова, Е. Ю. Кашаева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 142 с.
29. Вдовиченко В. Італійська Шевченкіана [Електронний ресурс] / В. Вдовиченко // Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
30. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 287 с.
31. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
32. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с.
33. Великобритания : лингвострановедческий словарь. – М. : Русский язык, 1978. – 480 с.
34. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.
35. Воркачев С. Г. Концепт счастья в английском языке : значимостная составляющая / С. Г. Воркачев, Е. А. Воркачева // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков : Человек и его дискурс. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 263–275.
36. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация : истоки и цели / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76–83.
37. Воркачев С. Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремиологии / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 1995. – № 3. – С. 56–66.
38. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
39. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 2008. – 240 с.

40. Воронкова И. С. Лингвистическое освоение чужой действительности : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / И. С. Воронкова. – Воронеж, 2011. – 259 с.
41. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : у 2 т. / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 1. – 450 с.; Т. 2. – 445 с.
42. Всеобщая декларация о культурном разнообразии, 2 ноября 2001 г., UNESCO Doc. 31C/Res 25, Annex 1 (2001) [Электронный ресурс] / Режим доступа : www1.umn.edu/.../russian/.../Rculturaldiversitydecl.html.
43. Гавріна Н. І. Концепції трансформацій етнічної ідентичності в сучасному суспільстві / Н. І. Гавріна // Нова парадигма : Вип. 65; ч. II. – К. : Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2007. – С. 31–36.
44. Гачев Г. Д. Америка в сравнении с Россией и Славянством : [в 2 кн.] / Г. Д. Гачев. – М. : РАРИТЕТ, 1997 – 677 с.
45. Гачев Г. Д. О национальных картинах мира / Г. Д. Гачев // Народы Африки. – 1967. – № 1. – С. 77–81.
46. Глущенко Т. С. Феноменология паралингвистической лакунарности в русской и англо-американской лингвокультурах / Т. С. Глущенко // Лакуны в языке и речи. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – С. 33–39.
47. Гнатенко П. І. Український національний характер / П. І. Гнатенко. – К. : ДОК-К, 1997. – 114 с.
48. Горлова В. М. Українська національна ідентичність : компаративний аналіз націоналістичних дискурсів : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.12 / В. М. Горлова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 187 с.
49. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія) / М. В. Гримич. – К. : [б. в.], 2000. – 380 с.
50. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1907. – VIII. – 294 с.
51. Гудков В. П. Стереотип России и русской и сербской литературе / В. П. Гудков // Вестник МГУ. – Серия 9 «Филология». – 2001. – № 2. – С. 20–24.
52. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
53. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с. – С. 156–180.
54. Гуревич П. Культурология / П. Гуревич. – М. : Изд-во «Проект», 2004. – 336 с.
55. Дементьев В. В. Коммуникативные ценности русской культуры : категория личности в лексике и прагматике / В. В. Дементьев. – М. : Глобал ком, 2013. – 336 с.
56. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

57. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра., 2006. – 703 с.
58. Жайворонок В. Мовні знаки культури : спроба лексикографічного опису / В. Жайворонок // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка. – К. : [б. в.], 2007. – С. 92–101.
59. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навчальний посібник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
60. Зализняк А. А. Константы и переменные русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 696 с.
61. Зейферт Е. И. Этническая картина мира российских немцев [Электронный ресурс] / Е. И. Зейферт // Режим доступа : <https://stihi.ru/2011/04/06/4528>.
62. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
63. Игрунов В. В мире складывается два типа культур – глобальная и провинциальная (из интервью 7 ноября 2005 г.) [Электронный ресурс] / В. Игрунов // Режим доступа : <http://www.igrunov.ru>.
64. Калина Н. Прецедентные концепты в межкультурной коммуникации / Н. Калина // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 5 ч. Вип. 89 (2). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2010. – 352 с.– С. 10–14.
65. Карасик В. И. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова]. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
66. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : Культурные концепты : сборник научных трудов. – Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.
67. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология : учебное пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 116 с.
68. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сборник научных трудов [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.
69. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж «русский интеллигент» / В. И. Карасик // Аксиологическая лингвистика : лингвокультурные типажы : сборник научных трудов [под ред. В. И. Карасика]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 25–61.
70. Карпова К. С. Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / К. С. Карпова. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. – 21 с.

71. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология : деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель : Изд-во ГГУ им. Ф. Скорины, 1998. – 213 с.
72. Ковальчук С. Ю. Неформальные молодежные объединения в условиях социальной трансформации современного российского общества : автореф. дис... канд. социол. наук / С. Ю. Ковальчук. – Волгоград, 2008. – 20 с.
73. Кокорев А. А. Психология межнационального общения / А. А. Кокорев : дисс. ... докт. психол. наук. – М., 1992. – 594 с.
74. Колесов В. В. Концепты культуры / В. В. Колесов // Вестник СПбУ. Сер.2. – Вып. 4. – 1994. – С. 30–39.
75. Колесов В. В. Ментальные характеристики русского слова в языке и философской интуиции / В. В. Колесов // Язык и этнический менталитет : Сборник научных трудов. – Петрозаводск : Изд-во Петрозаводского ун-та, 1995. – С. 13–24.
76. Колесов В. В. Отражение русского менталитета в слове / В. В. Колесов // Российский менталитет и учет его особенностей в социальной работе. – М. : [б. в.], 1994. – 155 с. – С. 148–174.
77. Коломієць Л. Рецепція англomовних перекладів поезій Тараса Шевченка інтернет-читачами (огляд читацьких відгуків та коментарів) / Л. Коломієць // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 291–303.
78. Комиссаров В. Н. Коммуникативные концепции перевода / В. Н. Комиссаров // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 6–13.
79. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода : Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В. Н. Комиссаров. – М. : ЧеРо, 1999. – 136 с.
80. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : курс лекций / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.
81. Кон И. С. Национальный характер : миф или реальность? / И. С. Кон // Иностранная литература. – 1968. – № 9. – С. 215–229.
82. Кононенко В. І. Мова у контексті культури / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 392 с.
83. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
84. Коптякова Е. Е. Германия в национальных стереотипах русских и американцев / Е. Е. Коптякова // Политическая лингвистика. – Вып. 1 (24). – Екатеринбург, 2008. – С. 129–132.
85. Корнева Л. М. Невербальні засоби в міжкультурній комунікації / Л. М. Корнева // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 49, т. 1. – С. 88–90.
86. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб, 1861. – № 3. – С. 33–80.

87. Костюк Л. Б. Філогенетичні закономірності розвитку етнічної ментальності українців : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Л. Б. Костюк; ЛНУ імені Івана Франка. – Л., 2008. – 21 с.
88. Коул М. Культурные механизмы развития / М. Коул // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 5–20.
89. Коч Н. В. Роль базових лінгвокультурних концептів давньоруської християнської аксіології у становленні колективістського типу культури/ Н. В. Коч // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 62. – 240 с. – С. 62–69.
90. Коч Н. В. Формування концептуального фрейму «європейські цінності» у свідомості сучасної молоді // «Мова мая, я з табою ў жыцці шчасце маю...» : збірник наукових артыкулаў. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 201 с. – С. 78–83.
91. Кочетков В. В. Психология межкультурных различий / В. В. Кочетков. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 416 с.
92. Кравченко А. И. Культурология : учебное пособие / А. И. Кравченко. – М. : Академический Проект, 2002. – 496 с.
93. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
94. Кребер А. Культура. Критический анализ концепций и дефиниций [Электронный ресурс] / А. Кребер, К. Клакхон. – М. : ФОРУМ «Studia humanitas», 1992 // Режим доступа : http://emuseum.mnsu.edu/information/biography/klmno/kroeber_alfred.html.
95. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика : язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
96. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
97. Кузнєцова Т. «Свій»/«чужий» у текстовому просторі ЗМІ [Електронний ресурс] / Т. Кузнєцова // Електронна бібліотека Інституту журналістики // Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index>.
98. Кузьмин С. С. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / С. С. Кузьмин, Н. Л. Шадрин. – М. : Русский язык, 1989. – 353 с.
99. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация : теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур : Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск : РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
100. Лабунская В. А. Невербальное поведение / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 245 с.
101. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : УРСС Эдиториал, 2004. – 256 с.
102. Ларина Т. В. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т. В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 507 с.

103. Ларченко В. В. Современная межлингвокультурная коммуникация : конструирование глобального языкового пространства? / В. В. Ларченко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49, Т. 1. – С. 97–99.
104. Латов Ю. В. Восточнославянские страны на ментальной карте мира по Г. Хофстеду / Ю. В. Латов, Н. В. Латова // Научные труды ДНТУ. – Донецк : ДонНТУ, 2010. – С. 161–168.
105. Лебедько М. Г. Культурные преграды : преодоление трудностей межкультурного общения (Culture Bumps : Overcoming Misunderstandings in Cross-Cultural Communication) / М. Г. Лебедько. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1999. – 196 с.
106. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб. : Манет, 1996. – 316 с.
107. Левинас Э. Время и Другой / Э. Левинас. – СПб. : Изд-во Высшая религиозно-философская школа, 1998. – 265 с.
108. Леонтович О. А. Россия и США : введение в межкультурную коммуникацию / О. А. Леонтович. – Волгоград : Перемена, 2003. – 399 с.
109. Леонтович О. А. Русские и американцы : парадоксы межкультурного общения : монография О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
110. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04 / К. С. Мальцева // Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – 20 с.
111. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
112. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Наука, 2001. – 208 с.
113. Махній М. М. Символіка тіла / М. М. Махній. – Чернігів : РВВ комітету у справах преси та інформації, 1997. – 32 с.
114. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
115. Медведева Т. С. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры : монография [Электронный ресурс] / Т. С. Медведева, М. В. Опарин, Д. И. Медведева. – М. : ФЛИНТА, 2012. – 161 с.
116. Місевра І. В. Проблеми ментальності та національної самосвідомості : спроби дослідження витоків / І. В. Місевра. – О. : Астропринт, 1998. – 47 с.
117. Мотыгуллина З. А. Концепт «судьба» в татарской и английской языковой картине мира : монография / З. А. Мотыгуллина. – Казань : ТГГПУ, 2009. – 139 с.
118. Мясоедов С. П. Основы кросс-культурного менеджмента. Как вести бизнес с представителями других стран и культур / С. П. Мясоедов. – М. : Восток-Запад, 2003. – 256 с.

119. Налчаджян К. А. Самопознание, самосознание и этническая Мы-концепция / К. А. Налчаджян // Вестник СамГУ. – 2006. – № 10/2 (50).
120. Науменко А. М. Мова і діалог культур / А. М. Науменко // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 118–122.
121. Нэпп М. Невербальное общение / М. Нэпп, Дж. Холл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
122. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців / М. І. Обушний. – К. : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1999. – 40 с.
123. Омельченко Е. Л. Про эмо, готов и нравственность [Электронный ресурс] / Е. Л. Омельченко // Режим доступа : <http://www.polit.ru/author/2009/01/23/subkult>.
124. Орлова Э. А. Культурная (социальная) антропология / Э. А. Орлова. – М. : Академический Проект, 2004. – 480 с.
125. Оруэлл Дж. Англичане / Дж. Оруэлл // 1984 и эссе разных лет. – М. : Прогресс, 1989. – С. 309–340.
126. Отарова Л. И. Концепт «Gewissen» в немецком языковом пространстве : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. И. Отарова. – Пятигорск, 2005. – 20 с.
127. Очерк американского коммуникативного поведения / [под. ред. Стернина И. А.]. – Воронеж : Истоки, 2001. – 206 с.
128. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии. Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М.–СПб. : ГЛОССА/КАРО, 2004. – 367 с.
129. Палажченко П. Мой несистематический словарь (Из записной книжки переводчика) / П. Палажченко. – М. : Р. Валент, 2002. – 304 с.
130. Панарин А. С. Россия в Евразии : геополитические вызовы и цивилизационные ответы / А. С. Панарин // Вопросы философии. – 1994. – № 12. – С. 19–31.
131. Парфьонова О. І. Традиції в моральній культурі українського народу (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / О. І. Парфьонова. – К. : КНУКМ, 2004. – 175 с.
132. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – Липецк : Изд-во ЛГПИ, 1998. – 159 с.
133. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура : учебное пособие / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 225 с.
134. Подольская Е. А. Культурология : учебное пособие / Е. А. Подольская, К. А. Иванова, В. Д. Лихвар. – Х. : Изд-во НФаУ : Золотые страницы, 2003. – 160 с.
135. Понятие судьбы в контексте разных культур : Сборник статей. – М. : Наука, 1994. – 318 с.
136. Попов В. Ю. Український господарський менталітет : сутність і трансформації : дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / В. Ю. Попов; НАН України, Центр гуманітарної освіти. – К., 2000. – 192 с.

137. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во «ИСТОКИ», 2002. – 318 с.
138. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.
139. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ Київський університет, 1999. – 308 с.
140. Проблемы языка в глобальном мире : Монография / [под. ред. Ганиной Е. В., Чумакова А. Н.]. – М. : ООО «Проспект», 2016. – 208 с.
141. Резникова Т. Б. Этнопсихолінгвістическа специфика кинесических лакун / Т. Б. Резникова // Лакуны в языке и речи. – Благовещенск : БГПУ, 2003. – С. 177–182.
142. Рогова А. В. Стратегии и тактики межкультурной лингводидактики как инновационной основы обучения русскому языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А. В. Рогова. – М., 2012. – 205 с.
143. Розин В. М. Культурология : учебник / В. М. Розин. – М. : Гардарики, 2003. – 462 с.
144. Рудик І. М. Культурна специфіка невербального коду в міжкультурній комунікації / І. М. Рудик // Вісник ЖДУ імені І. Франка. – 2005. – № 23. – С. 101–103.
145. Рум А. Р. У. Великобритания : лингвострановедческий словарь / А. Р. У. Рум. – М. : Русский язык, 2000. – 560 с.
146. Саволоцька А. Особливості перекладу міфологічного колориту вступу до балади Тараса Шевченка «Причинна» англійською мовою / А. Саволоцька // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 303–310.
147. Семигінівська Т. В. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства / Т. В. Семигінівська // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – № 1. Том 2. – С. 45–49.
148. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.
149. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
150. Снитко Е. С. Русский язык в этнолингвистическом освещении : лекционный курс / Е. С. Снитко, И. А. Кулинич. – К. : КНУ имени Т. Шевченко, 2005. – 88 с.
151. Соловьева Н. Лингвокультурный концепт «бык». Актуализация концепта в испанской языковой картине мира / Н. Соловьева. – Saarbrücken: : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 220 с.
152. Сорокин Ю. А. Стереотип, штамп, клише : К проблеме определения понятий // Общение : Теоретические и прагматические проблемы. – М. : [б. в.], 1978. – С. 133–138.
153. Сошніков А. О. Репрезентація української ментальності у соціокультурних синтезах : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / А. О. Сошніков; ХДПУ імені Г. С. Сковороди. – Х., 1999. – 199 с.

154. Спиридонова Л. К. Етнокультурні особливості образу світу українців : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Л. К. Спиридонова; ОНУ імені І. І. Мечникова. – О., 2009. – 18 с.
155. Спіжова А. В. Дефініції поняття «міжкультурна комунікація» / А. В. Спіжова // Науковий часопис. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов». – К. : КНПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 68–72.
156. Стахів М. Український комунікативний етикет : навчально-методичний посібник / М. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
157. Степанов Ю. С. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в периоды двоеверия / Ю. С. Степанов, С. Г. Проскурин. – М. : Наука, 1993. – 158 с.
158. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
159. Степин В. С. Культура / В. С. Степин // Новая философская энциклопедия : в 4-х т. – М. : Мысль, 2010. – Т. 2. – С. 341–347.
160. Стернин И. А. Национальная специфика мышления и проблема лакунарности / И. А. Стернин // Связи языковых единиц в системе и реализации : Межвузовский сборник научных трудов. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 1997. – С. 22–31.
161. Стернин И. А. Очерк английского коммуникативного поведения / И. А. Стернин, Т. В. Ларина, М. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ. Межрегиональный Центр коммуникативных исследований, 2003. – 116 с.
162. Стефанский Е. Е. Концепт «совесть» в русской, польской и чешской лингвокультурах / Е. Е. Стефанский // Известия РГПУ имени А. И. Герцена. Вып. № 71, 2008. – С. 124–131.
163. Тарнас Р. История западного мышления («Страсти западного ума») [Электронный ресурс] / Р. Тарнас // Richard Tarnas. Passion of Western Mind (1991). – М. : КРОН-ПРЕСС, 1995 // Режим доступа : www.psylib.org.ua/books/tarna01/index.htm.
164. Теля В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Теля // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.
165. Теля В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Теля. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
166. Тер-Минасова С. Г. Глобальное село или Вавилонская башня: языковая и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова // Вестник МГУ. Сер. 21. – 2004. – № 1.
167. Тер-Минасова С. Г. Роль языка в формировании личности. Язык и национальный характер / С. Г. Тер-Минасова // Этносоциология : хрестоматия [авт.-сост. Н. И. Коновалова]. – Екатеринбург : [б. в.], 2004. – С. 241–249.
168. Тищенко К. Мовні контакти : свідки формування українців / К. Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2006. – 416 с.

169. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
170. Толстой Н. И. Язык и народная культура : Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.
171. Томахин Г. Д. Америка через американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.
172. Томахин Г. Д. От страноведения к фоновым знаниям носителей языка и национально-культурной семантике языковых единиц в их языковом сознании / Г. Д. Томахин // Русский язык за рубежом. – 1995. – № 1. – С. 54–65.
173. Томахин Г. Д. Перевод как межкультурная коммуникация / Г. Д. Томахин // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 129–137.
174. Томахин Г. Д. США. Лингвострановедческий словарь / Г. Д. Томахин. – М. : Русский язык, 1999. – 576 с.
175. Томахин Г. Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка) / Г. Д. Томахин : автореф. дис. ... докт. филол. наук. – М., 1984. – 32 с.
176. Топорков А. Л. Малоизвестные источники по славянской этносоциологии (конец XIX – начало XX в.) / А. Л. Топорков // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб., 1991. – С. 307–318.
177. Уайт Л. Избранное : Наука о культуре / Л. Уайт. – М. : РОССПЭН, 2004. – 960 с.
178. Уайт Л. Понятие культуры / Л. Уайт // Работы Л. А. Уайта по культурологии. (Сборник переводов). – М. : РАН ИНИОН, 1996. – С. 162–169.
179. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Зарубежная лингвистика. – Т. 1. – М. : Прогресс, 1999. – С. 58–91.
180. Успенский Б. А. Избранные труды. Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры / Б. А. Успенский. – М. : Гнозис, 1994. – 429 с. – С. 320–332.
181. Уфимцева Н. В. Этнический характер, образ себя и языковое сознание русских / Н. В. Уфимцева // Языковое сознание : формирование и функционирование. – М. : Наука, 2000. – 135 с.
182. Флиер А. Я. Культурология для культурологов : учебное пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 492 с.
183. Флорин С. Муки переводческие : Практика перевода / С. Флорин. – М. : Высшая школа, 1983. – 184 с.
184. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высшая школа, 1999. – 157 с.
185. Хайруллина Р. Х. Лингвистика межкультурных коммуникаций : курс лекций / Р. Х. Хайруллина. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2005. – 138 с.
186. Хайруллина Р. Х. Универсальные культурные концепты в контексте межкультурной коммуникации / Р. Х. Хайруллина // Вестник

Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение. – № 3. – 2011.

187. Халяпина Л. П. Методические вопросы обучения студентов исследованию сходств и различий в интерпретации универсальных культурных концептов / Л. П. Халяпина // Вестник Кемеровского государственного университета, 2012. – № 1.

188. Халяпина Л. П. Разработка новой модели преподавания лингвистических дисциплин, ориентированной на формирование компетенции в сфере универсальных культурных концептов / Л. П. Халяпина // Вестник Кемеровского государственного университета, 2012. – № 4 (т. 4).

189. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры / [пер. с гол. Д. В. Сильвестрова] / Й. Хейзинга. – М. : Прогресс–Традиция, 1997. – 416 с.

190. Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / С. А. Хрипко; НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 189 с.

191. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : Учебное пособие / А. Т. Хроленко. – М. : Флинта-Наука, 2004. – 184 с.

192. Чернов Г. В. Англо-русский лингвострановедческий словарь / Г. В. Чернов и др. – Смоленск: Полиграмма, 1996. – 1185 с.

193. Чугу С. Вивчення взаємодії мови і культури в контексті зміни наукових парадигм // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика» : Збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 38–40.

194. Швейцер А. Д. Буквальный перевод и интерференция / А. Д. Швейцер // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1996. – С. 22–34.

195. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира : материалы к словарю / А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.

196. Этнические стереотипы мужского и женского поведения : Сборник статей / [отв. ред. А. К. Байбурина, И. С. Кон]. – СПб. : Наука, 1991. – 318 с.

197. Этнические стереотипы поведения : Сборник статей / [под. ред. А. К. Байбурина]. – Л. : Наука, 1985. – 325 с.

198. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу : Навчальний посібник / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2008. – 262 с.

15. Інформаційні ресурси

1. <http://moodle.mnu.mk.ua/course/category.php?id=101>.

ЛЕКЦІЇ.

Тема 1. **Інтеркультурна (міжкультурна) комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна. Інтегративність крос-культурної комунікації (2 год).**

ПЛАН.

1. Базові положення і поняття міжкультурної комунікації як наукового напрямку. Інтегративність міжкультурної комунікації та її філософське підґрунтя.
2. Зв'язки лінгвокраїнознавства та міжкультурної комунікації (спільне проблемне поле наук).
3. Перспективи міжкультурної комунікації у вивченні національно-етнічної свідомості.
4. Інтегративність міжкультурної комунікації та лінгвокультурології.
5. Міжкультурна комунікація та когнітивні науки.

Ключові поняття лекції: *культура, лінгвокультура, міжкультурна комунікація, фонові знання, логоепістема, лінгвокультурема, лінгвокультурний концепт, ментальність, лінгвоментальність, етнокультурна свідомість, мовна картина світу, концептуальна картина світу.*

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
8. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
10. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.

11. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
12. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. Гнозис, 2007. – 386 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
15. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
16. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
17. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 326 с.
18. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
19. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 298 с.
21. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Тема 2. Культурний діалог в умовах глобалізації світу (2 год).

ПЛАН.

1. Культурний діалог в умовах глобалізації світу.
2. Міжкультурні конфлікти: причини та шляхи подолання.
3. Проблема адекватності вербального та невербального перекладу.

Ключові поняття лекції: діалог культур, глобалізація світу, міжкультурні конфлікти, перекладознавство.

Рекомендована література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
8. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
10. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
11. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
12. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
15. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
16. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.

17. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 326 с.
18. Семенюк О. А. Основы теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
19. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 298 с.
21. Яшенкова О. В. Основы теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Тема 3. Культурний контекст. Типологія культур (2 год).

ПЛАН.

1. Поняття культурного контексту. Загальний культурний контекст.
2. Висококонтекстні (ширококонтекстні) та низькоконтекстні (вузькоконтекстні) культурні комунікації.
3. Медіативні та немедіативні культури.
4. Колективістські та індивідуалістські культури.
5. Маскулінні та фемінні культури.

Ключові поняття лекції: *висококонтекстні (ширококонтекстні) культури, низькоконтекстні (вузькоконтекстні) культурні комунікації, медіативні/немедіативні культури, колективістські/індивідуалістські культури, маскулінні/фемінні культури.*

Рекомендована література:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
8. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
10. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
11. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
12. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.

15. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
16. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
17. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 326 с.
18. Семенюк О. А. Основы теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
19. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 298 с.
21. Яшенкова О. В. Основы теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Тема. 4. Культурні стереотипи та етнічні упередження. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації (2 год).

ПЛАН.

1. Традиційні культури. Культурні стереотипи.
2. Етнічні упередження.
3. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації.

Ключові поняття лекції: *традиційні культури, культурні стереотипи, автостереотипи, гетеростереотипи.*

Рекомендована література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
8. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
10. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
11. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
12. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
15. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.

16. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
17. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 326 с.
18. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
19. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 298 с.
21. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Тема 5. Базові лінгвокультурні концепти світових культур (2 год).

ПЛАН.

1. Поняття лінгвокультурного концепту. Лінгвокультурні концепти в міжкультурній комунікації.
2. Універсальні базові культурні концепти.
3. Національна картина світу та специфічні етнічні концепти.

Ключові поняття лекції: лінгвокультурні концепти, базові культурні концепти, етнічні концепти.

Рекомендована література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
8. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
10. Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Видавництво «ЧП Румянцева А. В.», 2017. – 200 с.
11. Коч Н. В. Основи теорії комунікації: навч. посіб. / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
12. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
13. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
14. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
15. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.

16. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
17. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 326 с.
18. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
19. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
20. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 298 с.
21. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Контрольна робота № 1.

Варіант 1.

I. Теорія міжкультурної комунікації.

1.1. Історія виникнення поняття «міжкультурна комунікація».

II. Практичні завдання.

2.1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

- Соціальну значущість міжкультурної комунікації можна довести такими тезами: ...

2.2. Дайте визначення поняттю «міжкультурна компетентність».

2.3. Схарактеризуйте внесок Е. Холла в розвиток міжкультурної комунікації. Хто з вітчизняних науковців розробляє теоретичні аспекти міжкультурної комунікації.

Варіант 2.

I. Теорія міжкультурної комунікації.

1.1. Фундаментальна значимість міжкультурної комунікації для розвитку людської цивілізації.

II. Практичні завдання.

2.1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

- Комунікаційну діяльність визначають як ...

2.2. Дайте визначення поняттю «культурний шок».

2.3. Назвіть чинники, які можуть спричинити комунікативну невдачу в міжкультурній комунікації.

Варіант 2.

I. Теорія міжкультурної комунікації.

1.1. Специфіка сучасного міжкультурного простору.

II. Практичні завдання.

2.1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

- Криза міжкультурної комунікації спричинена протиріччями між ...

2.2. Дайте визначення поняттю «акультурація».

2.3. Чи враховуються психологічні характеристики народів у міжкультурній комунікації? Яким чином?

Варіант 3.

I. Теорія міжкультурної комунікації.

1.1. Глобалізація світу і міжкультурна комунікація..

II. Практичні завдання.

2.1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

- Сукупність людей, що володіють однією або кількома загальними культурними і соціальними ознаками і усвідомлюють свою спільність називають ...

2.2. Дайте визначення поняттю «інкультурація».

2.3. Установіть відповідність між поняттями «конфлікт», «партнерство», «світпраця», «ефективний діалог».

Варіант 4.

I. Теорія міжкультурної комунікації.

1.1. Інтегративність міжкультурної комунікації.

II. Практичні завдання.

2.1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

- Мартін Бубер, розглядаючи розбіжності між діалогом і управлінням, постулює два типи ставлення людини до навколишнього середовища: ...

2.2. Дайте визначення поняттю «культурний релятивізм».

2.3. Із чого складається культурна пам'ять?

Варіант 5.

I. Теорія міжкультурної комунікації.

1.1. Культурологічні основи вивчення міжкультурної комунікації.

II. Практичні завдання.

2.1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

- Стандартна, стійка норма повсякденного спілкування людей, що прийнята в певній культурі – це ...

2.2. Дайте визначення поняттю «культурна дифузія».

2.3. Які є форми діалогу в міжкультурній комунікації?

Варіант 6.

I. Теорія міжкультурної комунікації.

1.1. Базові моделі міжкультурної комунікації.

II. Практичні завдання.

2.1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

- У всіх видах міжкультурної комунікації на всіх рівнях повинен реалізуватися принцип ...

2.3. Розкрийте сутність понять «традиція» і «новація» в контексті міжкультурної комунікації

Контрольна робота № 2.

Варіант 1.

1. Закінчіть запропоноване висловлювання:

-Мова есперанто була заснована...

2. Дайте визначення таким поняттям, як «ідо», «експериментальні мови».

3. Назвіть принципові засади есперанто, сформульовані Л. Заменгофом.

4. Доповніть тлумачення: «мова, що використовується в багатонаціональних державах є мовою-посередником; зазвичай це мова найбільш чисельної нації держави ...».

5. Напишіть есе на тему «Мій досвід міжкультурного спілкування».

Варіант 2.

1. Закінчіть запропоноване висловлювання:
-Найбільш популярними формами інтерлінгвістики є...
2. Дайте визначення таким поняттям, як «нація», «національна картина світу».
3. Прокоментуйте результат невідповідності мовних кодових систем у міжкультурній комунікації.
4. Доповніть тлумачення: «мова міжнаціонального спілкування – поняття, що має такі ознаки, як глобальність поширення за межами етнічної території, визначення як робочої в ООН ...».
5. Напишіть есе на тему «Мій досвід міжкультурного спілкування».

Варіант 3.

1. Закінчіть запропоноване висловлювання:
- Культуртрегерство – це ...
2. Дайте визначення таким поняттям, як «культурний шок», «культурний конфлікт».
3. Прокоментуйте результат невідповідності когнітивних систем народів у міжкультурній комунікації.
4. Дайте аргументовану відповідь на запитання: що таке схематичні та натуралістичні мови?
5. Напишіть есе на тему «Мій досвід міжкультурного спілкування».

Варіант 4.

1. Закінчіть запропоноване висловлювання:
-Міжкультурна комунікація – це ...
2. Дайте визначення таким поняттям, як «глобалізація», «глокалізація».
3. Поясніть, що таке ментальність (народу).
4. Назвіть базові культурні категорії світових культур.
5. Напишіть есе на тему «Мій досвід міжкультурного спілкування».

Варіант 5.

1. Закінчіть запропоноване висловлювання:
-Міжкультурна компетентність – це ...
2. Дайте визначення таким поняттям, як «культурний концепт», «лінгвокультурний концепт».
3. Опишіть специфіку опозиції «свій – чужий» на конкретному прикладі.
4. Що таке етнофобізм?
5. Напишіть есе на тему «Мій досвід міжкультурного спілкування».

Варіант 6.

1. Закінчіть запропоноване висловлювання:
-Діалог культур передбачає ...
2. Дайте визначення таким поняттям, як «культурний контекст», «рефреймінг культурного контексту».
3. Що таке автостереотипи і гетеростереотипи?
4. Назвіть основні проблеми перекладу іншомовних текстів.
5. Напишіть есе на тему «Мій досвід міжкультурного спілкування».

Практичні заняття.

Тема 1. Інтеркультурна (міжкультурна) комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна. Інтегративність крос-культурної комунікації

ПЛАН.

1. Базові положення і поняття міжкультурної комунікації як наукового напрямку. Інтегративність міжкультурної комунікації та її філософське підґрунтя.
2. Зв'язки лінгвокраїнознавства та міжкультурної комунікації (спільне проблемне поле наук).
3. Перспективи міжкультурної комунікації у вивченні національно-етнічної свідомості.
4. Інтегративність міжкультурної комунікації та лінгвокультурології.
5. Міжкультурна комунікація та когнітивні науки.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ І.

- Що таке міжкультурна комунікація? (! розрізняйте міжкультурну комунікацію як науку та міжкультурну комунікацію як комунікативний процес).
- Назвіть об'єкт та предмет дослідження міжкультурної комунікації як науки.
- Що таке міжкультурна компетентність? Що є критеріями визначення рівня міжкультурної компетентності? Визначте свій рівень міжкультурної компетентності.
- Що таке контркультурна комунікація? Поясніть значення терміну «анти поведінка».
- Наведіть відомі вам визначення поняття «субкультура».
- Доведіть інтегративність міжкультурної комунікації як науки.
- Доведіть, що міжкультурна комунікація має філософське, психологічне та соціальне підґрунтя.
- Що є найважливішим внеском лінгвокраїнознавства в практику міжкультурної комунікації? Поясніть значення термінів «логоепістема» і «фонові знання».
- У чому полягає особливість вивчення процесу інтеркультурного спілкування в міжкультурній комунікації у порівнянні з іншими гуманітарними напрямками сучасної науки (етнолінгвістикою, лінгвокультурологією, лінгвоконцептологією та ін.)?
- Що таке ментальність, лінгвоментальність, менталітет?
- Окресліть коло питань, що поєднує інтереси когнітивістів і фахівців у галузі міжкультурної комунікації.
- Як знання універсальних та етнокультурних концептів допомагає у налагодженні міжкультурного діалогу? Наведіть приклади етнокультурних

концептів, що домінують в українській картині світу. Хто в лінгвістиці досліджував такі концепти? Презентуйте огляд наукової літератури з цього питання.

Список рекомендованої літератури.

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
3. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.
4. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
5. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
6. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
7. Етнопсихологія: навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
8. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. Посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
9. Коч Н. В. Основи теорії комунікації / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
10. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. Гнозис, 2007. – 386 с.
11. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
12. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
13. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
14. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
15. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.

Тема 2. Культурний діалог в умовах глобалізації світу.

ПЛАН.

1. Культурний діалог в умовах глобалізації світу.
2. Міжкультурні конфлікти: причини та шляхи подолання.
3. Проблема адекватності вербального та невербального перекладу.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 2.

- Що є основними причинами міжкультурних конфліктів?
- Які шляхи усунення міжкультурних конфліктів пропонують сучасні науковці?
  - Опишіть відомі вам моделі адаптивної поведінки у «чужому» культурному просторі.
  - Проаналізуйте праці науковців, які досліджували опозицію «свій – чужий» у культурологічному аспекті.
  - Що таке «культурний шок»?
  - Поясніть значення термінів «алоетнізм» і «етнофобізм». Наведіть відповідні приклади.
  - Що таке «кентавр-проблема»? Як її можна трактувати в контексті міжкультурної комунікації?
  - Як протікає процес культурного діалогу в умовах глобалізації світу?
    - Що таке «культурна універсалізація»?
    - Опишіть образ «глобального села».
    - Проаналізуйте позитивні та негативні сторони процесу глобалізації культур.
    - Поясніть значення культурологічних понять «релятивізм» і «етноцентризм».
      - Назвіть форми інкультурації й акультурації.
      - Що таке «культурна дифузія»?
      - Поясніть явище культуртрегерства на конкретних прикладах.
      - Проаналізуйте проблему адекватності перекладу культурних текстів.
        - Назвіть найпоширеніші стратегії та методи перекладу.
        - Прокоментуйте слова прем'єр-міністра Малайзії (1996 р.): «Європейські цінності – це європейські цінності, а азійські цінності – це світові цінності».
        - Проінтерпретуйте відомі рядки Т. Шевченка *Учітесь, читайте, І чужому навчайтесь, Й свого не цурайтесь. Бо хто матір забуває, Того Бог карає* у сучасному контексті культурного розвитку країн світу.

Список рекомендованої літератури.

1. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.

2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: курс лекций / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.
6. Коч Н. В. Основы теорії комунікації / Н. В. Коч. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 268 с.
7. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
8. МакЛюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека [пер. с англ. В. Николаева] / Г. М. МакЛюэн. – М. : Жуковский: КАНОН-пресс Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.
9. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04 / К. С. Мальцева // Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – 20 с.
10. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
11. Проблемы языка в глобальном мире: Монография / [под. ред. Ганиной Е. В., Чумакова А. Н.]. – М. : ООО «Проспект», 2016. – 208 с.
12. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
13. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
14. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
15. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Тема 3. Культурний контекст. Типологія культур.

ПЛАН.

1. Поняття культурного контексту. Загальний культурний контекст.
2. Висококонтекстні (ширококонтекстні) та низькоконтекстні (вузькоконтекстні) культурні комунікації.
3. Медіативні та немедіативні культури.
4. Колективістські та індивідуалістські культури.
5. Маскулінні та фемінні культури.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 3.

- Що таке культурний контекст?
- Обґрунтуйте необхідність поняття «рефреймінг культурного контексту».
- Поясніть термін «загальний культурний контекст».
- Охарактеризуйте риси висококонтекстних і низькоконтекстних культурних комунікацій.
- Які критерії покладено в основу типологій світових культур?
- Проаналізуйте медіативний і немедіативний типи культури.
- Що лежить в основі колективістських та індивідуалістських культур?
- Які цінності характерні для фемінних і маскулінних культур?

Список рекомендованої літератури.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков: Штрих, 2001. – 384 с.
5. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 591 с.
6. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология: учебное пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград: Парадигма, 2009. – 116 с.
7. Коч Н. В. Основы теорії комунікації / Н. В. Коч. – Миколаїв: Гліон, 2014. – 268 с.
8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.

9. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
10. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
12. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: учебное пособие / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 225 с.
13. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
14. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
15. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Тема. 4. Культурні стереотипи та етнічні упередження. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації.

ПЛАН.

1. Традиційні культури. Культурні стереотипи.
2. Етнічні упередження.
3. Автостереотипи та гетеростереотипи в крос-культурній комунікації.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 4.

- Що таке культурні традиції? Які культури називаються традиційними?
- Що властиве сучасним культурам відкритого типу?
- До чого призводить руйнування культурної гомогенності?
- Дайте визначення понять «етнокультурний стереотип», «автостереотип», «гетеростереотип».
- За допомогою асоціативного експерименту визначте свої автостереотипи щодо концепту «українець».
- Проаналізуйте на вибір відеозапис програми «Світ навиворіт» або «Орел і решка» щодо унікальних народних традицій, зафіксованих за допомогою різних культурних кодів.

Список рекомендованої літератури.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков: Штрих, 2001. – 384 с.
5. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 591 с.
6. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология: учебное пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград: Парадигма, 2009. – 116 с.
7. Коч Н. В. Основы теорії комунікації / Н. В. Коч. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 268 с.
8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
9. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.

10. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
12. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: учебное пособие / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 225 с.
13. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
14. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
15. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Тема 5. Базові лінгвокультурні концепти світових культур.

ПЛАН.

1. Поняття лінгвокультурного концепту. Лінгвокультурні концепти в міжкультурній комунікації.
2. Універсальні базові культурні концепти.
3. Національна картина світу та специфічні етнічні концепти.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 5.

- Поясніть явище концептуальної лакунарності.
- Які ключові концепти характеризують культуру Америки, Англії, Франції та інших країн світу? Доведіть свою думку, опрацювавши відповідні наукові розвідки та дисертації останніх років.
- Що таке «лінгвокультурна інтерференція»? Як лінгвокультурна інтерференція впливає на крос-культурну комунікацію? Зафіксуйте письмово ряд позитивних і негативних наслідків накладання культурних кодів. Підберіть матеріал для пояснення таких наслідків.
- Зіставте ключові концепти української культури з аналогічними концептами інших культур (на вибір).
- Складіть список додаткової літератури до теми заняття. Укладіть глосарій понять, необхідних для розуміння теми.
- ✓ Проведіть асоціативний експеримент серед студентів філологічного факультету щодо дослідження суб'єктивних семантичних полів ключових слів української культури (на вибір: *воля, незалежність, серце* тощо).

Список рекомендованої літератури.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков: Штрих, 2001. – 384 с.
5. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 591 с.
6. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология: учебное пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград: Парадигма, 2009. – 116 с.
7. Коч Н. В. Основи теорії комунікації / Н. В. Коч. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 268 с.

8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
9. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
10. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
12. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: учебное пособие / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 225 с.
13. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
14. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
15. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Контрольні питання та завдання до самостійної роботи з курсу «Міжкультурна комунікація»

Тематика самостійної роботи:

I. Теорія міжкультурної комунікації в системі наук про людину. Поняття культури. Функціональна спільність культур. Культура як система. Генезис культури. Природа, діяльність, сенс як парадигма культури. Складність поняття «культура», культурна специфіка, культурна дистанція, конфлікт культур, культурний шок. Культура світу як філософська і лінгвістична проблема. Діалог культур.

II. Культурна і міжкультурна комунікація. Види комунікації. Вербальна і невербальна комунікація. Моделі культурної і міжкультурної комунікації.

III. Міжкультурний дискурс. Константи і концепти національного культурного світу в «прецедентних текстах». Текст і дискурс. Соціально-культурологічні, функціональні і прагматичні чинники дискурсу. Текстова діяльність, переклад як модель міжкультурної комунікації. Концепт як одиниця міжкультурної комунікації. Концепт і універсально-наочний код. Вербально виражені концепти: «ключові слова культури», «ключові метафори», національні образи і символи, фразеологізми. Концепти і константи національного культурного світу.

IV. Національно-історична, територіальна, етнопсихологічна, соціальна та ін. приналежність комунікантів. Національна концептосфера як система. Вторинна соціалізація особи в міжкультурній комунікації. Ментальність в українському, російському, англійському, німецькому, французькому, американському національних культурних світах. Проблема розуміння і нерозуміння.

V. Мовна особистість і вторинна мовна особистість в міжкультурній комунікації. Формування вторинної мовної особистості. Концепти «свого» і «чужого» в міжкультурній комунікації. Концепти «свого» і «чужої» у викладанні мови і перекладі. Вторинна адаптація, соціалізація, інкультурація.

Завдання до самостійної роботи:

1. Підготуйте доповідь на тему «Теорія міжкультурної комунікації в системі антропоцентричних наук».
2. Прокоментуйте поняття «культура», «культурна специфіка», «культурна дистанція», «конфлікт культур», «культурний шок», «культурний діалог».
3. Як виявляється відкритий динамічний характер комунікації в культурі.
4. Що таке міжкультурно-комунікативна компетентність? Як вона формується? Обґрунтуйте важливість такої компетентності в умовах глобалізації культур.
5. Підготуйте презентацію на тему «Вербальна та невербальна міжкультурна комунікація. Моделі міжкультурної комунікації».

6. Опишіть переклад як модель міжкультурної комунікації.
7. Яку роль відіграють прецедентні тексти у міжкультурному спілкуванні?
8. Доберіть анекдоти, в яких відображені національні особливості представника певного етносу. Виділіть стереотипні образи та прокоментуйте упередження щодо їхніх реальних прототипів.
9. Запишіть українські приказки та прислів'я про «своє» та «чуже». Напишіть твір-есе, обравши тему із переліку паремій.
10. Напишіть твір-роздум на тему «Збереження українських традицій в умовах глобалізації світу».
11. Доберіть відеофрагменти, що ілюструють міжкультурну комунікацію та особливості культурних традицій конкретного народу (на вибір).
12. Складіть список літератури, присвяченої дослідженню особливостей дипломатичного етикету та дипломатичного протоколу. У чому полягає відмінність між офіційною та народною дипломатією?
13. Доведіть, що аналіз базових лінгвокультурних концептів сприяє налагодженню ефективної крос-культурної комунікації.
14. Поясніть, як метод асоціативного експерименту уможливорює виявлення та конкретизацію семантичної структури лінгвокультурного концепту.
15. Напишіть реферат (тема на вибір):
  - ✓ Мовні картини світу та міжкультурна комунікація.
  - ✓ Національно-історична, етнопсихологічна та соціальна приналежність комунікантів у контексті культурного конфлікту.
  - ✓ Національна концептосфера. Ментальність у слов'янському та інших національних світах.
  - ✓ Культурні константи національної концептосфери.
  - ✓ Мовна особистість і вторинна мовна особистість у міжкультурній комунікації.
  - ✓ Концепт як одиниця міжкультурної комунікації. Концептуальні картини світу.
  - ✓ Ключові лінгвокультурні концепти в крос-культурній комунікації.
    - ✓ Національні образи і символи в інокультурному спілкуванні.
    - ✓ Концепт СВІЙ/ЧУЖИЙ у міжкультурній комунікації.
    - ✓ Український комунікативний етикет у контексті крос-культури.
    - ✓ Функціональна спільність культур.
    - ✓ Культурна універсальність та специфіка культури.
    - ✓ Культури світу як філософська і лінгвістична проблема. Діалог культур.
  - ✓ Моделі культурної та міжкультурної комунікації.
  - ✓ Культурний шок.
  - ✓ Шокуючі культурні світи.
  - ✓ «Мова титулів» у країнах світу.

- ✓ Етикетні вербальні та невербальні норми в... (країна на вибір).
- ✓ Текстова діяльність у міжкультурній комунікації: моделі перекладу.
- ✓ Стереотипи та упередження в міжкультурній комунікації.
- ✓ Культурна (лінгвокультурна) інтерференція.
- ✓ Особливості білінгвальної ментальності.

МКК-посібник готовий.pdf

Коч Наталя Володимирівна

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
ступенів «бакалавр» і «магістр»

Миколаїв
2017

УДК 81 + 316.77(075.8)

ББК 81я73

К 55

Рекомендовано до друку вченою радою Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 15 від 21.02.2017 року).

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор В. В. Гладишев

доктор філологічних наук, професор В. П. Олексенко

доктор філологічних наук, доцент Т. В. Монахова

доктор педагогічних наук, доцент А. К. Солодка

К 55 Коч Н. В. Міжкультурна комунікація: навчальний посібник для
студентів вищих навчальних закладів ступенів «бакалавр» і
«магістр». – Миколаїв: Вид-во «ЧП Румянцева А. В.», 2017. –200 с.

У навчальному посібнику містяться матеріали до лекційного курсу «Міжкультурна комунікація», питання та завдання для самоперевірки, творчі завдання, рекомендована література, а також глосарій понять міжкультурної комунікації. Пропоноване видання покликане допомогти студентам опанувати основи крос-культурної комунікації, спланувати й організувати самостійну роботу під час підготовки до семінарів та модульних контрольних робіт. Розраховано на спеціалістів у галузі міжкультурної комунікації, культурології, соціальної комунікації тощо.

УДК 81 + 316.77(075.8)

ББК 81я73

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	7
1.1 Базові положення та поняття міжкультурної комунікації. Культурологічне та соціальне підґрунтя вивчення процесу інтеркультурного спілкування.....	7
1.2 Інтегративність міжкультурної комунікації як системи гуманітарних знань.....	17
1.2.1 Зв'язки лінгвокраїнознавства та міжкультурної комунікації (спільність проблемного поля наук).....	21
1.2.2 Перспективи міжкультурної комунікації у вивченні національно-етнічної свідомості	26
1.2.3 Інтегративність міжкультурної комунікації та лінгвокультурології.....	36
1.2.4 Міжкультурна комунікація та когнітивні науки	42
Контрольні питання та завдання до розділу I.....	49
Список рекомендованої базової літератури	52
РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	53
2.1. Міжкультурні конфлікти: причини та шляхи подолання	53
2.2. Культурний діалог в умовах глобалізації світу	64
2.3. Проблема адекватності вербального та невербального перекладу	73
Контрольні питання та завдання до розділу II	85
Список рекомендованої базової літератури	87
РОЗДІЛ III. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	88

3.1 Культурний контекст. Типологія культур.....	88
3.1.1 Традиційні культури та культурні традиції	109
3.1.2 Культурні стереотипи.....	113
3.2 Концептуально-мовна картина світу. Ключові культурні (лінгвокультурні) концепти	120
3.2.1 Теоретико-методологічне підґрунтя вивчення культурних концептів.....	120
3.2.2 Особливості національних картин світу.....	131
Контрольні питання та завдання до розділу III	143
Список рекомендованої базової літератури	145
Контрольні питання та завдання до самостійної роботи з курсу «Міжкультурна комунікація»	146
ГЛОСАРІЙ	148
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	156
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	196

ПЕРЕДМОВА

В доме Отца моего обителей много...

(Єв. Від Іоанна 14: 2)

Актуальність проблем міжкультурної комунікації на початку ХХІ сторіччя – епохи глобалізації світу – беззаперечна. Створення численних міжнародних програм, відкриття центрів культури за підтримкою дипломатичних корпусів, проведення щорічних міжнародних наукових конференцій і форумів із питань розробки ефективних моделей інтеркультурного спілкування та інших культурних заходів, спрямованих на інтеграцію загальнолюдських і національних цінностей, свідчить про посилення інтересу науковців до процесу накопичення досвіду в сфері комунікації між представниками різних етнокультурних спільнот. Полікультурність нашого світу з усіма його протиріччями визначає динамічність цього процесу, який передбачає опертя як на систему цінностей, що визнається більшістю, так і на систему культурних домінант, що є пріоритетними тільки для певних соціумів.

Змінність установок щодо конкретного культурного співтовариства зумовлюється «карнавалізацією» нашого буття, об'єктивно зануреного у вир політичних подій. Політична, ідеологічна, економічна, територіальна і навіть культурно-лінгвістична експансії розглядаються як загроза національній «Я-концепції». Супротив глобальній експансії у наш час вирізняє народи, які прагнуть повернути свою самобутність, втрачену через певні історичні обставини. Однак складність завдань фахівців у галузі міжкультурної комунікації полягає саме в тому, щоб усупереч несприятливим соціальним чинникам, максимально редукуючи суб'єктивну оцінність чужої культури, запропонувати ефективні моделі інтеркультурного спілкування. Цьому передують глибоке й достовірне вивчення культур різних народів у їх

різноманітних виявах: символічних, метафоричних, архетипових, концептуальних тощо. Об'єктивна інтерпретація таких виявів, презентованих вербальними та невербальними знаками, сприяє формуванню міжкультурної компетенції – що і є основним завданням написання цього посібника, розрахованого насамперед на увагу студентів-філологів вищих навчальних закладів.

Коло питань, презентованих у рекомендованому студентам вишів виданні, визначило його структуру. У першому розділі пояснюються загальні основи міжкультурної комунікації як інтегративної дисципліни та як специфічного процесу інтеркультурного спілкування. Другий розділ присвячено актуальним проблемам сучасної крос-культурної комунікації (міжкультурні конфлікти, глобалізація культур, адекватність перекладу). У третьому розділі розглядаються питання культурних контекстів, типології світових культур, культурних традицій, а також питання формування стереотипів і концептів культури. Такі концепти як культурні коди і форми когнітивної діяльності людини інтерпретуються у посібнику через призму їх ролі у спілкуванні представників різних культур.

Розвиток концепції глобальної освіти в Україні в контексті міжкультурної комунікації залежить насамперед від позитивних тенденцій у сфері гуманітарних наук, що передбачає розширення рамок освітянських програм. Орієнтація вищої школи на появу нових спеціальностей («Перекладознавство», «Теорія і методика викладання іноземних мов», «Менеджер туристичного бізнесу» та ін.) та активізацію процесу вивчення іноземних мов загалом зумовлена передусім нагальними потребами фахівців у галузі крос-культурного спілкування. Знання особливостей різних культур, їхніх традицій і сучасних тенденцій дозволить вирішити проблему культурного діалогу в непростій ситуації перебігу політичних подій початку XXI сторіччя. Любов до рідної культури в поєднанні з повагою до інших культур – запорука ефективності такого діалогу.

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Аще кто речет, яко люблю Бога,
а брата своего ненавидит, ложь есть*
(Ін. 4: 2)

1.1. Базові положення та поняття міжкультурної комунікації. Культурологічне та соціальне підґрунтя вивчення процесу інтеркультурного спілкування

Термін «міжкультурна комунікація» містить у собі два ключові поняття – «культура» і «комунікація», семантика яких і формує наше уявлення про інтеркультурне спілкування.

Культура (лат. *cultura* «обробка ґрунту (землеробство), виховання, освіта, розвиток») є, насамперед, базовим поняттям культурології, яке має насамперед аксіологічне, онтологічне, гносеологічне, антропологічне та соціально-психологічне обґрунтування. Універсальність цього концепту забезпечує йому статусну роль у всіх гуманітарних науках, зокрема філософії, психології та соціології. Так, наприклад, у філософській енциклопедії культура розглядається як складна «система надбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки та спілкування), що історично розвивається та забезпечує відтворення і зміну соціального життя у всіх його основних виявах» [Степин 2010 (2: 341)]. Культура акумулює і транслює соціальний досвід від покоління до покоління, генеруючи нові програми взаємодії індивідів, що забезпечують накопичення соціального досвіду та містять такі форми когнітивної діяльності людини, як знання, навички, норми, ідеали, моделі поведінки, ідеї, гіпотези, вірування, соціальні цілі, ціннісні орієнтації та ін. [там само]. Названі форми когнітивної діяльності реалізуються у процесі комунікації, зокрема міжкультурної, для

якої особливе значення мають як універсальні категорії буття (часу, простору, кількості, якості), так і категорії специфічні, які відображають самобутність конкретного народу, етносу і навіть окремої групи людей, що надає підстави для виокремлення всередині однієї культури різних субкультур.

Прихильники концепції *культурного детермінізму* вважають, що поведінка людини (зокрема комунікативна) визначається і регулюється загалом (або навіть лише) культурними чинниками (М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Ф. Боас, М. Мід, Р. Бенедикт, А. Крьюбер, Л. А. Уайт, Т. Александер та ін.). На їхню думку, певні культурні моделі відпрацьовуються протягом тривалого часу і передаються від покоління до покоління. Незмінність таких моделей забезпечує тяглість традицій і наступність культурних кодів, що лежать в основі культурних архетипів. Автономність і самодостатність культури (на відміну від інших соціальних структур) дозволяє, за твердженням науковців, через культурну архаїзацію повернути народу автентичні духовні цінності, зокрема релігійні.

Вагомий внесок у культурологію внесли прибічники *еволюційного підходу*. В основі еволюціонізму лежить ідея культурної адаптації людини до природного середовища (Е. Тайлор, Л. Морган, Дж. Фрезер та ін.). Саме дивергентний шлях розвитку людства, на думку науковців, уможливив культурну різноманітність (О. Шпенглер, К. Леві-Стросс, Л. А. Уайт, Дж. Стюарт). Дослідження первісних культур дозволили Е. Тайлору визначити два основні положення науки про культуру, які до цього часу є важливими аксіомами культурології: явища різних культур мають схожі характеристики, що зумовлено дією загальних законів людської історії; різні фази культури є стадіями поступового еволюційного розвитку, при чому кожна з них є продуктом минулого і впливає на формування майбутнього [Лур'є 1998: 139–141]. Знання у всьому світі етнограф підкреслює базову роль певних складових культури: «Культура... складається в цілому зі знання, вірувань, мистецтва, моралі, законів, звичаїв і деяких інших

здібностей і звичок, що засвоєні людиною як членом суспільства» [Тайлор 1989: 18].

Поняття *культурної диференціації*, що пов'язано з особливостями міжгрупових зв'язків та інтенсивністю міжкультурних контактів, детально розроблено у працях представників *структурно-функціонального* напрямку в культурології (Б. Маліновський, А. Р. Редкліфф-Браун та ін.). Саме структуралісти описали культуру як функціональну систему. На їхню думку, постійна ретрансляція диференційованих функцій забезпечує єдність і стабільність кожної культури.

Загальні для всіх та специфічні для певних культур функції ґрунтовно проаналізовані в межах *культурної антропології* (А. Крьюбер, Р. Бенедикт, М. Мід та ін.). Американський культуролог Л. А. Уайт інтерпретує культурні явища в антрополого-символічному аспекті. Він стверджує, що культура являє собою клас предметів і явищ, що залежить від здатності людини до символізації [Уайт 1996: 137]. Визначення культури А. Крьюбера і К. Клакхона (авторів відомої монографії «Культура. Критичний аналіз концепцій і дефініцій») не заперечує її символічності та базується на діяльнісному підході до цього поняття: «Культура складається з норм, що містяться внутрішньо і проявляються зовні, визначають поведінку, яка засвоюється й опосередковується за допомогою символів; вона виникає в результаті діяльності людей, включаючи її втілення в [матеріальних] засобах. Сутнісне ядро культури складають *традиційні* (історично сформовані) *ідеї*, в першу чергу ті, яким приписується *особлива цінність*. Культурні системи можуть розглядатися, з однієї сторони, як результати діяльності людей, а з іншої – як її регулятори» [Крьюбер 1992] (курсив наш. – К. Н.). Акцент на традиційному і ціннісному аспектах культури свідчить про її тісні зв'язки з історією народів та відповідними аксіологічними системами, що склалися в суспільстві протягом тривалого часу.

Враховуючи різні підходи до визначення культури, де культура трактується як еволюційний процес, результат людської діяльності чи спосіб

виокремлення з природного середовища, вивчення цього феномену передбачає дослідження окремих культур як структурованих систем (зокрема комунікативних) у їхній реальній взаємодії. Специфічні вияви такої взаємодії важливі насамперед для міжкультурної комунікації.

Комунікація як процес інформаційної взаємодії та цільової діяльності в контексті культурного обміну набуває в сучасному світі певної специфіки, що в різні часи досліджували представники багатьох гуманітарних напрямів: філософи (М. Бахтін, В. Біблер, Г. Гегель, Л. Вітгенштейн, І. Гердер, В. Гумбольдт, І. Кант, О. Лосєв, О. П'ятигорський, П. Флоренський, М. Хайдеггер), культурологи та етнографи (Е. Бенвеніст, Ф. Боас, В. Гудікунст, А. Крьобер, К. Леві-Стросс, В. Оствальд, Е. Сепір, Е. Тайлор, К. Фослер, Е. Холл, Л. А. Уайт, М. Херсковіц), соціологи (М. Адлер, Г. Блумер, Е. Дюркгейм, Л. Коган, Дж. Мід), психологи (З. Фрейд, Е. Фромм, К. Ясперс), фахівці в галузі комунікативістики (А. Піз, Г. Почепцов, С. Тер-Мінасова), лінгвісти (О. Потебня, А. Вежбицька, В. Воробйов, Ю. Лотман, В. Манакін, В. Маслова, Ю. Степанов, В. Телія та ін.). Складові комунікативного процесу – вербальні та невербальні культурні кодові системи (символічні, метафоричні, стереотипові, концептуальні тощо), що використовуються у спілкуванні представників світових культур, є предметом вивчення фахівців у галузі міжкультурної комунікації (Ф. Бацевич, Д. Гудков, О. Садохін та ін.).

Термін «міжкультурна комунікація» (синоніми – «інтеркультурна комунікація», «крос-культурна комунікація», «мультикультурна комунікація») увійшов до широкого наукового вжитку в другій половині ХХ ст. завдяки працям Е. Холла і Дж. Трейджера, де саме набуває значення *специфічного аспекту спілкування людей різних культур*.

Використання терміна «міжкультурна комунікація» науковцями спирається, як правило, на базові поняття «система знань» та «процес спілкування». Так, В. Манакін визначає міжкультурну комунікацію як окрему науку: «Міжкультурна комунікація – наука, яка вивчає особливості

вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та лінгвокультурних спільнот» [Манакін 2012: 9]. Ф. Бацевич характеризує міжкультурну комунікацію як процес: «Міжкультурна комунікація – процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчують лінгвокультурну «чужинність» свого партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетентність, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку» [Бацевич 2009: 277].

Спираючись на наведені вище та інші визначення поняття «міжкультурна комунікація», пропонуємо наступне тлумачення терміна:

Міжкультурна комунікація – це 1) інтегративна дисципліна, яка синтезує в собі знання гуманітарних наук філософсько-культурологічного, соціально-психологічного, комунікативного і лінгвістичного спрямування та досліджує функціонування системи законів і правил міжкультурної взаємодії, що реалізуються за допомогою різноманітних культурно-семіотичних кодів із метою ефективної передачі та сприйняття інформації між представниками різних культур; 2) комунікативний процес інформаційної взаємодії та цільової діяльності в контексті культурного обміну, який здійснюється за допомогою упорядкованої у певному суспільстві системи соціальних знаків, зокрема їхніх смислів, що передаються символічно та концептуалізуються в культурній картині світу.

Важливою категорією міжкультурної комунікації є *комунікативна компетентність*, що є складовою загальної *культурної компетентності*. *Культурну* (культуро-мовну) *компетентність* В. Телія рекомендує розглядати «на основі культурних конотацій, що співвідносяться з концептуальним змістом мовних знаків різних типів і що відтворюються разом із ними у процесі використання мови, і тим самим несуть відомості про сукупну ідентичність культурно-мовної самосвідомості як частини

загальнокультурного менталітету соціуму» [Телия 1999: 24]. У відомій науковцям України праці професора Л. Мацько «Українська мова в освітньому просторі» *лінгвокультурологічна компетенція*¹ пояснюється як складова частина фахової (загальної філологічної) компетенції [Мацько 2009: 365].

Виокремлення таких видів культурної компетентності, як *міжкультурна, етнокультурна, лінгвокультурологічна* тощо, в наукових дослідженнях українських учених зумовлено актуальністю процесів інтеркомунікації в сучасному світі [Бацевич 2009: 278–279; Мацько 2009: 365–369; Яшенкова 2010: 196–197; Селіванова 2011: 275–292]. Колективна міжкультурна компетентність передбачає багатоланцюговий процес формування компетенцій, пов'язаних насамперед із визначенням представниками контактуючих культур цінностей, які визнаються повністю або частково обома сторонами, а також із накопиченням спільних знань і спільного культурного досвіду за допомогою аналізу різноманітних культурних кодів, зокрема соціумно-прецедентних.

Комунікативно-компетентнісний підхід до вивчення світових культур лежить в основі нашого визначення міжкультурної компетентності:

Міжкультурна компетентність – це здатність оволодівати та застосовувати специфічні культурні знання і досвід у різних сферах конкретних соціальних компетенцій, що реалізуються в конкретній культурній системі, з метою успішної міжкультурної комунікації, а також здатність використовувати усталену систему культурних знаків і фонових знань із метою налагодження ефективного спілкування між представниками різних культур.

Із культурною (міжкультурною) компетентністю тісно пов'язане поняття «культурна грамотність», що розроблено свого часу американським дослідником Е. Хіршем у його праці «Культурна грамотність: що повинен знати кожен американець». Культурна грамотність зумовлена, на його думку,

---

¹ Не вдаючись до дискусії з приводу диференціації термінів «компетентність» і «компетенція», що ведеться методистами, визнаємо співвідношення термінів як більш загального (першого) та часткового (другого).

утилітарним підходом до зберігання інформації, тобто корисність загальновідомих знань повинна визнаватися більшістю носіїв культури. Така позиція спирається на визнання *прецедентних культурних текстів* як основи культурної (а отже й міжкультурної) компетентності.

❖ Творче завдання. Систематизуйте рубрики вашої науково-дослідницької праці «Культурна грамотність: Що повинен знати кожен українець». Аргументуйте систематизацію. Підберіть відповідний фактичний матеріал, використовуючи прецедентні культурні тексти, та презентуйте його за допомогою технічних засобів.

Основи базової культури, що визнаються більшістю її представників, можуть варіюватися в так званих *субкультурах*. Диференціація комунікації на інтеркультурну та інтракультурну визначає коло проблемних питань *міжсубкультурної комунікації*. І якщо міжкультурна комунікація в широкому розумінні терміна – це *обмін інформацією, почуттями, думками представників різних етнокультур*, то міжкультурна комунікація в межах субкультур є *інтераційним спілкуванням представників однієї загальної культури*.

Субкультура – це специфічно модифікована підсистема базової культури, існування якої уможливлено активізацією певних соціальних характеристик індивідів, а також процесом створення ними оригінальних філософій сенсу буття.

Різна етнічна чи релігійна приналежність, незагальноприйняті політичні погляди, а також різний вік, стать, професія, соціальний статус, місце проживання, певні художні уподобання тощо – все це є підставою для утворення певної субкультурної спільноти. Гомогенність культури суспільства, що підтримується колективним менталітетом, а також історично сформованою аксіологічною системою, поведінковими стереотипами тощо, час від часу порушується формуванням окремих субкультур, члени яких послуговуються певною ідеологією, специфічними ціннісними установками, нормами поведінки та моделями життєдіяльності, більшою чи меншою мірою відмінними від загальноприйнятих.

У контексті міжкультурної комунікації широко обговорюється питання впливу «чужих» цінностей на формування певних субкультур. Так, в основі руху скінхедів лежить філософія скінхедів Великобританії, діяльності штатників і хіп-хоперів – американська культура тощо.

Субкультури переважно описуються за принципом дихотомії: елітарна/масова, жіноча/чоловіча, християнська/нехристиянська та ін. Актуальними на сьогодні є дослідження молодіжних субкультур, які традиційно протиставляють себе субкультурам старшого покоління. Як правило, молодіжна субкультура створюється на основі протестних настроїв і заперечення (критики) культури «батьків» чи «більшості» взагалі. Однак її зумовленість загальною культурою безперечна. Ті субкультури, що відкрито конфронтують із домінуючою культурою, зокрема її системою цінностей, називаються *контркультурами*.

Поняття «контркультура» запропонував у другій половині ХХ ст. соціолог Т. Роззак, ілюструючи його історією протестних настроїв бітників та хіпі в Америці повоєнного часу. Формуючи концепт «американська мрія» в контексті споживацької культури середнього класу, державні інституції країни моделюють відповідний спосіб життя, який активно заперечується молоддю. Стиль поведінки американських бітників, а згодом і хіперів розповсюдився на всі континенти.

Появу контркультури пояснюють відмовою членів субкультурних груп від соціальних цінностей суспільства та його, далеких від досконалості, моральних норм і стандартів, а також запереченням моделей масової культури, яка, на думку її опонентів, нівелює творчість і сприяє насиллю над особистістю. Розуміння того, що домінуючу культуру зруйнувати неможливо, призводить до різних наслідків: виокремлення чи навіть добровільного усамітнення груп людей (див. історію сект), демонстративної асоціальної поведінки (вживання алкоголю, наркотиків, гомосексуалізм американських бітників 50-х – 60-х рр.) та інших виявів непокори. Радикальне заперечення базової культури відбувається за умови здійснення

соціальних революцій, державних переворотів тощо. Саме тоді уможлиблюється заміна старих комунікативних кодів на нові (пор. дорадянська, радянська та пострадянська культури).

Створюючи специфічні моделі поведінки і форми вираження своєї філософії, відомі молодіжні субкультури як контркультури (бітники, хіпі, панки, штатники, готи, емо, байкери, скінхеди та ін.) потужно транслиують проблемні питання соціальної комунікації. Невдоволеність реальністю, спричиняючи серйозні психологічні девіації та депресивний стан, потребує свого демонстративного вираження. Наприклад, відмова готів від дійсності набуває демонстративно-театральних рис і закріплюється певною символічною системою комунікації. Готи спираються на символіку смерті, виражаючи свій стиль спілкування через вбрання, зачіску, тату, вибір рокової музики, особливе оформлення місця проживання і загальних зборів, магичні ритуали тощо. Естетика потворного надихає та надає їм сенсу існування [Бобахо 1996; Ковальчук 2008; Омельченко 2009].

Соціальні потрясіння та політичні кризи завжди активізують субкультури, що несуть у собі інформацію про зміни в суспільстві. Так, епохи «відлиги», «застою», «перебудови», «незалежності» породжують неформальні комунікації «штатників», «шестидесятників», «системників», «гопників», «реперів», «рокерів», «рольовиків», «скінхедів». Споживацька культура ХХІ ст. активно продукує в основному молодіжні групи рекреативної орієнтації. Однак громадянська позиція молоді виражається у створенні субкультур радикалів, волонтерів та ін.

Питання переборення конфліктів між представниками субкультур однієї базової культури є на сьогодні вельми актуальним. Комунікація між радикально налаштованими неформальними групами (футбольні фанати, націоналісти) та субкультурами гедоністичного спрямування, а також етнічними меншинами і представниками домінуючої культури – предмет широкого обговорення в сучасному суспільстві. Проблема диференціації одного етносу на етнічні субкультури породжує низку питань щодо

створення ефективних інтерактивних моделей спілкування. Так, історично зумовлене окремішне існування східної і західної частин України сформувало культуру так званих «східняків» і «западенців» із їхніми регіональними стереотипами й упередженнями. Одним із завдань створення громадського об'єднання «Схід і Захід разом» у Львові є нівелювання такого поділу.

Паралельно із соціологічним терміном «контркультура» розробляється культурологічний термін «антиповедінка» [Лотман 1977; Успенский 1994]. Важливу роль у тлумаченні відповідного феномену відіграли дослідження «перевернутої» поведінки людини в контексті сміхової культури Давньої (Київської) Русі [Лихачов 1976; Панченко 1984], а також дослідження категорії потворного в культурі європейського середньовіччя [Гуревич 1972] та обрядово-символічної мови народних карнавалів [Бахтин 1990]. На думку Б. Успенського, три форми антиповедінки в Давній Русі – сакральна, символічна та дидактична – були спрямовані, перш за все, на порушення соціальної норми (загальноприйнятого) [Успенский 1994: 320]. Аналізуючи концепцію Б. Успенського, С. Юрков акцентує увагу на таких характеристиках антиповедінки, як деструктивізм, демонстративність, надзнаковість і архетиповість, та пропонує своє визначення поняття: «Антиповедінка – це така форма навмисного і свідомого відхилення від загальноприйнятої або запропонованої (рекомендованої владними ідеологічними колами) норми поведінки, яка містить (більшою чи меншою мірою) інтенцію на дестабілізацію сформованого культурно-соціального порядку (в граничному випадку – на руйнування всієї його структури (тобто системи норм). Антиповедінка завжди твориться публічно, розрахована на громадський резонанс, зовнішню реакцію, в чому проявляється його рольова (театралізована) субстанціальність. Будучи пов'язаним із публічністю, вона володіє надзнаковою природою, що вимагає додаткових зусиль дешифрування» [Юрков 2003].

Антиповедінка представників сучасних субкультур вирізняється радикалізмом і волонтаризмом. Це пояснюється потужним впливом політики на міжкультурні відносини. Дослідження такого процесу виходить за межі міжкультурної комунікації як науки, що завдяки своєму інтегративному характеру має тісні зв'язки з філософією, соціологією, психологією, лінгвістикою, теорією і практикою комунікації тощо.

1.2. Інтегративність міжкультурної комунікації як системи гуманітарних знань

Міждисциплінарність, інтегративність міжкультурної комунікації як науки зумовлює багатоаспектність її досліджень. Комунікативний аспект вивчення культури передбачає аналіз культурних компонентів, що функціонують у різних соціумах у їхній взаємодії. Комплексна система знань про спілкування представників різних культур спирається на теоретично-методологічні знання багатьох наук, основними з яких є філософія, соціологія, психологія, культурологія, лінгвістика. Відповідні наукові парадигми визначають базові категорії міжкультурної комунікації та окреслюють коло інтересів дослідників. Так, прагнення визначити критерії істинного знання як чинника міжкультурної єдності поєднує інтереси філософів і лінгвістів.

Для міжкультурної комунікації особливо важливе значення має аксіологія (теорія цінностей) як розділ філософії, що вивчає насамперед природу загальнолюдських духовних (моральних, етичних) цінностей. Ця філософська дисципліна, враховуючи систему універсальних смислових домінант (добро, зло, благо, прекрасне, потворне), концентрує свої зусилля на вивченні національних цінностей у загальнокультурному контексті, серед яких найважливішими є вітальні, соціальні (правові, освітянські та ін.), релігійні та морально-етичні цінності. Сучасна аксіологія базується на філософії Р. Г. Лотце, Ф. Brentano, І. Канта, М. Вебера та ін., які тлумачать

цінності як ідеальні соціально значущі поняття, котрі людина повинна пізнати та зреалізувати у своєму житті. Для культурології взагалі й міжкультурної комунікації зокрема цікавою є концепція «ціннісної ідеї» М. Вебера, теологічний підхід М. Лосського, аксіологічний персоналізм М. Бахтіна, який писав про неповторні ціннісні особистісні світи, що знаходяться у постійному діалозі, та ін. [Бахтин 1979, 1990; Вебер 2006; Лосский 1991]. У рамках прикладної аксіології на сьогодні прийнято розрізняти нормативні та ненормативні цінності (етичні судження), цінності, на які людина скерована і реалізація яких має на меті вольовий акт, а також моральні цінності наміру, що представлені певним вчинком, цінності пізнання тощо (Ф. фон Кучера, М. Шелер, Н. Гартман). Для міжкультурної комунікації, безперечно, важливим є виокремлення культурних цінностей, які співвідносяться з похідними від них комунікативними цінностями. Саме останні зумовлюють, на думку В. Дементьєва, систему комунікативних норм і відображаються в оцінній діяльності та мові [Дементьев 2013: 26–28].

Філософія аксіологічної системи конкретної культури базується на багатьох чинниках, основними з яких є характер ідей релігійного та світського модусів буття. Так, культурний континуум східних слов'ян сформовано завдяки християнству, що утвердилося в Київській Русі наприкінці X ст. Саме християнська релігія продукує загальні культурні цінності православ'я та католицизму, серед яких, наприклад, категорії добра і зла, що реалізують свої смисли як цілісна дуальність, посідають найвищий статус у давньоруській аксіології. Інтерпретація категорій добра і зла пов'язана з бажанням філософів створити вчення про моральні цінності, що не будуть залежати від історичного та психологічного досвіду людства (див. М. Шелер «Формалізм в етиці та матеріальна етика цінностей»). Репрезентація таких категорій відбувається за допомогою знаків усіх семіотичних систем, зокрема мовної: «Пронизуючи все буття людини, Добро і Зло утворюють базові опозиції культури, які зумовлюють не тільки поведінку людини та її діяльність, а й визначають оцінки, що надані їй собі

та навколишньому світу. Ця етична опозиція відбивається в мові будь-якої культури у вигляді мерехтливої мережі смислів, які утворюють аксіосферу культури» [Вендіна 2007: 145]. Завдяки мові як пізнавально-комунікаційній системі, що фіксує ціннісні настанови суспільства, підтримується взаємне розуміння суб'єктів різних культур.

Як підкреслює В. Карасик, «з лінгвістичної позиції протиставляються дві осі виміру – онтологічна (змістові типи цінностей – вітальні, утилітарні, моральні та суперморальні пріоритети) та персоналістична (типи носіїв цінностей – загальнолюдські, цивілізаційні, етнічні, групові й індивідуальні пріоритети)» [Карасик 2014: 80]. На думку науковця, «в лінгвістичному плані цінність нерозривно пов'язана зі смислом: смисл являє собою ситуативно-особистісну конкретизацію цінності» та пов'язаний із розумінням смислу життя [там само]. В. Карасик вважає, що цінності як феномен внутрішнього світу людини і концентрат культури мають подвійну зумовленість: «...вони детермінуються зовнішніми обставинами культурного буття соціуму й особистості, історією народу, умовами проживання, з іншої сторони, вони похідні від базових установок особистості» та «лежать в основі самоідентифікації особистості» [там само]. Цікаву думку про неминучі трансформації цінностей в історії народу лінгвіст ілюструє ціннісними змінами після розпаду Радянського Союзу. Він упевнений, що такі трансформації мають системний характер і можуть бути описані як процес заміщення одних регулятивних концептів на інші. Наприклад, такі негативно конотовані характеристики соціальної поведінки в радянському суспільстві, як міщанство та кар'єризм, на сьогодні не є такими, а останній концепт набуває вагомості в сучасних культурах. Ціннісна природа концептів – «квантів знання, що переживається» – зумовлена необхідністю усвідомлення певного фрагменту досвіду, що має велике значення для соціуму [там само].

Культурологічно-лінгвістичний аспект міжкультурної комунікації спрямований на дослідження ролі мовних систем (насамперед природної мови) у формуванні ефективних культурних повідомлень із метою

налагодження гармонійних відносин між представниками різних культур (етносів, націй, народів). У центрі уваги гуманітаріїв постали культури й ментальності конкретних народів у їхньому мовному віддзеркаленні, оскільки саме мова є основною формою культури, що синтезує в собі знання про матеріальні та духовні надбання людства. Комунікативні домовленості виявляються на рівні як вербальної, так і невербальної комунікації. Особливо важливими є постійні культурні правила, що діють як міжкультурні конвенції.

Спільні дослідження фахівців у галузі міжкультурної комунікації та лінгвістів зумовлені актуальною проблематикою таких інтегративних дисциплін, як лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика та ін. Саме оновлена парадигма науки дозволяє застосувати в міжкультурній комунікації низку суто лінгвістичних термінів і понять. Мовознавча «експансія» щодо культурних феноменів сприяє більш глибокому підходу до вивчення культур як цілісних систем.

1.2.1. Зв'язки лінгвокраїнознавства та міжкультурної комунікації (спільність проблемного поля наук)

Лінгвокраїнознавство представлено в лінгвістиці ХХ ст. іменами Є. Верещагіна, В. Костомарова, Г. Томахіна, Н. Бурвікової та ін. Спочатку лінгвокраїнознавство розвивається як прикладна дисципліна, що ставить перед собою утилітарні цілі: розроблення оптимальних шляхів засвоєння російської культури і російської мови (як мови міжнародної та міжнаціональної) іноземцями, а також впровадження методик, що сприятимуть адекватному розумінню знаків іншої культури, формуючи позитивну установку щодо «чужого». Акцент на *безеквівалентній лексиці та фонових знаннях* – найбільш складних для іноземців та перекладачів культурних компонентів – вирізняє публікації науковців, на яких у подальшому базуються дослідження у сфері міжкультурної комунікації

радянської епохи та пострадянських часів [Верещагин 1983; Томахин 1997, 1999]. Згодом розпад соціально-політичного устрою СРСР позитивно впливає на активність учених різних країн щодо вивчення специфіки своєї національної культури та взаємодії її носіїв із представниками споріднених і неспоріднених культур.

Велике значення для фахівців у галузі лінгвокраїнознавства, як ми уже зазначили, мала розробка поняття «фонові знання», що тлумачилося як *широкий культурний контекст, знання якого забезпечує розуміння семантики вербального та невербального кодів чужої культури*. І на сьогодні методики опису національних картин світу включають у себе обов'язкове залучення фактів матеріальної та духовної культури, вимагають додаткових відомостей із історії розвитку народу тощо.

Свого часу В. Костомаров і Н. Бурвікова запропонували здійснювати аналіз специфіки тієї чи іншої культури за допомогою *логоепістем* – елементарних операційних лінгвокраїнознавчих одиниць. На думку сучасних науковців, логоепістема є *вербалізованим знаком, що виражає в кожній культурі фіксований «слід пам'яті» (суспільної, культурної) у свідомості носія мови та може репрезентуватися словом, власним іменем, сполученням слів (зокрема фразеологізмами), а також прецедентними текстами*. Так, для українців логоепістемами є такі омовлені знаки, як *борц, Софія Київська, Дніпро, Тарас Шевченко, битва під Корсунем, Кирило Кожум'яка; аби шия, а ярмо буде; Як умру, то поховайте мене на могилі серед степу широкого на Вкраїні милій...* Аналогічно для росіян – *рос. щи; Кремль; Волга; Федор Достоевський; битва под Москвой, Иванушка-дурачек; бить баклуши; У лукоморья дуб зеленый...* тощо; для білорусів відповідно – *деруни; Мінськ; Прип'ять; Франциск Скорина; Брестська битва; асілки (богатирі); блр. паміраць збірайся, а жыта сей; Хто ты гэtkі? – Свой, тутэйшы. Чаго хочаш? – Долі лепшай.*

Логоепістемі, що репрезентовані фразеологізмами, є яскравими прикладами безеквівалентної лексики в конкретній мові. Саме вони містять у

собі специфічні знання та досвід, притаманний певному народу. У конкретній комунікативній ситуації буквальне тлумачення ідіоми може призвести навіть до міжкультурного непорозуміння. Так, загальновідомим у політичній комунікації є випадок використання Микитою Хрущовим у своїй публічній промові стійкого звороту *кузькіна мати*, який американці не зрозуміли й інтерпретували як загрозу національним інтересам. Широке використання фразеологічних зворотів у різних сферах життєдіяльності свідчить про їхню культурологічно-комунікативну значущість. Наприклад, використання пареміологічного фонду мови політиками має на меті демонстрацію етнічної виокремленості та позиціонування себе як представника певної культури.

Кожна мова має свою оригінальну фразеологічну систему, що пов'язано з етнографічною неповторністю народних вірувань, побуту, звичаїв, матеріальної культури, а також особливостями історії, – потужними чинниками формування ментальності народу. У фразеології більшою мірою, ніж у лексиці, відображається національна специфіка мовної картини світу: укр. *на рушник стати, дістати гарбуза, передати куті меду, облизати макогона, наче набігла татарська орда, язик до Києва доведе*; рос. *коломенская верста, казанская сирота, битъ баклуши*; блр. *каб цябэ расамаха задрала* тощо. Гендерні особливості української культури зафіксовані, наприклад, у такому стійкому звороті, як *чоловік – голова, а жінка – шия, куди шия повернеться, туди й голова повертається* (базується на конкретних історичних фактах: українська жінка мала певні права у суспільстві, наприклад, її голос враховувався на громадських зборах). Відомо, що українці дуже гостинна та оптимістична нація, що зафіксовано в пареміях на зразок *їжте, кумасю, грибочки, щоб були красивими ваші дочки; їжте, веселіться і про завтра не журіться; пекла й варила, щоб гості їли й мене хвалили*. Фразеологічні вирази відносяться до прецедентних міні-текстів.

❖ **Творче завдання.** Напишіть твір-есе на тему «Автентичність українського характеру в усній народній творчості». Врахуйте відповіді на такі питання: Які риси національного характеру відображає приказка *хоч не з'їм, то понадкусюю*. Чи погоджуєтесь Ви з висловом *моя хата скраю*? Чи керуєтесь Ви у своїй поведінці моделлю «своя сорочка ближча до тіла»?

Усі прецедентні тексти мають важливе значення у міжкультурній комунікації. Підкреслюючи роль таких текстів як інтелектуально-емоційних актуалізаторів комунікативного поля мовної особистості, Ю. Караулов визначає їхню значущість «для тієї чи іншої особистості в пізнавальному й емоційному відношенні», а також їхній «понадособистісний характер» (тобто вони добре відомі попередникам і сучасникам мовної особистості). Звернення до прецедентних текстів відновлюється неодноразово в дискурсивній практиці індивіда [Караулов 1987: 216]. Такі тексти існують у вигляді зразків усної народної творчості (билин, казок, легенд), біблійних сказань, різножанрових текстів художньої літератури. До них також відноситься фольклор, що містить у собі відомості про національні особливості міфологічного розуміння світу – міфи, притчі тощо. Навіть в окремих апелювативних і власних номінаціях може використовуватися фрагмент прецедентного тексту (пор. імена біблійних персонажів *Моїсей, апостол Павло*; слова-символи *агнець, єдинорог, лев, олень* у значенні «Ісус Христос» тощо). Значущість прецедентних текстів увиразнюється в контексті семіотичної концепції Ю. Лотмана, на думку якого окремий текст (зокрема художній) є ізоморфним культурі в цілому [Лотман 2000].

Потреба в ефективній міжкультурній комунікації спонукає науковців до пошуку категорії, за допомогою якої уможлиблюється опис окремих лінгвокультурних спільнот (Д. Гудков, В. Красних). Такою категорією, наприклад, є *соціально-прецедентний феномен*. Особливо важливе знання соціально-прецедентних феноменів, на думку Н. Каліної, у рамках міжнародної співпраці, зокрема реалізації конкретних програм [Калина 2010: 10–14]. Так, об'єктом дослідження програми «Ініціативи Змін» є феномени,

що добре відомі всім її учасникам на рівні хоча б мінімізованого варіанту їхнього (феноменів) сприйняття. Вони актуалізуються як пізнавальні та емоційні структури свідомості, що постійно транслюються в мовленні представників культур [там само]. Важливою складовою соціумно-прецедентних феноменів у міжкультурній комунікації є так звані *прецедентні концепти*. У своїй науковій розвідці Н. Каліна вважає доцільним розглядати концепт РІЗНОМАНІТНІСТЬ (DIVERSITY) як прецедентний. В описі цього складного за природою ментального утворення свідомості вона виокремлює концепти CULTURAL DIVERSITY, ECOLOGICAL DIVERSITY, BIOLOGICAL DIVERSITY, POLITICAL DIVERSITY тощо [там само].

Відомі приклади широкого використання явища прецедентності в художніх, публіцистичних, наукових та інших типах дискурсів. Так, у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» важлива для міжкультурної комунікації тема – тема глобалізації сучасного світу – розвивається через ідею приналежності кожного члена суспільства до подій сьогодення, що концентрується у словах епіграфу до відомого твору Е. Хемінгуея «For Whom the Bell Tolls»: *Не запитуй, за ким дзвонить дзвін: він дзвонить за Тобою*. Ці слова письменниці ревербалізує фразою: *І якби навіть хто вдарив у найпотужніший дзвін, все одно не почуємо. Надто багато світових алярмів. Людям не те що позакладало вуха – людям позакладало душі* [Костенко 2011: 222]. Зауважимо, що у романі використовується доволі багато прецедентних метафоричних ремінісценцій, що базуються на знанні Ліною Костенко світової культури: *Суспільство... виразно плебейське. Насамперед воно хоче хліба та видовищ* (39); *сльоза дитини більша за космос* (313); *все сплелося у такий всесвітній вузол, що нема того Гордія, який би його розрубав* (189); *ходить по Україні привид шовінізму* (197); *сон нашого розуму їх і породив* (345) та ін. Категорія інтертекстуальності реалізується в романі української письменниці з урахуванням загальнокультурного контексту. Так, наприклад, згадування у романі картини П. Брегеля «Сліпі» відсилає нас до біблійної притчі про

сліпих та слів: *Залиште їх, вони – сліпі поводити (вожді) сліпих, а якщо сліпий веде сліпого, то обидва впадуть у яму* (Матф. 15: 14). У контексті подій роману знаковість символу сліпця набуває нового прочитання. Перед нами типовий приклад гіпертекстового усвідомлення тексту з метою виявлення прихованих (у термінології Ж. Дерріда – «сплячих») смислів (аналогічно: вплітання у текст роману фрагментів та образів із Біблії, а також із творів Т. Шевченка, М. Гоголя, М. Булгакова та ін.).

Отже, найважливішим внеском лінгвокраїнознавства в практику міжкультурної комунікації є розробка базових понять «фонові знання», «безеквівалентна лексика», «логоепістема», «прецедентний текст». Не менш важливим для інтеркультурної комунікації є занурення в етнокультурний контекст, дослідження якого представлено у працях етнографів, етнопсихологів та етнолінгвістів.

1.2.2. Перспективи міжкультурної комунікації у вивченні національно-етнічної свідомості

Тісні зв'язки етнографії, етнопсихології, етнолінгвістики та міжкультурної комунікації пояснюються спільним інтересом до культурних чинників, що потужно впливають на характер міжкультурних комунікацій, – етнічних реалій і виявів народного характеру (ментальності).

Етнографічний (зокрема етнолінгвістичний) аспект у вивченні культури – важлива складова ґрунтовних досліджень О. Афанасьєва, Б. Грінченка, М. Грушевського, В. Даля, М. Драгоманова, Д. Зеленіна, М. Калачова, М. Костомарова, К. Леві-Стросса, Е. Сепіра, М. Сумцова, Е. Тайлора, П. Чубинського, а також наших сучасників – В. Жайворонка, В. Кононенка, В. Манакіна, М. Поповича, Б. Рібакова, Н. Слухай, М. Толстого та ін.

Одним із продуктивних підходів до вивчення етнічної культури в діяхронії є семіотичний підхід. Етносеміотика аналізує знаки, що «занурені»

в культурне минуле народу, яке пов'язане з обрядами і ритуалами, тобто традиційними системами як синтезованими континуумами знань і досвіду етносу, народу, нації (про диференціацію понять «етнос», «народ», «нація» див. [Манакін 2012: 22–26]).

Дослідження Х. Шухардта, М. Фуко, Е. Тайлора та ін. дозволили корелювати світ речей та відповідні мовні еквіваленти у полі певної культури. Принцип дослідження семантики слова разом із археологією відповідної реалії зберігається у спільних дослідженнях компаративістів і фахівців у галузі світової історії. Невипадково дослідники процесів взаємодії мови і культури народу прийшли до розуміння існування ментального корелята слова і речі, що функціонує у свідомості людини як *генералізуючий концепт* [Степанов 1997: 65–66]. Поняття «синонімізація слів і речей» у рамках семіотичної концепції (на основі вчення про еволюційні ряди Е. Тайлора) визначається Ю. Степановим як «процес концептуалізації у сфері культури», коли «в межах окремої «концептуалізованої області» слово та ритуальний предмет, слово та міфологема тощо можуть особливим чином семантично поєднуватися – виступаючи замісником або символізатором одне одного» [там само: 68]. В одну «концептуалізовану область» можуть входити живі й неживі об'єкти, їхні слова-замісники та номінації суміжних із ними понять, артефакти різних часових епох та ін. Наприклад, у спільній для християн релігійній концептосфері особливе місце займає концепт АГНЕЦЬ, де основними смисловими фігурами є Ісус Христос, його символ – Агнець, обряд жертвопринесення ягняти, саме ягня як об'єкт ритуальної дії, просфора під назвою *agneць* тощо (див. [Коч 2010: 158–161]).

Базовою концепцією етнолінгвістів є теорія В. Гумбольдта, у відповідності до якої мова не тільки відображає національний характер своїх носіїв, а й формує його. На думку видатного лінгвіста, мова є «орган, що утворює думку» [Гумбольдт 1984]. Фундаментальні положення його праці «Про відмінність будови людських мов та її вплив на духовний розвиток людства» важливі, насамперед, для розуміння ролі конкретної мови у

формуванні ментальності (зокрема лінгвоментальності). У роздумах В. Гумбольдта мова постає як творчий процес, що виражає «дух народу» і за допомогою якого акумулюється і транслюється культурна інформація від покоління до покоління. За твердженням автора теорії, «як окремий звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між предметом і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні <...> За допомогою того ж самого акту, в силу якого вона [людина] сплітає (нім. *herauspinnt*) мову зсередини себе, вона вплітає (нім. *einspinnt*) себе в неї; і кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лише остільки, оскільки вона вступає в коло іншої мови» [Гумбольдт 1984: 156–180]. Саме знання іншої мови дозволяє людині зробити перший крок назустріч іншій культурі.

На думку неогумбольдтіанців (Л. Вайсгербера, Е. Сепіра, Б. Уорфа та ін.), основною формою репрезентації культурної специфіки є природна мова, саме вона формує «картину світу» (нім. *Weltbild*), яка певним чином відображає реальність і впливає на мислення та поведінку своїх носіїв. Е. Сепір (один із авторів гіпотези лінгвальної відносності) стверджує: «Було б помилковим вважати, що ми можемо повністю усвідомити дійсність, не вдаючись до допомоги мови, або що мова є побічним засобом вирішення деяких часткових проблем спілкування і мислення. Насправді «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на основі мовних норм певної групи» [Сепір 1993].

Концепція В. Гумбольдта, гіпотеза лінгвальної відносності Сепіра-Уорфа, погляди Л. Вайсгербера на творчий характер мови, яка не тільки зберігає та виражає знання і досвід людини, а й формує мислення, підтримується сучасними науковцями (М. Алефіренко, В. Жайворонок, В. Колесов, В. Кононенко, В. Маслова, М. Піменова, М. Попович, В. Постовалова, М. Толстой, С. Толстая, В. Телія та ін.). Результати етнолінгвістичних досліджень широко використовуються в міжкультурній комунікації.

Базовими концептами наукової парадигми етнопсихології, етнолінгвістики та міжкультурної комунікації є поняття «ментальність» і «менталітет». У міжкультурній комунікації, як правило, спостерігається диференціація цих понять. Вважають, що другий термін має більш загальне значення (наприклад, менталітет епохи Просвіти), ніж перший, який співвідноситься з поняттям «мислення» (українська ментальність, ментальність поета). Як зауважує О. Хроленко, «думка про ментальність виникає при зустрічі з чимось не схожим на нас самих, а тому менталітет може бути «тестований» тільки зовні» [Хроленко 2004: 45]. У залежності від національної ментальності, яка має свої етноцентристські переваги, по-різному можуть декодуватися загальнокультурні знаки, універсальні буттєві категорії та психологічні константи, що, звичайно, суттєво впливає на міжкультурну комунікацію.

Наприклад, на сьогодні не викликає заперечення думка про те, що географія, яка характерна для місця проживання конкретного народу, формує його світогляд: те, що входить у поле зору людини, визначає особливості його просторового мислення, а картографія території пов'язана з осмисленням абстрактних культурних феноменів [Гумилев 2001]. Так, абстракції «широта душі» та «глибина душі», що інтерпретовані у працях науковців різних гуманітарних напрямів, безпосередньо пов'язані з географією відкритого простору: величезні, відкриті оку для спостереження території дозволяють сформувати в колективній свідомості самобутню просторово-концептуальну схему. Така схема з її характерними опозиціями «широкий – вузький», «глибокий – поверхневий», «центральний – окраїнний (граничний)», «зовнішній – внутрішній» та ін. вплинула на образ мислення і соціальні моделі поведінки східних слов'ян. Зовнішня топографія, що підтримана внутрішньою рефлексією, стає основою культурного типу наших предків. М. Костомаров у своїй праці «Дві руські народності» стверджує, що «географічне положення було головним приводом відмінності

народностей взагалі» і що «географічні умови сприяють наданню [народу] своєрідного типу» [Костомаров 1861].

Українська етнографія простору базується на сприйнятті степового роздолля, пов'язаного, на думку культурологів, із внутрішнім відчуттям індивідуальної свободи, а також незахищеності, що і визначило історичну долю України. П. Феденко пише про те, що зі степом пов'язане поняття перманентної катастрофи як домінуючого фактора української історії [Янів 2006]. Дослідники генези української культури пояснюють особливості психотипу українця за допомогою такого географічного чинника, як розташування України в центрі Європи, вказуючи, що етнонім *українець* (згідно етимології – «той, хто живе біля краю, на окраїні») також істотно вплинув на самосвідомість нації.

Д. Мережковський, розглядаючи російську культуру як безкомпромісну культуру крайнощів, згадує слова Ю. Крижанича: «Всі ми, росіяни, любимо по краям і прірвам блукати» [Мережковский 2004]. Розвиваючи свою думку, він пише: «Одна з найглибших особливостей російського духу полягає в тому, що нас дуже важко зрушити, але раз ми зрушили, ми доходимо в усьому, в добрі та злі, в істині й брехні, в мудрості й божевільні, до крайнощі <...> Крім рівнинної, що йде вшир, дещо сумної і сірої, денної Росії Писарєва і Чернишевського... є вершинна і підземна, та, що йде у висоту та глибину, таємна, зоряна, нічна Росія Достоевського і Лермонтова» [там само].

Навіть сучасне протистояння Росії європейськості можна обґрунтувати позицією російських філософів щодо впливу масштабного простору на формування ментальності росіян. Так, М. Бердяєв у статті «Про владу просторів над руською душею» категорично стверджує: «Широка руська людина, широка, як руська земля, як руські поля. У руській людині немає *вужкості європейської людини*, що концентрує свою енергію на невеликому просторі душі, немає цієї ощадливості, економії простору і часу, інтенсивності культури. Влада широчіні над руською душею породжує цілу

низку руських якостей і руських недоліків» [Бердяев 1918]. Філософ порівнює світосприйняття німця, який, на його думку, «не може існувати в безмежності, йому чуже і неприйнятне слов'янське безмежжя» [там само].

Безумовно, що багато інших чинників впливають на формування національного характеру. Найбільш ґрунтовні поясненнями цього феномену містяться у працях філософів і соціологів.

Теоретики слов'янофільства (К. Аксаков, І. Кирєєвський, О. Хом'яков та ін.) свого часу розвивали думку, що для російського народу завдяки особливостям його національного характеру важливі не політичні й державні відносини, а релігійно-духовні. І. Кирєєвський у статтях «Про характер європейської просвіти та її ставлення до просвіти Росії» та «Про можливість і необхідність нових начал у філософії» ставить питання про самовизначення російської культури. На його думку, її основні відмінності від західноєвропейської культури полягають у різних духовних, культурних та історичних коренях: «Три елементи Заходу: римська церква, давньоримська освіченість і державність, яка виникла з насильств завоювання, – були зовсім далекі давній Русі. Приймавши вчення християнське від Греції, вона постійно перебувала у спілкуванні зі вселенською Церквою» [Киреевский 1911: (1: 182–183)].

Традиції Київської Русі, яка обрала праве відгалуження християнства – православ'я, збереглися в історії Південної Русі (територія сучасної України). І навіть польська державність з її орієнтацією на католицизм – більш раціональний напрям у порівнянні з православ'ям – не змогла до кінця побороти в наших предках дух протиріччя і свободи, про що М. Костомаров пише наступне: «Там [у південній Русі] народ, відчуваючи насильство совісті, піднявся величезним пластом на захист своєї старовини і свободи переконання, і останнім часом, навіть прийнявши унію, набагато охочіше від неї відстав, ніж білоруси» [Костомаров 1861: 61]. Відомий історик і етнограф переконує нас у тому, що «південноруське плем'я» [українці] по-своєму сприйняло релігію Христа: релігійність набула більш інтровертивного

характеру, ніж у «великорусів» [росіян], які велике значення надавали зовнішнім виявам своєї релігійності: «Так південноруське плем'я, не даючи духовенству права безумовного освячення факту, в самій сутності зосталося вірніше самої церкви, ніж великоруське, обіймаючи більш її дух, ніж форму. На сьогодні розкол через форми, обрядовості, букви, немислимий у південноруському народі; з цим усякий погодиться, хто скільки-небудь знає цей народ і придивився до його життя і прислухався до його корінних понять» [там само]. Духовність і містичність «південноруського» [українського] народу викликає у М. Костомарова захоплення: «У цього народу багато саме того, чого бракує великорусам; у них сильне почуття всеприсутності Божої, душевне розчулення, внутрішнє звернення до Бога, таємний роздум про Промисел над собою, сердечний потяг до духовного, невідомого, того, що не представлене уявою, таємничого, але відрядного світу» [там само: 65].

Досліджуючи українську ментальність, науковці підкреслюють характерні риси духовності народу: дуалістичність містичного та інтелектуального, емоційного та раціонального, почуття та волі, наївності та мудрості (М. Грушевський, Ю. Липа, В. Липинський, П. Феденко, Я. Ярема). Інтровертивність української культури зумовлена, на думку вчених, складними умовами існування нації, коли втеча від реальності відгороджувала свідомість від постійних історичних лихоліть [Янів 2006].

Найбільш об'єктивною думкою про певну націю є судження представника іншої культури (див. вище зауваження О. Хроленко про те, що «менталітет може бути «тестований» тільки зовні» [Хроленко 2004: 45]). Так, російський письменник М. Чернишевський (стаття «Національна безтактність») писав наступне про українську (у термінології того часу – малороську) специфіку національного характеру: «Якщо є племена, які можуть привертати симпатію більше, ніж інші племена, то саме малороси – одне з племен найбільш симпатичних. Чарівне поєднання наївності та тонкого розуму, лагідність звичаїв у родинному житті, поетична мрійливість

характеру, непохитно наполегливого, краса, витонченість смаку, поетичні звичаї – все поєднується в цьому народіві, щоб зачарувати вас, так що іноплемінець стає малороським патріотом, якщо хоч трохи поживе в Малоросії» [Чернышевский 1861].

Безумовно, ми не можемо ідеалізувати характер українця. Він має як позитивні, так і негативні соціальні риси; деякі з яких можна розглядати як амбівалентні. Сучасні дослідники історії та культури українського народу виокремлюють такі ментальні характеристики носія української культури, як інтровертність, працьовитість, гостинність, доброта, лагідність, мрійливість, сентиментальність, емотивність. Крім цього, типовому українцю, на думку науковців, властиві наївність, простодушність, терплячість, а також жадібність (яку часто пов'язують із бажанням мати багато землі, що часто осміюється в анекдотах), егоїзм, пасивність, байдужість і т. ін. З останніми характеристиками (про які пише, наприклад, Ліна Костенко у своєму романі «Записки українського самашедшого») українець нової генерації має право не погодитися.

Ствердження або заперечення певної ментальної характеристики доводиться об'єктивними науковими дослідженнями, зокрема такими, що вивчають відображення етнічних рис у мові. Саме код національної мови формує оригінальні моделі світу та дозволяє відмежувати «свою» культуру від «чужої». Зрозуміло, що вербальні відмінності вивчаються на прикладі конкретних мов, які, згідно з теорією В. Гумбольдта, створюють свої особливі картини світу. Як зазначає В. Маслова, «мова – єдиний засіб, здатний допомогти нам проникнути у сховану від нас сферу ментальності, бо вона визначає спосіб членування світу в тій чи іншій культурі» [Маслова 2001: 114]. Специфіка ментальності народу фіксується, насамперед, у лексичному складі мови. Окремі лексеми, вільні сполучення слів, фразеологічні звороти – основні засоби, що передають особливості колективного мислення та колективного досвіду, презентують психологічну

специфіку етносу, а також демонструють своєрідність представників конкретного народу.

Обсяг прагматичної інформації, що міститься в конотованих (як правило, експресивних) словах, являє широкий спектр культурно специфічних смислів, які відображають важливі риси народної філософії. Наприклад, для передачі таких емоційних станів, як схвалення, задоволення, захват, осуд, зневага, іронія, злість, обурення та ін. у російській мові використовується низка продуктивних дериваційних моделей на зразок *-ець, -иць* (*братець, народець*), *-ек/ечк* (*дружочек, душечка*), *-ка/очка* (*горочка, сиротка*), *-енк* (*неженка*), *-и(ы)шк(а)* (*братишка, шалунишка*), *-иць* (*носище, красотище*), *-ушк(а)* (*сторонушка, долюшка*).

Специфічним виявом доброти українського характеру є, наприклад, вживання (зокрема у фольклорі) пестливої лексики за певними словотвірними моделями (*тато – татко, татонько, татусь, татусик, татусенько, татуньо; тонкий – тонюній, тонюсінький, тонюсічкий, тоненький, тонесенький, тонесененький, тонюсенечкий, тонісінький, тонісіченький, тонюсінький, тонюсінененький, тонюсіченький; їсти, їсточки, їстоньки, їстуні, їстки, їстуноньки, їстусики, їстусі, їстусеньки*). Пестливими словами називають навіть негативних персонажів (пор. рядки гімну України *Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці...* та вірша Тараса Шевченка *Найду жінку, почастую, з вороженьків покепкую...*).

Навіть у межах однієї культури вирізняють регіональні ментальні особливості, що базуються на культуро-мовних відмінностях: у західних регіонах України люди більш релігійні, основне віросповідання – католицизм, тому велике значення мають латинізми. Багато запозичень – полонізмів, германізмів, мад'яризмів – характерна мовна риса західноукраїнських говірок. Безсумнівно, такі лінгвальні вкраплення впливають на формування самотутніх рис ментальності.

Етнолінгвістика та міжкультурна комунікація вивчають етномарковані культурні знаки, що визначають самотутність конкретного народу та

функціонують у загальнолюдській культурі як репрезентанти національної ментальності. М. Алефіренко впевнений, що «мова культури як спосіб її символічної організації виступає основною формою існування і репрезентації етнокультурної свідомості» [Алефиренко 2010]. При цьому «мова культури» розуміється широко і включає в себе такі ментальні утворення свідомості, як *концепти, культуреми, символи, емблеми, міфологеми, архетипи, еталони, стереотипи* тощо та їхні загальносеміотичні презентації засобами різних знакових систем: живопису, архітектури, музики, системи артефактів та ін.

Про посилення інтересу до феномена української ментальності свідчать чисельні наукові дослідження кінця ХХ – початку ХХІ ст. Теми дисертацій фахівців-гуманітаріїв присвячені актуальним питанням української національної ідентичності (дисертація В. Горлової «Українська національна ідентичність: компаративний аналіз націоналістичних дискурсів» 2005 р.), формам репрезентації української ментальності та її духовних аспектів (дисертації А. Сошнікова «Репрезентація української ментальності у соціокультурних синтезах» 1999 р., С. Хрипко «Духовно-релігійні вияви української ментальності» 2003 р.). Дослідження загальних філософських питань ментальності (дисертації Н. Яцук «Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу» 2003 р., Л. Костюк «Філогенетичні закономірності розвитку етнічної ментальності українців» 2008 р.) доповнюються працями, присвяченими етнокультурі та етнопсихології українців (В. Попов «Український господарський менталітет: сутність і трансформації» 2000 р., О. Парфьонова «Традиції в моральній культурі українського народу (друга половина ХІХ–ХХ ст.)» 2004 р., Л. Спиридонова «Етнокультурні особливості образу світу українців» 2009 р.).

1.2.3. Інтегративність міжкультурної комунікації та лінгвокультурології

Лінгвокультурологія як самостійний науковий напрямок сформувалася в кінці ХХ – на початку ХХІ століть, виокремивши свій предмет дослідження – *ціннісно культурні знання і досвід, що зафіксовані в мовній картині світу*, тим самим відмежувавшись, насамперед, від культурології та країнознавства. Зрозуміло, що культурологія вивчає культуру як суспільне явище та спосіб людського буття у всій її багатогранності та цілісності. Для дисциплін лінгвістичного спрямування особливо важлива одна з основних форм культури – мова, зокрема конкретні мови світу, що акумулювали в собі специфічні відомості про дійсність, та поняття «лінгвокультура», яке і є основним об'єктом дослідження лінгвокультурології. *Лінгвокультура*, на думку М. Алефіренка, це «невід'ємна частина будь-якої етнокультури, що являє собою синергетично виниклу амальгаму (злиття, сплав, сукупність) взаємопов'язаних явищ культури і мови, зафіксовану й освоєну певною етномовною свідомістю» [Алефиренко 2010]. Безперечно, що лінгвокультури конкретних народів цікавлять фахівців у галузі міжкультурної комунікації, одним із завдань якої є вивчення специфіки культури, презентованої мовними засобами.

Дослідження лінгвокультур пов'язано насамперед із поняттями «ключове слово культури», «прецедентний текст» та «лінгвокультурний концепт». Визначення ключових слів культури, на думку А. Вежбицької, має ґрунтуватися на певних правилах: слово повинно бути загальноновживаним, частотним у використанні в рамках певної семантичної сфери, знаходитися в центрі фразеологічного поля, а також відображати важливі культурні, історичні, політичні, соціальні й інші особливості життя народу та національну свідомість [Вежбицкая 1997, 2001]. Польська дослідниця виокремлює, наприклад, такі ключові слова російської культури, як *судьба*, *душа* і *тоска*. Вважається, що фактуальний еквівалент подібних одиниць не існує в іншій культурі. Так, навіть у європейських мовах відсутній аналог російському слову *тоска* (укр. *туга*), хоча, безперечно, подібне внутрішнє відчуття знайоме кожному.

Лінгвокультури різних народів доцільно описувати, на думку В. Воробйова, за допомогою *лінгвокультурем*. Автор терміна «лінгвокультурема» визначає це поняття наступним чином: «Лінгвокультурема як комплексна міжрівнева одиниця являє собою діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного (поняттєвого або предметного) змісту. Це одиниця більш «глибока» за своєю сутністю, ніж слово... Слово співвідноситься з референтом (денотатом), «відсилається» до нього, лінгвокультурема розкриває його зміст як поняття (клас предметів). Перше – обмежується реалемою, друга – відображає специфіку та систематизацію реалій (їхніх типів, різновидів) усередині класу предметів, співвіднесених із певним знаком. Схожість і відмінності між словом (ЛСВ) і лінгвокультуремою лежать у руслі розмежування мовного і поняттєво-предметного відображення об'єктів дійсності, за О. Потебнею, – найближчого і подальшого значень слова» (на думку О. Потебні, більш повне відображення об'єкта забезпечує його поняттєво-предметне значення) [Воробйов 2008: 45–46].

Л. Мацько акцентує увагу на тому, що лінгвокультурема є продуктом національної свідомості: «Лінгвокультурема є стійкою, відтворюваною в етнолінгвістичному соціумі мовною одиницею, яка відображає культурний досвід і ціннісні орієнтири національного суспільства. З цього погляду вона є надбанням і скарбом нації» [Мацько 2009: 360]. Вона виокремлює такі способи представлення культурної інформації, як культурологічний концепт; оцінні, естетичні, емотивні та культурні конотації стилістичних значень мовних одиниць і конструкцій; культурний фон тексту тощо [там само].

Лінгвокультурна інформація виражається за допомогою різноманітних вербальних культурних кодів і може мати різні форми мовного вираження. Науковцями визначаються такі основні способи вербальної презентації культурно маркованих знань, як: 1) слова на позначення культурних реалій (лексичний рівень), 2) фразеологічний фонд мови, 3) символічні номінації, 4) тропеїчні засоби, 5) прецедентні тексти [Воробйов 2008; Мацько 2009;

Алефиренко 2010]. При цьому підкреслюється, що найвиразніше зв'язок між культурою і мовою виявляється на лексичному рівні.

У контексті міжкультурної комунікації зацікавленість викликає класифікація лінгвокультурем, що запропонована Л. Мацько. Типологія створена на основі аналізу семантичних особливостей (зокрема мікрокомпонентів семантики) лінгвокультурем у різних мовах. На думку Л. Мацько, лінгвокультурні одиниці класифікуються таким чином: *лінгвокультуремі-реалії* – мовні знаки, що називають національний артефакт, який не має мовного еквіваленту в іншій культурі (колядки, щедрівки, свят-вечір, бандура, троїсті музики); *сигніфікативні лінгвокультуремі*, денотат яких спільний для порівнюваних культур, а сигніфікати відрізняються специфічною культурною інформацією (тато, батько, матуся, ненька, трембіта, батьківщина (спадщина), подавати рушники); *конотативні лінгвокультуремі*, що містять культурну інформацію у конотації мовного знака (предметно-понятійний зміст знака тотожний або дуже близький у мовах, які порівнюються: калина, барвінок, чорнобривці, наче волошки в житі, криниця, отчий поріг); *тронеїчні й фігуральні лінгвокультуремі* (золоте слово, срібне весельце, карії очі, дрібні сльози, гірка доля); *лінгвокультуремі-фразеологізми* етнічного походження (немає лою під чуприною, не варить баняк, витрішки продавати, позичити в сірка очей; терновий вінок, лебедина пісня, зачароване коло; немає пророка у своїй вітчизні); *лінгвокультуремі – народні номени* свят, пір року та ін. (весновій, зимогриз); *лінгвокультуремі загального характеру* (денотативні) – культурні повідомлення, що схожі в різних мовах і містять один денотативний зміст (театр, актор, скульптура, живопис); *лінгвокультуремі символічні* (символіко-предметні та соціально-національної поведінки: Кобзар, Каменярь, Хортиця, Чумацький Шлях; Добридень! На добраніч! Дякую! Будь ласка!) [Мацько 2009: 361–363].

Зупинимося більш детально на лінгвокультурах символічної соціально-національної поведінки, зафіксованих у мовних вітальних

конструкціях, що мають велике значення в міжкультурній комунікації. Буквальний смисл привітань демонструє значущість базового поняття у конкретній культурі. Українець вітається або прощається, бажаючи добра: *Добрідень! На добраніч!* (пор. словац. *Dobry den!*). Специфічними українськими привітаннями, актуальними на сьогодні, є заклики *Шануймось! Слава Україні!* Росіяни, серби та багато інших представників народів світу при зустрічі бажають здоров'я (рос. *Здравствуйте!* серб. *Здраво!*), гренландці – гарної погоди, перси – бути веселими. Грузинське *гамарджоба* буквально означає «перемоги вам»; гордий народ Грузії має ще одне характерне привітання – *мивидоба тквенда!* – «да буде мир із вами». Євреї також бажають один одному миру (*Шолом!* букв. «мир вам»). В Америці та багатьох європейських країнах, де бізнес і концепція успіху домінують у соціальному житті, зустрічаючись, запитують: *Як справи?*, чекаючи обов'язково оптимістичної відповіді: *Окей! Добре!* Поширені у світових культурах і релігійні привітання: *Дай Боже! Слава Ісусу! Слава аллаху!* Доповненням до словесного привітання можуть слугувати рукостискання, поцілунки, поклони і навіть обнюхування один одного. Зовсім незвичним в етикеті привітань є плювання в сторону співбесідника, що поширено в окремих племенах Африки.

Зазвичай лінгвокультурема має яскраво виражену конотацію. Наприклад, у дисертації К. Бусуриної проаналізовані лексичні, фразеологічні та словотвірні одиниці, що об'єктивують зміст специфічної лінгвокультуреми «дурень» у російській мовній картині світу (авторка ототожнює лінгвокультуреми з іншими одиницями, називаючи її мисленневою категорією, ключовим словом культури, концептом) [Бусурина 2004]. Дослідниця будує свій опис поняття «дурень» на трьох моделях: побутово-оцінній, міфологічній та ідейній. Вона переконливо доводить, що феномен «російського дурня» виявляється тільки за умови його розгляду на фоні російської культури, зокрема фольклорної та релігійної. У залежності від моделі оцінка лінгвокультуреми є амбівалентною: позитивною чи

негативною: «В основі міфологічної моделі лежить фольклорний образ «дурня» російської чарівної казки. Для казкового «дурня» є релевантними високі моральні та етичні якості (доброта, безкорисливість, щирість), за які він нагороджується удачею і щастям. При функціонуванні концепту «дурень» у межах міфологічної моделі її зміст може редукувати до семантичної ознаки 'людина, що має везіння'. <...> Ідейна модель пов'язана з культурним явищем юродства. Концепт «дурень» апелює до таких рис поведінки і сутності юродивого, як правдивість, володіння вищими духовними чеснотами (святість, праведність), самозречення» [там само]. Порівнюючи вербальні способи вираження певної лінгвокультури у «своїй» і «чужій» культурі, можна виявити специфічні риси ментальності народів (пор. єврейське прислів'я: *Коли чужий дурень – потішаються, а якщо свій дурень – його соромляться*).

Лінгвокультуру «дурень» можна розглядати і як *лінгвокультурний типаж* – поняття, що останнім часом детально розробляється у працях професора В. Карасика [Карасик 2005]. Лінгвокультурний типаж пов'язаний із поняттями «культурний портрет» і «мовна особистість»; описи останньої здійснюються у межах конкретного культурно-соціального контексту, що впливає на мовне втілення її характеристик [Караулов 1987]. Лінгвокультурні типажі досліджуються як концепти, змістом яких є узагальнювальний образ типового представника певної соціальної групи, який легко впізнається; сукупність таких образів складає культуру конкретного суспільства [Карасик, Дмитриєва 2005: 8]. Пояснюючи термін «лінгвокультурний типаж», В. Карасик і О. Дмитрієва пишуть, що у цьому понятті увага акцентується «по-перше, на культурно-діагностичній значущості типізованої особистості для розуміння відповідної культури, і, по-друге, на вивченні цієї особистості з позицій лінгвістики (з урахуванням позначення, вираження й опису відповідного концепту, втіленого в мові)» [там само: 22]. На думку науковців, у поняття «лінгвокультурний типаж» входять такі компоненти, як комунікативна поведінка особистості, що представлена вербальним рядом, її

рольові приписи, стереотипні уявлення про неї тощо [Карасик 2005; Ярмахова 2005; Лутовинова 2006].

Виділення типів мовної особистості як носіїв певної культури важливе для етнолінгвістичних, лінгвокультурологічних і міжкультурних досліджень. Поєднуючи відповідні підходи, можна визначити типові риси характеру представників базової та маргінальної культур. Враховуючи тип мовної культури особистості, доречно виокремити носіїв елітарної, діалектної, просторічної та ін. мовленнєвих культур. Фахівців у галузі міжкультурної комунікації, безперечно, зацікавлять дисертація О. Ярмахової «Лінгвокультурний типаж «англійський дивак», наукові розвідки Т. Бондаренко, яка проаналізувала понятійну складову та конститутивні ознаки лінгвокультурного типажу «британський дворецький», а також О. Ярошенко, яка прослідкувала еволюцію фактуальної складової лінгвокультурного типажу «російський інтелігент» [Ярмахова 2005; Бондаренко 2008: 152–155; Ярошенко 2010: 240–247].

Особливу зацікавленість викликають праці, в яких здійснено історико-культурний аналіз типової для певної епохи особистості. Поглиблене проникнення в тему лінгвокультурних типажів можливе в рамках діахронної когнітивної лінгвістики за допомогою діахронного методу опису концептів, який допомагає простежити динаміку розвитку лінгвокультурного типажу в історико-культурному контексті певної епохи і його рефлексії в сучасну культуру (див. нашу статтю «Лінгвокультурний типаж середньовічного аскета»: [Коч 2013: 220–226]).

Лінгвокультурний типаж є різновидом лінгвокультурного концепту, дослідження якого здійснюють фахівці в галузі когнітивної лінгвістики, й опис якого має велике значення для вирішення низки питань міжкультурної комунікації.

1.2.4. *Міжкультурна комунікація та когнітивні науки*

Міжкультурна комунікація тісно пов'язана насамперед із когнітивною лінгвістикою та когнітивною психологією, що зумовлено спільним об'єктом дослідження – *глибинними ментальними процесами фіксації знань і досвіду в колективній свідомості та їхніми специфічними способами презентації на поверхневому рівні в різних культурах*. Якщо об'єктом дослідження етнолінгвістів є мовні картини світу, то для когнітивістів на перший план виходить поняття «концептуальна картина світу» (в окремих працях синонімізується з терміном «концептосфера», однак доцільніше, на наш погляд, описувати концептосфери як складові концептуальної картини світу). Можливості вербальної презентації концептуальної картини світу в культурологічному аспекті вивчаються в когнітивній лінгвістиці та лінгвоконцептології з позиції синхронії та діахронії, що передбачає, насамперед, дослідження лексичного та граматичного рівнів мовних систем, які відображають національну самобутність носіїв конкретної культури [Воркачев 2003; Карасик 2004, 2009; Коч 2010: 316–320, 2011: 158–163, 2012: 261–265].

С. Воркачев у своїй статті «Лінгвоконцептологія і міжкультурна комунікація: витоки і цілі» переконливо доводить інтегративність двох дисциплін, не заперечуючи їхньої специфіки: «Становлення лінгвоконцептології як наукової дисципліни, що вивчає опредмечені в мові культурні концепти, і міжкультурної комунікації, що займається, як витікає з її імені, проблемами спілкування мовних особистостей, що належать до різних культурних соціумів, мабуть, не випадково збігається із загальною антропоцентричною переорієнтацією парадигми гуманітарного знання. Предметні області лінгвоконцептології та міжкультурної комунікації частково перетинаються: у них *спільний об'єкт дослідження – етнічний менталітет носіїв певних природних мов як сукупність групових поведінкових і когнітивних стереотипів*, але різні цільові установки: якщо інтерес першої спрямований на виявлення лінгвоспецифічних характеристик цього менталітету через аналіз його семантичних складових – концептів, то

інтерес другої сфокусований на *подоланні лінгвокультурної специфіки і можливого її нерозуміння в міжмовному спілкуванні* [Воркачев 2005: 76] (курсив наш. – К. Н.).

Таким чином, спільною дослідницькою одиницею лінгвоконцептології та міжкультурної комунікації є лінгвоконцепт (лінгвокультурний концепт), базовою характеристикою якого є його лінгвокультурна специфіка. Для міжкультурної комунікації, однією із головних проблем якої є налагодження «діалога культур», вивчення лінгвоконцептів, що є виразниками національного характеру й етнічного менталітету, допомагає, по-перше, виявити «зони напруження» в інтеркультурному спілкуванні, по-друге, попередити негативний вплив таких зон з метою уникнення комунікативних девіацій і навіть міжкультурних конфліктів. У цьому випадку найперспективнішим, на думку С. Воркачова, є дослідження взаємодії міжмовних варіантів лінгвоконцептів [Воркачев 2005: 76–83]. Суттєвим є зауваження науковця про те, що «суб'єктивно незнання специфіки лінгвоконцептів інокультури не відчувається комунікантами як перешкода спілкуванню і вони не відчують від цього якихось незручностей, оскільки, як зауважив ще В. Гумбольдт, «в чужу мову ми більшою чи меншою мірою переносимо своє власне світобачення і свій власний мовний світогляд». Оволодіння лінгвоконцептосферою інокультури є завершальним етапом в оволодінні іноземною мовою – свого роду «вищий пілотаж» і подоба метампсіхозу – «переселення душ» [там само].

Переважна більшість лінгвоконцептів базується на світоглядних культурних універсалах, що сфокусували в собі загальнолюдські соціальні цінності. Саме це зумовлює можливість спільного існування представників різних культур в одному інформаційному полі та їхнє ефективне спілкування. Однак лінгвоконцепти за допомогою мовних засобів презентують і етнічно марковані знання та досвід, що сформували специфічне світосприйняття носія певної етнокультури. Такі концепти є «ключем» до розуміння етнічного (національного) менталітету

(лінгвоменталітету). Тотожні ключові номінації концептів можуть уводити в оману представників різних культур, але така тотожність є формально-семантичною, тому що навіть коли семантика імені концепту видається схожою (особливо це властиве близькоспорідненим лінгвокультурам), повна еквівалентність відповідного поняття неможлива. Наприклад, ключові культурні концепти на зразок СВОБОДА, ПРАВДА, ЛЮБОВ, ГРІХ, ВІРА, ЗАКОН виявляють свою специфіку тільки у випадку порівняння інокультур. Тому найважливішим аспектом міжкультурної комунікації у її лінгвокогнітивному спрямування є порівняльний аспект. Порівняльність передбачає співставлення двох або декількох лінгвокультур (близькоспоріднених або генетично віддалених). Відмінності етнічно маркованої інформації, що вивчає лінгвоконцептологія, повинні враховуватися фахівцями. Завдяки цьому уможлиблюється налагодження культурного діалогу.

Передумовою для проведення когнітивних досліджень граматичних категорій окремих частин мови є твердження когнітивістів про те, що виділення частин мови має під собою пізнавальну основу, а самі частини мови є «проекціями» об'єктів дійсності у світ мови [Кубрякова 1978, 2004]. Основний постулат когнітивної граматики – *граматичні категорії виявляють безпосередній зв'язок із когнітивною діяльністю людини*. Розуміння того, що кожна граматична система по-своєму членує реальність і пропонує свою власну категоризацію світу базується насамперед на працях В. Гумбольдта і його послідовників, однак не заперечує думки про те, що існують компоненти, спільні для всіх граматичних систем. Наведемо деякі приклади, що стосуються специфіки функціонування форм дієслова не тільки у різних культурах, а й у різних хронологічних зрізах однієї культури.

Дієслівні форми часу, на думку прихильників гіпотези лінгвальної відносності, доводять, що в залежності від їхнього вербального втілення кожен народ має своє відчуття часу. Передмайбутнє, теперішнє минуле – перфект, що поєднує значення минулого і теперішнього (пор.: *Так, минуле та*

теперішнє поєдналися у фразі *Україна відчайдушно хотіла бути*. І вона є [Костенко 2011: 394]), та давноминуле (плюсквамперфект) функціонували у давньокиївській літературній мові. Релікти давноминулого виявляються в ментальності українця граматичною формою передминулого часу, що зникла в російській і білоруській мовах. Цей час виражає дію, що відбулася у минулому і передувала іншій минулій дії. Походить плюсквамперфект із давньої дієслівної форми (*есмь былъ ходиль*). У сучасній українській мові давноминуле вживається рідко й утворюється за допомогою допоміжного дієслова *бути* у минулому часі та форми минулого часу основного дієслова: *був пішов, була пішла, почав був говорити*. Розгалужену парадигму минулого часу в мові лінгвісти пов'язують із пріоритетністю історичного минулого в колективній свідомості народу.

У давньоруській картині світу часова лінія мала незвичний для нас вигляд, про що академік Д. Лихачов пише наступне: «Самі уявлення про час були в Київській Русі іншими, ніж у нас. Ми сприймаємо минуле як щось таке, що знаходиться позаду нас, а майбутнє – як те, що знаходиться перед нами. Давньоруські уявлення про час виключали нас самих із сприйняття часу. Минуле знаходиться попереду якогось причиново-наслідкового ряду, теперішнє і майбутнє – в кінці його, позаду. «Передні князі» – це давні, перші князі. «Задні» події – останні. Тому «переднє» – минуле було і найважливішим, як початок низки подій, як його пояснення, першопричина. Від цього і «онуки» здавалися тільки спадкоємцями слави та політики своїх дідів і прадідів. Вони могли успадковувати «шлях» дідів або розгубити їхню спадщину і, як наслідок, утратити славу дідів» [Лихачев 2001]. Передня слава – слава минулих років не дозволяла перервати ланцюг поколінь, втратити традиції. Закликаючи князя повернутися до початку розповіді, Данило Заточник у своєму «Слові» пише: *Еще возвратимся на передняя словеса* (XII ст.).

Існування у давній мові часової палітри аналітичних та синтетичних часових форм уможлиблює імпліцитне збереження у свідомості носія мови

реліктових граматичних форм у їхньому смисловому наповненні: *Століття ще не закінчилось, але я вже відчуваю його як минуле* [Костенко 2011: 38]. Три часові форми, що залишилися у сучасних східнослов'янських мовах (минуле – теперішнє – майбутнє), мають різне статусне значення у свідомості носіїв культури, для яких більш важливими є минуле. Для людей Заходу (Європа, Америка) більш значуще відчуття теперішнього, що маніфестується позицією «тут і тепер». Прислів'я «не відкладай на завтра те, що ти можеш зробити сьогодні» не зовсім органічне для нашої свідомості. Сензитивне відчуття «часового коня», що миттєво трансформує свої три іпостасі, характерне для світовідчуття людини, яка зберегла в собі архетипи архаїчної свідомості: *Майбутнє щодня стає минулим. Війо; Інколи мені здається, що я не живу, а одбуваю життя. У нас всі так живуть. Сьогодні абияк, в надії, що завтра буде краще. А воно завтра та й завтра, і все уже позавчора. А життя як не було, так і нема* [Костенко 2011: 148].

Інші категорії дієслова теж можуть свідчити про самотність картини світу народу. Наприклад, на відміну від багатьох мов (зокрема англійської, німецької, слов'янських), у китайській мові немає форми умовного способу. На цій підставі П. Блум робить висновок, що китайці з цієї причини не схильні пояснювати ситуацію з гіпотетичної точки зору. Активне використання в японській мові пасивної форми дієслів, на думку Ніекави-Ховарда, призводить до того, що японці покладають відповідальність за свої дії на інших [Садохин 2006]. Безперечно, саме такі спостереження мають велике значення для фахівців у галузі міжкультурної комунікації.

Опис національних картин світу передбачає насамперед вивчення *ключових культурних (лінгвокультурних) концептів*, вербалізованих засобами національної мови, що містять у собі ціннісний прошарок знань і досвіду². Ціннісна та значеннева складові концепту визначаються науковцями переважно у відповідності до поглядів В. Карасика, Г. Слишкіна та С. Воркачова на концепт як «багатомірну ментальну одиницю з домінуючим

---

² Детально див. розділ III, п. 3.2.

ціннісним елементом» [Карасик, Слышкин 2001: 75–80; Воркачев 2003: 263–275], а також культурологічного підходу Ю. Степанова, який вважає, що структура концепту містить у собі «все те, що робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стисла до основних ознак змісту історії; сучасні асоціації; оцінки тощо» [Степанов 1997: 42].

Для міжкультурної комунікації важливими є дослідження як універсальних культурних концептів – концептів, які не мають національнокультурної специфіки – так і когнітивних структур, що представляють національну картину світу – етнокультурних концептів. Порівняльний аспект у вивченні останніх дозволяє виокремити асиметричні форми репрезентації досвіду та знань конкретних народів. Однією з таких форм є *лакунарність*, що може, наприклад, виявлятися у випадку відсутності в тій чи іншій культурі певних реалій (історичних, антропонімічних, топонімічних, предметних тощо). Розуміння культурного різноманіття, зафіксованого в концептуальних картинах світу, як об'єктивного чинника цивілізації уможливорює діалог між представниками різних етноспільнот – діалог, що передбачає нівелювання політичних ідеологій і стереотипних упереджень. Актуальність такого діалогу доводиться низкою публікацій не тільки лінгвістів [Хайруллина 2011], а й вузівських методистів, які вважають, що культурна компетенція та міжкультурна толерантність можлива у випадку формування навичок дослідження схожостей та відмінностей інформаційних полів універсальних культурних концептів [Мацько 2009; Халяпина 2012].

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ I

- Що таке культура? Наведіть приклади відомих визначень поняття.
- Поясніть суть концепції культурного детермінізму в культурології.
- Що таке міжкультурна комунікація? (! розрізняйте міжкультурну комунікацію як науку та міжкультурну комунікацію як комунікативний процес).
  - Визначте об'єкт та предмет дослідження міжкультурної комунікації як окремого наукового напрямку.
  - Назвіть імена відомих фахівців у галузі міжкультурної комунікації.
  - Що таке міжкультурна компетентність?
  - Що є критеріями визначення рівня міжкультурної компетентності? Визначте свій рівень міжкультурної компетентності.
  - Що таке контркультурна комунікація?
  - Поясніть значення терміна «антиповедінка».
  - Наведіть відомі вам визначення поняття «субкультура».
  - Продемонструйте інтегративність міжкультурної комунікації як науки.
  - Доведіть, що міжкультурна комунікація має філософське, психологічне та соціальне підґрунтя.
  - Як пов'язані між собою міжкультурна комунікація та теорія цінностей (аксіологія)?
  - Що таке ціннісна картина світу?

- Що є найважливішим внеском лінгвокраїнознавства в практику міжкультурної комунікації? Поясніть значення термінів «логоепістема» і «фонові знання». Наведіть приклади безеквівалентної лексики.
- Визначте роль прецедентних феноменів (зокрема прецедентних текстів) у міжкультурній комунікації.
- Що таке ментальність, лінгвоментальність, менталітет?
- У чому полягає особливість вивчення процесу інтеркультурного спілкування в міжкультурній комунікації в порівнянні з іншими гуманітарними напрямками сучасної науки (етнолінгвістикою, лінгвокультурологією, лінгвоконцептологією та ін.)?
- Що поєднує поняття «лінгвокультурема», «лінгвокультурний концепт», «лінгвокультурний типаж»?
- Окресліть коло питань, що поєднує інтереси когнітивістів і фахівців у галузі міжкультурної комунікації.
- Як знання універсальних та етнокультурних концептів допомагає у налагодженні міжкультурного діалогу? Наведіть приклади етнокультурних концептів, що домінують в українській картині світу. Хто в лінгвістиці досліджував такі концепти? Презентуйте огляд наукової літератури з цього питання.
- Проаналізуйте один із універсальних (міжкультурних) концептів. Про що свідчить наявність таких ментально-лінгвальних одиниць? Як відповідні знання використовуються в міжкультурній комунікації?
- Виконайте творчі завдання (див. с. 13, 23).
- Складіть тести за матеріалами розділу: 8 питань, 4 варіанти відповіді (див. ДОДАТОК В).
- Доповніть глосарій (див. с. 148) термінами та поняттями розділу. Використовуйте видання: Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.; Словарь по

межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.

➤ Законспектируйте статью С. Г. Воркачова «Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели» (Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76–83).

Список рекомендованої базової літератури³

22. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
23. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
24. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.
25. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
26. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
27. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
28. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник / [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
29. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.
30. Коч Н. В. Основи теорії комунікації / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
31. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
32. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
33. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
34. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
35. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.

---

³ Додаткову літературу до розділів див. у загальному списку літератури.

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Я не хочу обгороджувати стінами свій дім
або забивати свої вікна.
Я хочу, щоб дух культури різних країн
якомога вільніше віяв скрізь:
не треба лише, щоб він збив мене з ніг
(Рабіндранат Тагор)*

2.1. Міжкультурні конфлікти: причини та шляхи подолання

Актуальність проблеми міжкультурних конфліктів у контексті міжкультурної комунікації на сьогодні не викликає сумнівів. Основними причинами конфліктів у міжкультурній комунікації, на думку науковців, є: 1) неадекватне розуміння вербальних повідомлень, 2) невірне декодування невербальних сигналів, 3) накладання культурних кодів, 4) невідповідність поведінки представника іншої культури, що інтерпретується як загроза Я-концепції. Крім цього, ефективній міжкультурній комунікації заважають такі чинники, як упередження та стереотипи, прагнення давати оцінку характеристику представникам інших культур, підвищена тривожність або напруга в спілкуванні, зміна зовнішньополітичної ситуації тощо.

Політкоректність і толерантність щодо представників кожної культури є базовими принципами створення культурних (зокрема лінгвокультурних) співтовариств, які апелюють насамперед до загальнолюдських цінностей та проголошують низку меседжів, у основі яких лежить позитивне ставлення до комунікативних партнерів, здатність до ефективної комунікації у будь-якому соціальному контексті, повага до традицій народу, коректна мовленнєва поведінка тощо. Членство в таких співтовариствах ґрунтується на

міжкультурній компетенції, що передбачає насамперед оволодіння іноземними мовами та поглиблене вивчення невербальних культурних знаків (на рівні, що є достатнім для осмислення ключових прецедентних концептів та уміння їх використання у чужому культурному дискурсі).

Найбільш серйозні конфлікти виникають через принципову різницю між ціннісними системами соціумів, складовими яких є культурні традиції, релігія, мова, ідеологічні настанови тощо. Основним завданням культур, що контактують, є визначення кола спільних цінностей, які визнаються більшістю. Розширення зон перетину ціннісних настанов відбувається за рахунок формування загальних зразків (моделей, схем, фреймів) комунікативної поведінки. На думку І. Ольшанського, такі моделі («ментальні зразки») відіграють роль своєрідних приписів [Ольшанский 2000: 37]. Основою моделей комунікації слугує загальний код світової культури, а їх значення визначається можливістю нівелювання міжкультурного конфлікту.

В умовах глобалізації світу, де зовнішньо- та внутрішньополітичні процеси тісно пов'язані з ринковою економікою, виникає потреба в адаптації представників полярних культур до чужого менталітету та системи чужих національних цінностей. З цією метою дослідники розробляють моделі адаптивної поведінки, що можуть бути презентовані, наприклад, у вигляді набору ціннісних опозит [http://www.internetforex.ru/statii/252.htm] (див. ДОДАТОК А).

Осмислення подібних моделей уможливорює розуміння необхідності напрацювання відповідних комунікативних стилів, наприклад, у професійному бізнес-спілкуванні: прямий і непрямий, різкий і дипломатичний, багатослівний і стриманий, настановчий і рекомендуєчий, однозначний і багатозначний тощо [там само].

❖ **Творче завдання.** Доповніть таблицю (ДОДАТОК А) аналогічними поняттями.

Дослідження реальної структури ціннісної моделі проводиться, зазвичай, за допомогою соціолінгвістичних і психолінгвістичних методів. У науковій розвідці «Формування концептуального фрейму «європейські цінності» у свідомості сучасної молоді» на основі розробленого нами питальника були проаналізовані ціннісні переваги студентів-філологів щодо європейської орієнтації України [Коч 2016: 78–83]. При цьому порівнювалися результати аналогічного опитування «Євробарометр», що було проведено на замовлення Єврокомісії, у звіті якої констатовано, що європейці наступним чином визначили свої ціннісні переваги: права людини (37%), мир (35%), демократія (34%), верховенство закону (22%), повага до життя людини (14%), рівність (13%), особиста свобода (11%), самовираження (4%), релігія (3%). Важливі для міжкультурної комунікації цінності – повага до інших культур, солідарність і толерантність – відповідно нараховують 17%, 15% та 10% від загальної кількості аксіологічних понять [Європейські цінності: реальність чи міф? / <http://www.radiosvoboda.org>].

Зупинимося на окремих положеннях дослідження «Формування концептуального фрейму «європейські цінності» у свідомості сучасної молоді». Стратегії мислення респондентів були зумовлені актуалізацією семантичних зв'язків між словами-поняттями питальника. Зв'язки були не випадковими і залежали від багатьох соціальних чинників: політичної, економічної, соціокультурної ситуації в країні, соціального статусу, освіти, віку, місця проживання тощо. Це свідчить про значний вплив на формування фреймових структур свідомості певних соціальних характеристик. Приналежність до однієї культури зазвичай передбачає у цілому досить стабільний набір когнітивних ознак фрейму, а зв'язки між ними – регулярно повторюваними. Характер відповідей зумовлений насамперед культурно детермінованими домінантами. Пріоритет таких цінностей, як освіта (76), права людини (57), перспективи (55), розвиток (53), безпека (52), майбутнє (43), свобода, рівність, незалежність (42) свідчить про ідеологічні та соціальні переваги сучасної молоді. Домінування понять безпека (52),

майбутнє (43), мир (38) умотивоване актуалізацією другого рівня людських потреб (згідно теорії А. Маслоу) в забезпеченні свого життя, комфортності та стабільності його умов.

Показовим є формулювання студентами власної думки про європейські цінності, що демонструє наявність рефлексії відповідного поняття: *Європейські цінності – це відсутність корупції... коли потреби людини на першому місці... орієнтація на людину/народ... упевненість у майбутньому, власна безпека та толерантність.* Намагання переосмислити соціальні домінанти європейців реалізоване також у наступних висловлюваннях: *Я вважаю, що треба створити власні українські цінності, тому що не можна рівнятися на людей, менталітет яких сильно відрізняється від нашого. Чи доцільно виокремлювати поняття «європейські цінності» із загальнолюдських?.. Європейські цінності – це нерідне, це західні цінності, які будуть негативно впливати на країну... Європейських цінностей не існує!* На думку респондентів, список цінностей доцільно доповнити такими поняттями, як *(взаємо)повага, розвиток, людяність, впевненість, захищеність, добро.*

Отже, фрейм «європейські цінності», за результатами наукової розвідки, кваліфікується у свідомості української молоді загалом позитивно. Дещо ідеалізований та міфологізований образ, що відображає уявлення про «краще життя» і демонструє рівень очікування, декларує Європу з її ціннісними перевагами як ментальний прообраз майбутньої України. Актуалізація інформаційного поля концепту ЄВРОПА зумовлена динамікою політичних подій всередині країни та пошуком свого місця не стільки в зовнішньополітичних союзах, скільки вирішенням питання власної культурної ідентифікації та ментальних трансформацій, болісних для старшого покоління українців, однак органічних, як показало дослідження, для молоді. Усвідомлення цінностей західної Європи як реальності, а не міфу зумовлює формування відповідних активних моделей поведінки в соціумі.

Безперечно, що моделювання набору когнітивних характеристик фрейму «європейські цінності» значною мірою залежить від інтерпретації відповідного поняття засобами масової інформації, що активно використовують такі комунікативні технології, як піар, реклама, пропаганда тощо. Працівники освітніх закладів також впливають на формування ідеологічно вагомих і соціально значущих понять у свідомості молодого покоління. Не викликає сумніву думка про те, що від векторної орієнтації українців на цінності європейців на фоні глобалізації світу та їхньої відповіді на питання «камо грядеши, Україно?», залежить доля мешканців багатьох країн. Відповідно ставлення європейців до процесу переосмислення вектору культурного спрямування України має велике значення для встановлення балансу в концептуальній дихотомії «свій – чужий», яка лежить в основі будь-якого міжкультурного конфлікту.

Концепт СВІЙ/ЧУЖИЙ має дихотомічну структуру, що дозволяє розглядати його як смислову біполярність та досліджувати відношення між її опозитами як перетікання, взаємопроникнення комплементарних, контрарних чи комплетивних інформем (елементарних складових концепту) одна в одну. Діалектичні взаємовідносини між «своїм» і «чужим» доводять неможливість механічного зведення та порівняння різних культурних концептосфер. Антиномія смислів (О. Лосєв писав, що смисл виникає як «арена зустрічі»; Ю. Лотман називає це явище «дуалізмом умовності й образотворчості») зумовлена антиномією буття та антиномією, що створена за законами існування певної культури. Присвоєні культурою окремим знакам значення зафіксовано в структурі культурних концептів, серед яких концепт СВІЙ/ЧУЖИЙ займає центральну статусну позицію та має велике значення для крос-культурної комунікації.

Різноаспектне дослідження універсальної опозиції «свій – чужий» важливе для вирішення проблеми ефективного діалога світових культур. У кожній культурі ця семантична діада має свою специфіку. Науковці визнають, що дихотомія є ключовим концептом культурології, який відіграє

важливу роль у формуванні в колективній свідомості образу «свого» та «чужого» і перетворенні за необхідністю останнього в образ «ворога». Такий образ має здатність трансформуватися в історії. Насамперед у народному фольклорі та пам'ятках писемності відображена динаміка заміни одного ворога іншим. Наприклад, у давньоруських літописах та церковних збірниках періоду раннього християнства часто описується протистояння східних слов'ян і неправославних народів (язичників, католиків, мусульман): *...поганый же половци... взяша гордость великоу. и скоупиша [съвокоупиша] весь языкъ свои на Роускоюю землю* (Лі бл. 1425, 225 об. (1185); *...яко блжнии папа римьскии не причащается себе и гордится. а хоцетъ да быхомъ и мы творили волю его* (ЗбТр XIV/XV, 131—131 об.). Українські паремії, казки, легенди, пісні розповідають про ворожість татар, турків, поляків, росіян, що відповідає певному фрагменту історії народу з урахуванням його складних взаємовідносин із представниками інших етносів. Наприклад, не заперечуючи ментальної спорідненості українців та поляків, М. Костомаров слушно зауважує, що «їхні [поляків] корінні властивості однакові з нашими, але ми не можемо від них нічого запозичити, крім панства, а це панство – убиває нашу народність...» [Костомаров 1861].

Однією з яскравих особливостей вербальної представленості образу «чужого» в українській ментальності є функціонування у фольклорі великої кількості зменшувальних форм на зразок *вороженьки, москалики, татарочки, поляченьки, ляшеньки* тощо. Використання назв своїх ворогів (а також містичної нечисті) у демінутивній формі пояснюється існуванням у свідомості українця архаїчної форми задобрювання злих сил (детально про розвиток концепту «свій – чужий» у лінгвокультурі давніх східних слов'ян та сучасних культурах див. наш навчальний посібник «Основи теорії комунікації» [Коч 2014: 176–192]).

Цікавими є наукові розвідки філологів щодо потрактування образу «чужого» в художній літературі. Так, у статті О. Яблонської «Поетична творчість Т. Шевченка: соціо- та етнопсихологічні параметри образу

москаля» представлено етноментальну модель руського солдата як виразника імперської ідеології [Яблонська 2013]. Загалом, у всій творчості Шевченка як виразника національного світосприйняття концентрується болісне почуття «чужинності» українця на своїй рідній землі:

Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани... («І мертвим, і живим...»).

Однак у цьому ж творі почуття всезагального єднання, що властиве

всім геніям, втілено в рядках:

Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питаєте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля («І мертвим, і живим...»).

Ідеологічне підґрунтя бінарності «свій – чужий» як гранично полярної, спроектованої в реальності через історію повстань, світових і громадянських воєн, заколотів, революцій, проявів націоналізму та шовінізму (насильницька діяльність ку-клус-клану проти афроамериканців, англійців проти індусів, американців проти індіанців, німецьких фашистів проти євреїв і слов'ян та ін.), базується, як вважають, на первісному *трайбалізмі*, що чітко поділяє світ на «чужих» та «своїх». Актуалізація опозиції завжди відбувається в ситуації загальної небезпеки або ідеологічно обґрунтованої потреби у знищенні «ворога».

У світовій історії завжди гранично поляризованою була опозиція «Схід – Захід» (на сьогодні Захід представлено європейською й американською культурами, Схід – країнами Близького Сходу, Центральної та Південно-Східної Азії, а також Північної Африки). В основі цієї культурної полярності

лежить не тільки територіальний поділ, а й відмінності ментальностей, аксіологічних систем, культурних домінант тощо. Філософію діади «Схід – Захід», зазвичай, ілюструють відомими рядками «Балади про Схід і Захід» Р. Кіплінга: (рос.) *О, Запад есть Запад, Восток есть Восток, и с мест они не сойдут, пока не предстанет Небо с Землей на Страшный Господень суд.* Важливою є ключова фраза строфи: рос. ***Но нет Востока, и Запада нет, что племя, родина, род, если сильный с сильным лицом к лицу у края земли встает?*** Не менш відомим є вірш Р. Кіплінга «Мій дім, твій дім», де автор розмірковує над взаємозалежністю народів, які повинні жити у злагоді: (рос.) ***И должен мой дом, и должен твой дом жить в сердечном согласье, Иначе мой дом, иначе твой дом погибнут враз, в одночасье.*** У споконвічному спорі про розподіл влади і матеріальних ресурсів на планеті немає переможців і переможених, так вважає поет: (рос.) *Что спор вести, кто больше в чести, кто платит кому и сколько, Чья больше власть и чья больше часть, кто роль играет, кто – рольку? Что платит мой дом – в основанье твоём, в моём – твой замес и плиты. Мой дом и твой дом – взаимный заем, и, значит, с тобой мы – квиты* [Киплинг 1999].

У сучасній історії нашої держави спостерігається чітке протиставлення опозит бінарностей «Україна – Росія», «Україна – Європа», які теж базуються на дуальності «Схід – Захід». Особливості протікання змін в українському суспільстві знаходяться в залежності від історичних колізій та географічного положення країни, зокрема проміжного геополітичного розташування України на «перехресті» західної і східної частин Європи. Саме цей факт зумовив, на думку філософів, «химерне поєднання у світогляді українців західної (індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності» [Кравченко 2001: 202–219].

Нечітка позиція влади і громадськості щодо питання вступу України в Євросоюз чи Митний союз призвела до революційних подій на Майдані взимку 2014 р. Балансування між східними та західними цінностями

відображені в низці когнітивних метафор у сучасній політичній комунікації на зразок; *Продовжуються **страсті по Європі*** («Подробиці тижня»); ***Росія** торговою війною **тисне на Україну*** («Кореспондент» від 07.09.2013); ***ЄС може побудувати** правильні і взаємовигідні **відносини** тільки з **Росією**, яка буде не імперською, але демократичною. **Дорога** до цього розвитку **веде через Київ**; *Давайте допоможемо українцям **побудувати нову Україну** – і допомогти нам **побудувати нову Європу** і **справедливіший світ*** («День» від 05.01.2014).*

Специфічна взаємодія «свого» і «чужого» відбувається у поліетнічних регіонах, де в межах однієї держави співіснують представники різних культур. Інтеграція окремих етнічних груп (їхня соціалізація) в панівну культуру проходить, як правило, тривало й болісно. Динаміка засвоєння елементів домінувальної культури, її аксіології, системи етикетних норм тощо має суперечливий характер. Проблема збереження своїх культурних традицій як запорука збереження національної самоідентичності гостро постає перед етнічними меншинами різних держав: України, Росії, Америки, Канади та ін. І якщо етикетні форми засвоюються відносно легко, то сприйняття і прийняття цінностей іншої культури з несхожими, а іноді й принципово протилежними пізнавальними парадигмами проходить дуже складно. Перетікання «свого» в «чуже» і навпаки – неоднозначний процес, який можна трактувати по-різному.

Яскравим прикладом зіткнення аксіологічних систем в одному соціумі є протистояння носіїв різних релігійних традицій. Так, із прийняттям християнства на Київській Русі розпочалася історія протистояння православних (грецької віри) і католиків (римської віри), про тяжкі наслідки якого пишеться, наприклад, в одній із грамот XVII ст.: *А толко которые руские люди учнутъ приступати отъ греческие веры к римскои вере, и в томъ чаяти в людехъ ссоры и мятежу и всякого недобра* (СГГД II, 424. 1610 р.).

В історії сучасної міжнародної конфліктології назавжди закарбується конфлікт християнського і мусульманського світів, спровокований появою в соціальних мережах скандального фільму «Невинність мусульман» та шаржу на пророка Муххамеда в сатиричному журналі «Шарлі Ебдо». Ці події активізували напади ісламських екстремістів, у результаті чого загинуло багато громадян Франції та інших країн.

У сучасному суспільстві функціонують спеціальні терміни, що виокремлюють чужинців у касту «не-своїх»: *турист, мігрант, нелегал, гастарбайтер, новий австралієць, біженець*, тощо. Використання таких назв у певному комунікативному контексті, зокрема міжнародному, може спричинити конфліктну ситуацію. Так, протестний шквал викликали слова прем'єр-міністра Польщі Б. Шидло, яка, аналізуючи проблему міграції, заявила, що країна прийняла мільйон біженців із України – «людей, яким ніхто не хотів допомогти», маючи на увазі трудових мігрантів (День від 22.01.2016). У групі *алоентонімів* виокремлюються так звані *етнофобізми* – *образливі назви представників різних етносів: москаль «росіянин», бульбаи «білорус», хохол, укруп «українець», жабоїд «француз», чорношкірий, нігер «афроамериканець», червоношкірий «індіанець», чукча, молдован у значенні «нерозумна людина, тугодум»* тощо.

У своєму дослідженні «Етнічна картина світу російських німців» Є. Зейферт, аналізуючи шансоне С. Янке, виокремлює в текстах велику кількість алоентонімів, зокрема етнофобізмів: «...одноплемінники автора характеризуються як «наші», «русаки», «аусзідлери», «переселенці», «російські німці», «Sp;t-переселенці» [пізні переселенці], «плем'я ізгоїв» і навіть «німецькі цигани». Найчастіше С. Янке використовує прийом самохарактеристики ліричного героя: «У Росії називали нас, бувало, «гниди-німці», / З чаші приниження всіх змушуючи пити. / А тут на повний голос: ви Sp;t-переселенці». Поетеса зображує переселенців у контрасті з корінними німецькими німцями («місцеві», «фріци»). Контраст між «нами» й «іншими»,

який, герої, втім, мріють зжити, номінативно підкреслений. Характерна самономінація російських німців «ніхто» [Зейферт 2011].

У сучасному світі активізується потреба у спілкуванні з представниками інших народів. Однак більшість людей, опинившись у чужому культурному середовищі, відчуває психологічний дискомфорт, невпевненість, що викликана нерозумінням правил поведінки в іншому соціумі. Індивід, який вперше потрапляє в інший культурний простір, спочатку, як правило, відчуває ейфорію від нових вражень, однак потім може наступити так званий «культурний шок» (термін Р. Оберга), що виникає через недостатнє знання мови, історії країни, культурних традицій та інших національних цінностей, а також специфічних законів спілкування. Період адаптації може закінчитися частковою асиміляцією в незнайому культуру або повним її відторгненням, психологічні наслідки чого можуть бути дуже серйозними. Внутрішній конфлікт від зіткнення «свого» і «чужого» має психологічні прояви, що виражається навіть через порушення психіки, депресивний стан та психосоматичні захворювання.

У контексті глобалізації світу відбувається зближення полярних опозит «свій» і «чужий», перетікання «свого» в «чуже» і навпаки, ототожнення окремих компонентів дихотомії та навіть карнавальна заміна одного іншим: «своє» стає «чужим», а «чуже» – «своїм». Ці відносини за визначенням суперечливі та складні. Вони продукують таке складне явище парадоксального, алогічного поєднання несумісного, яке науковці називають «феноменом кентавра» (кентавр-проблемою, кентавр-образом). Ж. Тощенко визначає кентавр-проблему як особливу форму протиріччя, особливий вияв парадоксальності, одночасне існування двох (і навіть декількох) взаємовиключних начал [Тощенко 2002: 29–37; Тощенко 2011]. Кентавр-образ поєднується з опозицією «свій – чужий», що лежить в основі міжособистісного та міжгрупового сприймання і результати дослідження якого відіграють важливу роль у вирішенні питання взаємозв'язку національної ідентичності та культури. Важлива думка про те, що кентавр-

проблема загострюється в кризових ситуаціях (наприклад, перехід язичників у християнство, переорієнтація соціалістичної держави в капіталістичну, тоталітарної в демократичну, в міжкультурному контексті – перехід у коло іншої культури тощо). У такий трансформаційний період людина чи група людей допускає у своїй свідомості (також підсвідомості) співіснування логічно непеєднаних думок і протилежних установок. Цей процес супроводжується станом когнітивного дисонансу, що виникає у психіці людини за умови оволодіння нею полярно протилежної інформації. Оксюморонний вираз *свій чужий* – результат саме такого процесу, який продукує цілісний кентавр-образ (основа – мозаїчні уявлення про свою і чужу культуру), пов'язаний із тим, що індивід може вважати себе членом різних культурних спільнот (пор. вираз *громадянин світу*), не втрачаючи при цьому свою національну (етнічну) ідентичність.

2.2. *Культурний діалог в умовах глобалізації світу*

На сьогодні однією з найактуальніших проблем сучасної міжкультурної комунікації, тісно пов'язаної з попередньою проблемою (міжкультурні конфлікти), є *культурний діалог в умовах глобалізації світу*. В контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів сьогодення ряд понять «народ», «нація», «етнос» органічно включається в цивілізаційний континуум. Слово *космополіт*, що мало негативну конотацію за часів існування Радянського Союзу, набуває нового прочитання в епоху об'єднання світових культур.

Глобалізація культури враховує насамперед історично обґрунтовану тенденцію культурної універсалізації. Пошук культурних універсалій пов'язаний із іменами видатних мислителів усіх історичних епох. Так, К. Ясперс (XX ст.), спираючись на поняття «єдність людства», «єдність історії», «єдність культури», стверджував, що людська культура має спільні витоки та єдину мету [Ясперс 1991]. Відсутність універсальної міжкультурної мови як філософська, психологічна та лінгвістична проблема

зумовлює створення наукових напрямів, метою яких є дослідження окремих мов культури та визначення їхніх зон перетину. На думку науковців, через такі зони як комунікативні «мости» можливе налагодження ефективної комунікації. Важливими складовими зон перетину вважають так звані *семантичні універсалиї*, які визначають загальну схему міжкультурної комунікації.

Маклюєнівський образ «глобального села» (global village) лежить в основі розуміння сучасного інтеркультурного спілкування з усіма його суперечностями: «Світ, у якому ми живемо, стає все тіснішим, він дійсно починає нагадувати global village – велике полімовне і полікультурне село. І спілкування в цьому планетарному селі можливе тільки на основі міжмовного та міжкультурного взаєморозуміння та взаємодії. Однак для успішної реалізації концепції глобальної освіти та міжкультурної комунікації необхідно подолати низку суперечностей, які, не будучи новими, можуть стати центральними у XXI столітті. Сумарно їх можна сформулювати наступним чином: протиріччя між глобальним і локальним. Набуття рівня громадянина світу без втрати власного коріння. Суперечність між універсальним та індивідуальним: глобалізація культури набуває загального характеру» [Зусман 2001: 228]. Отже, головним протиріччям, на думку вчених, є взаємодія глобальних і локальних тенденцій у інтеркультурній комунікації: «Здійснення міжкультурної комунікації несе надію на збагачення національних культур. У той же час цей процес може представляти небезпеку забуття та витіснення власних культурних витоків. Міжкультурна комунікація здатна призводити як до позитивних, так і до негативних наслідків» [там само].

Позитивні та негативні сторони глобалізації культур узагальнено в назві статті С. Тер-Мінасової «Глобальне село чи Вавілонська башта: мовна і міжкультурна комунікація» [Тер-Минасова 2004]. У колективній монографії «Проблеми мови в глобальному світі» автори зосереджують увагу на потребі в розвитку мов міжнаціонального спілкування та їхньої ролі в глобалізації

інформаційного простору [Проблеми языка 2015]. Зміст монографії складають наукові розвідки не тільки лінгвістів, а й філософів, соціологів, культурологів та фахівців у галузі сучасної глобалістики, які торкаються найскладніших проблем сьогодення: трансформація світових мов, специфіка лінгвістичної інтеграції мігрантів, удосконалення кодів загальнонародської комунікації тощо.

Політики також не стоять осторонь проблеми глобалізації світу. В «Декларації тисячоліття» ООН підкреслюється, що процес глобалізації у формі Хартії Землі, заснований на принципах справедливості та стабільного розвитку, уможлиблюється спільним майбутнім, яке ґрунтується на «загальній приналежності до роду людського» у всьому його розмаїтті.

У рамках проблеми глобалізації світу актуальним є вирішення питання *встановлення балансу між культурним релятивізмом і етноцентризмом.*

Культурний релятивізм – напрям в етнографії, представники якого заперечують етноцентризм на тій підставі, що кожна культура визнається самоцінною та унікальною системою.

Етноцентризм (термін У. Самнера) – властивість колективної ментальності (етнічної самосвідомості) сприймати дійсність та оцінювати її прояви в рамках своєї аксіологічної системи, яка вважається зразковою, еталонною.

Домінування релятивістських чи етноцентристських настроїв визначає сутність комунікативної особистості та ступінь сформованості її міжкультурної компетентності. Відторгнення чужих культур і культурного різноманіття передбачає етноцентристську позицію індивіда; усвідомлення культурних розбіжностей та їхнє прийняття сприяє розвитку *етнорелятивізму*, що формується як *адаптивний процес пристосування до чужих культурних кодів*. Прикладом культури, яка ґрунтується суто на релятивістських принципах, є культура Америки. Умови співіснування людей різноманітних етносів на одній території уможливили активний розвиток усіх форм культурного релятивізму в усіх сферах людської

комунікації. Однак події останнього часу свідчать, що в американському суспільстві існує ще багато проблем, що стосуються ступеня толерантності в соціумі.

Політичні аналітики та журналісти відмічають, що саме в наш час проблема етнічної ідентичності продукує специфічні форми свого вираження. Так, наприклад, у 2007 р. всесвітню відомість отримав американський музикант-репер іракського походження завдяки викладеним в Інтернеті «антибушівським» пісням. Співак, незважаючи на те, що народився в Америці, відчуває свою національну приналежність і відповідальність за долю етнічної батьківщини – Іраку. Ця подія обговорювалася на рівні державного телебачення (американський канал FOX News) в аналітичній програмі Чака Норріса.

Визнання релятивістами рівноправності й рівноцінності всіх культур та нетерпимість до інших («чужих») культур етноцентристів зумовлює нагальну потребу в розробці ефективних моделей, метою яких є гармонізація культурних розбіжностей (див., наприклад, модель М. Беннета [Bennet 1998]).

За твердженням учених, певні культурні моделі мислення та відчуття (зокрема вроджені) не повністю піддаються вербалізації та контролю волі, однак вони суттєво впливають на рішення людини щодо регуляції своєї поведінки й адаптації до оточуючого середовища. Такі моделі важко зникають у випадку, коли представник однієї культури потрапляє в іншу культуру. Зауважимо, що ступінь складності відмови від своєї культурної моделі залежить насамперед від того, наскільки культурно віддалені народи, в основі світосприйняття яких історично закладена певна базова парадигма пізнання світу (пор. культурні опозиції «язичник – християнин», «православний – католик», «християнин – мусульманин», «Схід – Захід» та ін.).

Проблема *інкультурації* й *аккультурації* у таких формах, як *асиміляція*, *сепарація*, *маргіналізація* та *інтеграція*, розглядаються вченими в аспекті формування багатокультуральної особистості.

Інкультурація – неусвідомлене й усвідомлене засвоєння знань і досвіду матеріальної та духовної культури свого народу.

Акультурація – усвідомлене засвоєння знань і досвіду матеріальної та духовної культури чужого народу.

Інкультурація (термін М. Дж. Херсковіца) пов'язана безпосередньо з самоідентифікацією себе як представника певного етносу (пор. термін «культуралізація» К. Клакхона). Починається цей процес у ранньому віці, коли дитина наслідує культурну модель поведінки своїх батьків. Доросла людина критично сприймає інформацію, яка надходить уже не тільки від близьких, а й від соціальних інституцій – школи, ЗМІ, церкви тощо.

Акультурація допомагає людині адаптуватися до чужих культурних кодів, але одночасно є соціальною проблемою багатонаціональних держав. Вирішення цієї проблеми залежить значною мірою від вектора політичного спрямування країни – тоталітарного чи демократичного.

Культура за своєю природою явище дифузне, тому *взаємопроникнення елементів різних культур* (див., наприклад, праці А. Дж. Тойнбі), яке називається *культурною дифузією*, характерне для всіх історичних епох. Суть такого культурного контакту визначає його кінцевий результат: рівнозначність культур чи домінування (можливо тимчасове) однієї культури. Культурна дифузія має специфічні формальні вияви. Наприклад, культурну дотичність американської та європейської культур у другій половині ХХ ст. назвали «вестернізацією».

- ❖ **Творче завдання.** За зразком (див. ДОДАТОК Б) створити аналогічний дослідницький проект. Описати методи експериментального дослідження рівня акультурації та інкультурації в поліетнічному просторі міста. Проаналізувати явище культурної дифузії.

Специфіка акультурації виявляється через призму концепції «іншого», інтерпретація якої представлена у працях М. Бубера, М. Бахтіна, О. П'ятигорського та ін. [Бубер 1993; Левинас 1998; Бахтин 1979; Пятигорский 1996]. Так, О. П'ятигорський наголошує на важливості позиції *зовнішнього спостерігача*, без якої неможлива семіотична ситуація, в якій знак виявляє себе як культурно специфічний [Пятигорский 1996]. Кожну культуру по відношенню до іншої культури можна ідентифікувати як зовнішнього спостерігача, який включений у загальну семіотичну міжкультурну ситуацію і без якого неможливий вияв сутності інших культур. Крім функції пасивного спостерігача, «чужа» культура може виконувати культуртрегерську функцію. Як вважають, культуртрегерство доцільно розглядати саме в контексті глобалізації культур (світу).

Культуртрегерство: (1) поширення культури (пор. *культура-транслятор, вихідна культура / культура-приймач, культура призначення, цільова культура*); (2) почуття своєї особливої історичної цивілізаторської місії, властиве націям, що протягом багатьох віків відігравали важливу роль у світовій історії та міжнародній політиці.

Термін «культуртрегер» (нім. *Kulturträger* «носій культури») трактується, як правило, у значенні «освітянин, учитель, цивілізатор, місіонер, людина, яка працює для взаємопроникнення та взаємозбагачення культур» [Яценко 1999]. У зв'язку з культуртрегерством відносини різних культур можна розглядати в аспекті генеративної семантики, тобто як *породжуючі потенції кожної культури по відношенню до іншої культури*. Наприклад, на історію східнослов'янської культури XI–XVII ст. великий вплив мали грецька, болгарська та частково латинська (романська) культури, що генерували, передусім, християнські релігійні концепти. Кожна культура відчуває на собі вплив інших культур, однак її самобутність проявляється в тому, що культура-приймач по-своєму інтерпретує запозичені смисли, які враховуються у процесі формування своєї оригінальної картини світу.

Культурегерська місія певного народу відповідає теорії існування макрокультур, що ґрунтується на континентальному принципі виокремлення таких цивілізацій, як європейська, азійська, євро-азійська, американська, латино-американська та ін. Основою кожної макрокультури слугує певна мова (англійська, американський варіант англійської, іспанська та ін.). На рівні дискусії до цього часу обговорюється характер цивілізаційної місії багатьох народів-колонізаторів – хрестоносців у мусульманських країнах, німців у Прибалтиці, британців у Індії, французів у Африці, американців та іспанців щодо корінного населення дикого Заходу (індіанців) тощо. У праці Ж. Бодрийяра «Символічний обмін і смерть» міститься думка про те, що володарем світу виявляється той, хто володіє універсальною системою символів відмінностей. Народи, які не сприйняли таку систему та не поступилися своєю специфікою, зникли на карті світу (наприклад, алакулуфи з Вогняної землі) [Бодрийяр 2000].

У соціальній і етнографічній філософії невирішеним залишається питання ролі західних цивілізацій (зокрема європейських) із їхнім прагненням нав'язати багатьом народам свої системи державного управління та релігії. Представники багатьох культур Сходу до цього часу не сприймають, наприклад, такі тенденції європейського розвитку, як домінування світського, а не релігійного в суспільному житті, відторгнення історичних традицій, пріоритетність раціонального, а не духовного тощо.

Застереження від загостреного почуття своєї культурної місії в світі містять слова Д. Мережковського: (рос.) «Конечно, всякому народу лестно сказать: «Я – хрестоносец». Но, во-первых, совестно: прочие народы-нехристи могут обидеться. А во-вторых, – нисходит, так нисходит... За эти неудачные и самохвальные попытки не приговорили бы нас «бить батоги, снем рубашку», не только на историческом, но и на вечном Божием суде» [Мережковский 2004]. У своїй праці «Хвора Росія» філософ рефлексивно переосмислює проблему культуртрегерства Росії : (рос.) «Нет, спасение наше не в том, чтобы, сознав себя народом-хрестоносцем, в других народах видеть

Каинов; спасение наше в том, чтобы увидеть, наконец, свое собственное «окаянство», почувствовать себя не «христоносцами», а «хриstopродавцами» именно здесь, в этой страшной воле к нисхождению, к совлечению, к саморазрушению, к хаосу...» [там само].

Смисли, що запозичені з чужої культури, проходять період адаптації, після чого частина з них закріплюється в первинному або трансформованому вигляді в колективній свідомості представників культури-приймача як активні складові концептів, а інша частина переходить в пасивну (сутінкову) зону відповідного інформаційного поля. У першому випадку мова йде про процес ментального ізоморфізму, коли одна ментальність не вступає в протиріччя з іншим, чужинним типом мислення. У другому випадку значущі для культури-транслятора смисли не приживаються в культурі-приймачі. Наведемо приклад із історії східних слов'ян, які, прийнявши християнство разом із першими релігійними текстами, написаними грецькою мовою, почали усвідомлювати концепти грецької картини світу. Однак деякі з таких концептів не витримали перевірку часом. Так, важливе для греків розуміння міри (золотої середини), що зафіксоване в давньоруському слові *доброрастворенье* «помірність, розмірність», не мало майбутнього на російському ґрунті з причини домінування в мисленні альтернативної моделі сприйняття і переробки інформації, яка втілилася у назві «культура на-розрив» (Б. Успенський). Непростою також виявилася доля композитів із указівкою на зв'язок понять «добро» і «порядок»: *доброчиньство*, *доброчинение*, *доброчинье* «впорядкованість, організованість», *доброчиньнь* «благочинний, добропорядний», *доброчиньне* «організовано, дотримуючись порядку», *доброуставьныи* «впорядкований, налагоджений, налаштований», *добросьчтанение* «злагодженість, стрункість» (пор. *зълосьставленныи* буквально «той (те), що складається зі зла»). Збереження в сучасній українській мові слів *доброчинець* з приміткою «рідко» у значенні «доброчесність» і *доброчинність* демонструє істотну трансформацію семантики слів із другою мотивувальною основою *чин-* (пор. рос. *чинный*

«той, що відповідає прийнятим правилам поведінки, статечний, пристойний»; субст. *чинность, чин, чиновник*), частотність вживання яких в сучасній мові (крім останнього слова) невелика). Значення ст.-блр. лексем *доброчиненьє, доброчинность* «доброчинність», *добречный, доброчинный* «доброчинний», *доброчинца* «доброчесність; той, хто робить добро, допомагає» відображають семантичну трансформацію, яка свідчить про затінення значення другого кореня (пор. ст.-укр. назви місцевостей: *Доброчинь, Доброчиньци, Добрьчинь*). Таким чином, діахронний підхід до вивчення семантики знаків культури (зокрема слів) важливий для дослідження питання історично зумовленої діалогічності різних культур, а отже і для формування навичок міжкультурної компетенції.

Занурення культур в політичні події сьогодення ускладнює налагодження міжкультурного діалогу. Тому в останній час активізувалися ідеї неурядового діалогу, заснованого на довірі, культурній компетенції високого рівня та толерантності. Це пов'язують із утопічною (на погляд багатьох) концепцією зміни (покращення) світу за рахунок створення співтовариств, куди входять представники різних віросповідань, субкультур тощо. Члени таких груп виступають організаторами регіональних і міжнародних конференцій, семінарів, навчальних курсів і тренінгів. Науковці різних гуманітарних напрямків, зокрема філологи і культурологи, обговорюють питання поліпшення інтеркультурного спілкування на науково-практичних конференціях різного рівня (наприклад, див. щорічні збірники наукових праць (Серія «Філологія») Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка). Одним із важливих питань таких зустрічей є адекватність мовного перекладу.

2.3. Проблема адекватності вербального та невербального перекладу

Завдяки тенденції останнього часу до розширення кордонів мультикультурного (мультимовного) простору ми все частіше звертаємося до рекомендацій щодо перекладу іншомовних повідомлень (текстів, дискурсів). Якщо на рівні значень такий переклад може бути більш-менш адекватним, то на рівні трансляції культурних смислів він являє собою складне комунікативне завдання, вирішення якого залежить від нівелювання асиметричності різних комунікативних континуумів. Таким чином, *проблема адекватності вербального та невербального перекладу* – одна з найактуальніших проблем міжкультурної комунікації.

Для мовного міжкультурного спілкування характерні дві основні комунікативні ситуації: «живе» спілкування на рідній або іноземній мові й спілкування через перекладача. Проблема полягає в тому, що функціонал перекладача письмових текстів, зокрема художніх, як правило, обмежується вмінням правильно граматично й стилістично передати іншою мовою зміст оригіналу. Тенденції в міжкультурній комунікації останнього часу свідчать про зміну перекладацьких пріоритетів. Сучасний перекладач повинен виконувати роль культурного медіатора, який транслює не тільки мовні інокультурні одиниці, а й фонові знання, що дозволяють адекватно сприймати широкий культурний контекст (наприклад, за допомогою коментарів до текстів), а також базові культурні концепти. С. Воркачов упевнений, що перекладач «повинен бути як мінімум «бікультурним», і це «дозволить йому при «трансляції» лінгвоконцептів співвідносити значення імен-квзієквівалентів із їхнім контекстуальним змістом, причому контекст тут прагне до нескінченності й у своїй межі може бути рівнозначний контексту культури в цілому» [Воркачев 2005: 76–83].

Професор П. Осіпов, досліджуючи проблему перекладу оригінального тексту на іноземну мову, робить такі висновки: «Схожість (або несхожість) перекладу детермінована комунікативною ситуацією, в якій знаходиться перекладач. <...> Про адекватність перекладу можна говорити лише в міру того, яку конкретну уяву перекладач має про ситуацію перекладу, і як він

спроможний ідентифікувати себе як мовно діючу особу через цю свідомість. Однією з передумов досягнення адекватності перекладу мусить бути холістичний підхід до тексту, тобто поняття цілісності тексту по відношенню як до оригіналу, так і до перекладу. Цілісність означає при цьому певне когерентне утворення, окремі конституенти якого підпорядковані значенню цілого. Значення конститuentів може бути визначено лише з їхнього контексту в порівнянні з цілим текстом. Це стосується як безпосередньо лексико-семантичних одиниць тексту, так і тлумачення окремих лінгвокраїнознавчих понять і реалій, що виражають певні культурно-специфічні відносини і зв'язки» [Осіпов 2005: 52–53].

Наближення до «чужої» картини світу, яке можливе насамперед завдяки вивченню іноземної мови, а також дослідженню культурних надбань іншого народу, здійснюється з урахуванням культурних аналогій, еквівалентності інформаційних знаків, наявності смислових лакун і зіань тощо. Однак, на жаль, це всього лише наближення. Про неможливість повного порозуміння з людиною іншої культури Р. Кіплінг так пише у вірші «Чужак»:

(рос.) Когда мне в ворота стучится Чужак,
Вполне вероятно, что он мне не враг.
Но чуждые звуки его языка
Мешают мне к сердцу принять Чужака.
Быть может, и нету в глазах его лжи,
Но все ж я за ним не чую души.
Когда со своим я имею дела,
Душа его часто отнюдь не бела.
Но если он лжет, я совсем не смущен:
Я тем же манером хитрю, что и он.
Мы купли-продажи свершаем, ворча,
Но все ж нам не нужно искать толмача! [Киплинг 1999].

Суттєвий обсяг культурологічної інформації, важливої для усвідомлення фрагментів чужинної культури, завжди втрачається у процесі перекладу паремій і фразеологічних зворотів. Найпоширенішими стратегіями та методами перекладу таких одиниць є описовий переклад, метод

калькування, підбір фразеологічного аналогу, контекстуальна заміна та ін. Наведемо приклад стратегії підбору еквівалентних фразем на матеріалі української, німецької та російської мов: укр. *ляються на чому світ стоїть, ляються як вантажник* (сучасний неологізм – *ляються як тітушка*⁴); нім. *fluchen wie ein Landsknecht* «сильно ляються» (буквально «ляються як ландскнехт»), *fluchen wie ein Bierkutscher* «ляються як візник пива»; рос. *ругаться* (вар. *напиваться*) *как сапожник* (вар. *грузчик*). Ключовими словами для порівняння та показу національної специфіки у структурі фразеологізму є назви за родом діяльності: нім. *Landsknecht* «німецький найманий піхотинець XV–XVII ст., буквально «слуга країни»), укр. *вантажник, тітушка*, рос. *сапожник, грузчик*. Саме перераховані представники соціальних низів потрапили в контекст негативно конотованого поняття «лайка», однак їхня приналежність до різних професійних груп уможливорює демонстрацію культурних розбіжностей і самотності національної картини світу. Аналогічно порівняймо: нім. *einen Korb bekommen; einen Korb geben* «відмовити тому, хто сватається» (буквально «отримати (дати) корзину») // укр. (печеного) *гарбуза дати* (вар. *піднести, винести, дістати, схопити, отримати, скуштувати*); нім. *auf der Bärenhaut liegen* «байдикувати» (буквально «лежати на ведмежій шкурі»), укр. *бити байди, справляти лежні*, рос. *бить баклуши*, де ключовими словами відповідно є *корзина, гарбуз; байди, баклуші*.

Як показує практика, переклад окремих ключових слів культури вельми проблематичний. Так, неодноразово відмічалось, що в німецькій мові немає еквіваленту російському слову *тоска* (укр. *туга*). На національну специфічність відповідного душевного стану звертали увагу лінгвісти, письменники, поети. Австрійський поет Р.-М. Рільке в листі до А. Бенуа пише: «Я це не можу сказати німецькою ...Як важко для мене, що я повинен

---

⁴ *Тітушка* – неологізм, що виник на українському культурному ґрунті в контексті сучасної політичної комунікації. Означає людину спортивного вигляду, яка бере участь у політичних акціях з метою розгону демонстрацій чи рейдерському захваті; синоніми: *напівкримінальний елемент, хуліган, гопник, безробітний спортсмен, провокатор, товстолобик* та ін. (комп'ютерних хакерів називають *айтітушками*).

писати на тій мові, в якій немає імені того почуття, яке є найголовнішим почуттям мого життя: туга. <...> Німець зовсім не тужить, і його *Sehnsucht* зовсім не той, а зовсім інший сентиментальний стан душі» [Зализняк 2012: 27]. Сема «страсне бажання» слова *Sehnsucht* визначає специфіку почуття як активної внутрішньої інтенції. Конкретизація поняття в результаті основокладання свідчить про особливості німецької ментальності (пор. нім. *Heimweh* (від *das Heim* і *die Heimat*, що перекладається як «туга за батьківщиною»)).

Перекладачу складно декодувати іншомовні слова, що містять у собі етнокультурні смисли. Такі мовні одиниці (часто експресивно марковані) відбивають культурно-соціальний досвід народу (називають побутові реалії, номінують артефакти, елементи традицій та укладу життя), а також кодують особливості національної психології та національного характеру. Цікава думка про безпосередній зв'язок безеквівалентної лексики (те, що не перекладається іншою мовою) з базовими концептами культури. Саме такий лексикон слугує основою списку фундаментальних національно-культурних концептів [Нерознак 1998: 85].

Наведемо приклади з перекладацької діяльності, що свідчать про труднощі перекладу культурологічно значущих понять. Так, у передмові до італійського видання творів Т. Шевченка перекладач використовує слово *aed* на позначення кобзаря, тому що в італійській мові прямого відповідника слову *кобзар* немає. В італійській культурі відомі виконавці народних пісень – *cantastorie*, однак для перекладача більш культурологічно близьким виявилось поняття на позначення співців античного часу (гомерівської епохи) – *aed* [Вдовиченко 2008].

Досконале знання культури іншого народу в усіх її виявах – запорука успішної роботи перекладача. Й. Хейзінга, розмірковуючи над проблемою перекладу, у своїх «Статтях з історії культури» розвиває ідею «свого чужого»: «Призначення перекладу – при всій його спрямованості до оригіналу, при всій до нього «відкритості», близькості – бути настільки

іншим, наскільки самим собою, настільки відсторонитися від оригіналу, щоб зробити можливим діалог між культурами. Переклад повинен віддаляти нас від оригіналу – на ту дистанцію, з якою інша культура сприймається з найбільшою виразністю. Оскільки мова не засіб, а сфера вираження, то російський переклад все одно не може бути нічим іншим, окрім як фактом російської культури. Як тільки чуже стає надбанням іншої культури, воно, по суті, вже не чуже. Так, скарби Ермітажу – факт російської культури, шедеври Британського музею – факт культури британської, а Лувру – французької. Проте справжнім внеском у вітчизняну культуру чуже стає тільки тоді, коли воно сприймається нею саме як *своє чуже*» [Хейзинга 1997].

Оригінальний погляд на проблему перекладу висловив О. П'ятигорський в одному зі своїх інтерв'ю: «...Я вже говорив, що, на мій погляд, краще все-таки витратити енергію на те, щоб вивчити англійську, читати Джона Стюарта Мілля англійською, а не перевидавати переклад 19-го століття або робити новий. Ось ця манія перекладу, манія ознайомлення російського читача з тим, що робиться на заході у філософії, з культурної точки зору прекрасна! Однак з чисто філософської позиції я б сказав, що це просто неправильно! Неправильно тому, що ти мимоволі виявляєшся знову відірваним від можливостей свого власного філософствування. Спроба такого синхронного (правда, із запізненням на 25 років) ознайомлення з сучасною європейською культурою дуже двозначна й знову веде до культурної перерозвиненості, до аномалії культури. Я це зрозумів, тільки приїхавши в Англію. Жодному англійцеві не прийде в голову, наприклад, сказати: «Ах! Ви не читали Діккенса! Ви абсолютно некультурна людина». Тоді як в Росії: «Ви не читали Достоевського? Та ви з глузду з'їхали! Як можна не читати Достоевського?». Я не знаю, чи читав кожен п'ятнадцятий англієць Діккенса, але він відповість вам: знаєте, друг мій, та мені просто не хотілося читати Діккенса, Кіплінга й т. ін. *Наша «обов'язковість» культури насправді дуже сильно знижує рефлексивний потенціал людини. Це дійсно*

дуже важливо. Особливо у відношенні до мови» [Пятигорский 1996: 295] (курсив наш. – К. Н.).

У фільмі Г. Данелія «Осінній марафон» є цікавий епізод, коли герої комедії пояснює професору з Данії його помилку в перекладі на датську мову фрази з твору Ф. Достоєвського «Униженные и оскорбленные» (рос. *Да за кого ты себя считаешь, фря ты эдакая, облизьяна зеленая?*). Професор помилково тлумачить *облизьяна* як слово, що невірно написано (лексему *фря* взагалі неможливо перекласти). Чи може передати чужа мова смисл такого, на погляд іноземця, неважливого фонетичного нюансу? Напевно, що ні. Збереження окремих мовних знаків у оригіналі як ключових культурних «підказок» є важливою умовою роботи перекладача. Продовжуючи роздуми над цією проблемою, доречно згадати нерозуміння читачами роману Л. Толстого «Війна і мир» того факту, що багато сторінок рясніє примітками, які містять переклад французького мовлення російських аристократів XIX ст. Чи залишиться роман визначним твором світової літератури, якщо французькі фрази подати в перекладі? Мабуть, це буде вже зовсім інший твір, і його не міг би написати Лев Толстой, який мав, як і всі генії, культурну інтуїцію, що дозволяла йому органічно поєднувати «своє» і «чуже» з метою реалістичного зображення подій.

Український геній Т. Шевченко поєднав українську культуру з іншими слов'янськими культурами, помістивши їх у світовий цивілізаційний контекст. Його відомі рядки з «Послання землякам...» *учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь* коротко, але ємно маніфестують ідею глобальної освіти, збалансовуючи культурний релятивізм і етноцентризм народів. Відомо, що Т. Шевченко писав двома мовами – рідною українською та російською (якою написані всі драматичні твори, повісті, листи, частина віршів), однак виразний національний колорит поезії та прози уможливило позиціонування Кобзаря як українського поета і письменника.

У березні 2015 р. в Національному музеї Тараса Шевченка у рамках міжнародного культурно-просвітницького проекту «Нас єднає Шевченкове слово» вірші Кобзаря читалися послами іноземних держав, що стало можливим завдяки тому, що твори Шевченка перекладено на багато мов світу. Відомими англомовними перекладачами віршів нашого співвітчизника є Е. Войнич, В. Річ, О. Івах, Дж. Вір, П. Фединський та ін. Труднощі перекладацької діяльності засвідчує дискусія між П. Фединським – американським журналістом, першим перекладачем збірки «Кобзар» на англійську мову, та професором Гарвардського університету Г. Грабовичем, який дав негативну оцінку перекладу. У вступі до видання П. Фединський пише: «Рідко буває літературний переклад між будь-якими мовами, який не вимагає компромісу між естетикою і змістом. Ця дилема особливо гостра в Кобзарі. Його красномовність така легка і невимушена, що її важко передати навіть іншими слов'янськими мовами» [<http://life.pravda.com.ua/columns/2016/01/21/206684>]. Журналіст згадує лист О. Плещєєва – друга Шевченка і першого перекладача його творів на російську мову – Ф. Достоєвському: (рос.) «В последнее время я перевел поэму Шевченка «Наймичка». Не знаю, каков вышел перевод, но в оригинале это вещь удивительно поэтическая. Трудно переводить. Просто, безыскусственно, простосердечно – до невероятности» [там само].

Реалії сучасності вимагають від науковців нових аспектів дослідження перекладів творів Т. Шевченка. Так, професор Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка Л. Коломієць у своїй науковій розвідці «Рецепція англомовних перекладів поезій Тараса Шевченка інтернет-читачами», проаналізувавши читацькі відгуки та коментарі на переклади В. Річ та інших перекладачів, робить висновок про справджені й несправджені естетичні очікування сучасних англомовних читачів щодо перекладу лірики українського поета [Коломієць 2013: 291–303]. Звичайно, тільки прочитання твору мовою оригіналу дозволяє іноземцю правильно осмислити більшість чужих культурних смислів (зокрема прихованих). Можливо, саме тому слова

поєми «Кавказ», що викарбувані на пам'ятнику Кобзарю у Вашингтоні, презентовані двома мовами – українською і англійською:

Не вмирає душа наша,
... Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Our soul shall never perish,
Freedom knows no dying,
And the greedy cannot harvest
Fields where seas are lying;
Cannot bind the living spirit,
Nor the living word,
Cannot smirch the sacred glory,
Of th'almighty Lord.

Порівняння оригіналу та перекладу стосується питання відбору критеріїв, на які орієнтується перекладач. Акцентуючи увагу на лінгвокультурних особливостях твору, доцільно застосовувати основи лінгвокультурологічного підходу до перекладу іншомовних текстів, який передбачає насамперед знання культурного фону. Врахування специфіки різних картин світу у перекладацькій діяльності свідчить про прагнення максимально наблизити чужу реальність до своєї.

В історії філології відомий переклад С. Єсеніним вірша Т. Шевченка «Село» на російську мову (1914 р.):

Вірш «Село» (Т. Шевченко)	Переклад вірша «Село» (С. Єсенін)
Село! І серце одпочине. Село на нашій Україні – неначе писанка, село. Зеленим гаєм поросло. Цвітуть сади, біліють хати, а на горі стоять палати, неначе диво. А кругом широколистії тополі, а там і ліс, і ліс, і поле, і сині гори за Дніпром. Сам Бог витає над селом.	Село! В душе моей покой. Село в Украйне дорогой. И, полный сказок и чудес, Кругом села зеленый лес. Цветут сады, белеют хаты, А на горе стоят палаты, И перед крашеным окном В шелковых листьях тополя, А там всё лес, и всё поля, И степь, и горы за Днепром... И в небе темно-голубом Сам Бог витает над селом.

С. Єсенін перекодував поетичний текст оригіналу, замінивши окремі ключові поняття української етнокультури на подібні, більш зрозумілі російськомовному читачу: пор. укр. *серце* – рос. *душа*, укр. *гай* – рос. *лес*.

Український етноспецифічний символ писанка (*...неначе писанка, село*) російський поет не використовує, застосовуючи трансформацію опущення.

У результаті накладання лінгвокультурних кодів виникає *лінгвокультурна інтерференція*, що у разі механічної аплікації може призвести до появи комунікативних невдач у спілкуванні, а в діяльності перекладача – до невдалого перекладу. Для такого перекладу характерні семантичні невідповідності, а також повна або часткова смислова лакунарність, що пов'язано зі специфікою культурної конотації.

Труднощі вербального перекладу посилюються специфікою невербального культурного коду. Спеціалісти у галузі комунікації вважають, що під час спілкування більша частина інформації передається за допомогою невербальних засобів: жестів, міміки, рухів тіла, манери триматися тощо. Саме такі засоби транслюють правдиві, спонтанні та щирі повідомлення. Під час міжкультурного спілкування семантика подібних знаків стає особливо значущою в ситуації, коли виникає мовний бар'єр. Причиною неправильної інтерпретації невербаліки є уподібнення «чужого» знака аналогічному «своєму», який використовується в іншому значенні (приклад: подвійне декодування кивка голови, що означає «так» у більшості європейських культур, а в Болгарії має протилежне значення «ні»). Вважається, що не існує універсальних міжкультурних невербальних знаків, хоча, безумовно, можна виокремити групи культур, у яких один і той самий знак тлумачиться однаково.

Довести цю думку можливо, наприклад, за допомогою теорії когнітивної метафори, зокрема орієнтаційної, одним із положень якої є твердження, що людина керується у своїй поведінці універсальними просторовими схемами, використовуючи насамперед орієнтації «верх/низ», «правий/лівий», «внутрішній/зовнішній», «передній/задній», «центральный/периферійний» і т. ін. Генеза локальних моделей пов'язана з осмисленням свого тіла як вихідного природного інформаційного коду універсального характеру [Лакофф 2004]. Опертя на бінарний код як базову

ланку культурної структури уможливили праці з соціальної антропології К. Леві-Стросса, який за допомогою міфологічної моделі продемонстрував переваги структурного підходу до культурної комунікації [Леві-Стросс 1994].

Відповідно до теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона, когнітивні метафори, що визначають верхні та праві структури, співвідносяться з такими поняттями, як «добро», «свідомість», «Бог», «душа», нижні та ліві – з ідеями «зла», «несвідомого», «гріховності» тощо. Автори концепції, спираючись на дослідження просторових метафор У. Надема, пишуть: «Подібні орієнтаційні протиставлення витікають із того, що наше тіло має певні властивості й функціонує певним чином у фізичному світі, який нас оточує. Орієнтаційні метафори надають поняттю просторову орієнтацію...» [Лакофф 2004]. Дослідивши орієнтаційні метафори на матеріалі англійської мови, учені дійшли висновку, що «головні орієнтаційні шкали... є спільними для всіх культур, однак види орієнтації, прийняті для конкретних понять, і роль орієнтаційних принципів, із позиції їхньої важливості, варіюють від культури до культури» [там само].

Не тільки християнська культура православ'я визначає праву сторону (тілесно – руку, ногу) як позитивну, правильну. У мусульманському світі права рука також є ритуально чистою. Ліва орієнтація, відповідно до релігійних настанов, – негативна, грішна, права – праведна. Добро асоціюється з правою стороною, зло – з лівою. Використання у спілкуванні (зазвичай несвідомо) таких просторових схем набуває в міжкультурній комунікації оцінного характеру.

Невербальні відмінності стосуються всіх форм несловесної комунікації: проксемики, кінесики, такесики тощо. Наведемо приклади. У різних культурах визначення оптимальної дистанції спілкування базується на просторових табу та імперативах: слов'яни спілкуються на відстані руки, а дружні стосунки підкреслюють, наближаючись один до одного, араби під час розмови знаходяться близько один від одного, жителі Північної Америки –

на певній відстані. Зустрічаючись, ми, зазвичай, дивимося співрозмовнику в очі, однак в Азії прямий погляд вважається непристойним. Велике значення у спілкуванні мають жести руки: рукостискання (пор. інтенсивність стискання американця та, наприклад, японця), символічні знаки (знак V, піднятий вказівний палець, великий палець, зімкнені в кільце великий та вказівний пальці).

Деякі народи надають великого значення іншим частинам тіла. Так, на острові Фіджі, зустрічаючись, члени племені обнюхують один одного. Дотики та поцілунки під час комунікації недопустимі в азійських країнах. Європейці сприймають ці прояви як доброзичливість, але «дозування» таких знаків може бути різним: у Східній Європі до них ставляться більш стримано. Італійці використовують експресивні жести навіть у нейтральній за змістом розмові. Суворі північні народи скупі на вираження емоцій.

Уклін як форма привітання обов'язковий у японській та китайській культурі. Європейці, вітаючись, можуть лише злегка кивнути головою, а уклін у побутовому контексті може набувати іронічного чи саркастичного значення. Японський уклін (одзиги) має три види та відображає характер соціальних стосунків між чоловіками та жінками, батьками та дітьми, братами та сестрами, вчителем та учнем тощо.

Таким чином, проблема невербального перекладу не менш важлива, ніж проблема мовного перекладу. Її вирішення залежить від підвищення загальнокультурного рівня кожної людини та покращення підготовки фахівців у галузі перекладознавства саме щодо специфіки невербального спілкування з іноземцями.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ II

- Що є основними причинами міжкультурних конфліктів?
- Які шляхи подолання міжкультурних конфліктів пропонують сучасні науковці?
  - Опишіть відомі вам моделі адаптивної поведінки у «чужому» культурному просторі.
  - Що таке трайбалізм?
  - Проаналізуйте праці науковців, які досліджували опозицію «свій – чужий» у культурологічному аспекті.
  - Що таке «культурний шок»?
  - Поясніть значення термінів «алоетнонім» і «етнофобізм». Наведіть відповідні приклади.
- Що таке «кентавр-проблема»? Як можна трактувати цей феномен у контексті міжкультурної комунікації?
  - Як протікає процес культурного діалогу в умовах глобалізації світу?
  - Що таке «культурна універсалізація»?
  - Опишіть образ «глобального села».
  - Проаналізуйте позитивні та негативні сторони процесу глобалізації культур.
  - Опишіть процес інтеграції конкретних етнічних груп у базову культуру.
  - Поясніть значення культурологічних понять «релятивізм» і «етноцентризм».
  - Назвіть форми інкультурації й акультурації.
  - Що таке «культурна дифузія»?
  - Поясніть явище культуртрегерства на конкретних прикладах.

- Проаналізуйте теорію існування макрокультур.
- Проаналізуйте проблему адекватності перекладу культурних текстів.
- Назвіть найпоширеніші стратегії та методи перекладу іншомовного тексту.
- У чому полягає лінгвокультурний підхід у перекладознавстві?
- Як явище лінгвокультурної інтерференції впливає на роботу перекладача?
- Чому в останній час дослідники перекладів визначають переклад як «трансляцію»?
- Прокоментуйте твердження С. Воркачова щодо «бікультурності» перекладача (див. його статтю «Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели» (Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76–83).
- Поясніть вираз «своє чуже».
- Прокоментуйте слова прем'єр-міністра Малайзії (1996 р.): «Європейські цінності – це європейські цінності, а азійські цінності – це світові цінності».
- Проінтерпретуйте відомі рядки Т. Шевченка *Учітесь, читайте, І чужому навчайтесь, Й свого не цурайтесь. Бо хто матір забуває, Того Бог карає* в сучасному контексті культурного співробітництва країн світу.
- Виконайте творче завдання (див. с. 54, 69).
- Складіть тести за матеріалами розділу: 8 питань, 4 варіанти відповіді (див. Додаток В).
- Доповніть глосарій (див. с. 148) термінами, що відповідають питанням розділу. Використовуйте видання: Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.; Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.

Список рекомендованої базової літератури

16. Бацевич Ф. С. Основы теории мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
17. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
18. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
19. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
20. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : курс лекций / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.
21. Коч Н. В. Основы теории комунікації / Н. В. Коч. – Николаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
22. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
23. МакЛюэн Г. М. Понимание Медиа : Внешние расширения человека [пер. с англ. В. Николаева] / Г. М. МакЛюэн. – М. : Жуковский: КАНОН-пресс Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.
24. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.04 / К. С. Мальцева // Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – 20 с.
25. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
26. Проблемы языка в глобальном мире : Монография / [под. ред. Ганиной Е. В., Чумакова А. Н.]. – М. : ООО «Перспект», 2016. – 208 с.
27. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
28. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
29. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Киринозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
30. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

РОЗДІЛ III. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Не засмучуся, якщо люди мене не розуміють;
засмучуся, якщо я не розумію людей
(Конфуцій)*

3.1. *Культурний контекст. Типологія культур*

Основними аспектами дослідження міжкультурної комунікації є культурний контекст, культурний тип, культурні традиції, вербальні та невербальні знакові системи, які відображають специфіку певної культури (культурна семіотика) тощо [Бацевич 2009: 278–279; Яшенкова 2010: 196–197; Селіванова 2011: 275–292; Манакін 2012: 126–255; Коч 2014: 151–213].

Одним із найважливіших понять міжкультурної комунікації є *культурний контекст*. Для пояснення механізмів інформаційного обміну в крос-культурі залучають відомості із загальної теорії комунікації, зокрема опис моделей, які враховують контекст інтеркультурного спілкування, наприклад, функціональну модель Р. Якобсона, положення якої про спільний для адресанта й адресата код було використано в семіотичній концепції Ю. Лотмана, де враховується широкий культурний контекст художньої комунікації («пам'ять культури») [Бацевич 2009: 54]. Результатом взаємодії історичних кодів різних культур є, на думку Ю. Лотмана, набуття у своїй культурі рис «ритуалізованої гри», що виявляються завдяки запозиченим вербальним і невербальним знакам [Лотман 1996]. Культурологічна модель комунікації М. Бахтіна також уможливлює вивчення культурного контексту [Бахтин 1990]. Пояснення параметрів культурного контексту, важливих для формування певного типу культури, містяться у працях Е. Холла [Hall 1981].

Наше розуміння механізмів зміни історичного тла культури уможливило введення такого поняття, як *рефреймінг культурного*

контексту. Рефреймінг контексту, що розуміється в психології як процес переформування (перекомбінації) змісту (мислення, поведінки), коли статус значущості отримує інша мета чи намір, який змінює перспективи поведінки людини та забезпечує можливість нового вибору, трактується нами у міжкультурному аспекті як *процес переформування фонових знань, у результаті чого трансформується смислове поле культури*.

На сьогодні науковці обґрунтовують існування *загального культурного контексту*, який розуміється як «сукупність інституційних, рольових, ціннісних, когнітивних умов реалізації подій чи фактів, із однієї сторони, і сукупність виразних засобів, що використовуються людьми в цих обставинах, з іншої сторони» [Орлова 2004: 465]. Таким чином, загальний культурний контекст містить систему вербальних і невербальних кодів, що визначають тип культури.

Для міжкультурної комунікації важливі дослідження характеристик *висококонтекстних (ширококонтекстних)* і *низькоконтекстних (вузькоконтекстних)* культурних комунікацій, які вперше виокремив і описав Е. Холл [Hall 1981]. Континуум культурного контексту має високий та низький рівень комунікації, а соціально-культурні групи розміщуються в різних точках такої сукупності. За визначенням О. Селіванової, низькоконтекстні культури «потребують більш детальної інформації для різноманітних контактів, оскільки в них практично відсутні неформальні зв'язки між людьми, внаслідок чого людина є недостатньо інформованою; висококонтекстні культури, навпаки, не потребують додаткової інформації через більш тісні неформальні зв'язки з оточенням» [Селіванова 2011: 279]. Висококонтекстні комунікації характеризуються переважно імпліцитним вираженням інформації, низькоконтекстні – експліцитним. Низькоконтекстна комунікація властива, наприклад, західноєвропейським культурам (німецькій, скандинавській, швейцарській,) а також американській, висококонтекстна – представникам східної Азії та ін.

В. Манакін, автор навчального посібника «Мова і міжкультурна комунікація», пропонує розглянути дуальну модель контекстних відмінностей між культурами, з якою можна ознайомитися у розділі «Типи культур і міжкультурні стилі комунікації» [Манакін 2012: 228]. На його думку, «культури вузького контексту [низькоконтекстні]... прямолінійні, інформативно достатні, оскільки все, що потрібно сказати, в них повідомляють за допомогою мови» [там само].

Інформаційний континуум висококонтекстної культури підтримується широким культурологічним контекстом. Східна культура більш традиційна, ніж західна, тому населення східних країн у своїй комунікації послуговується моделями, що сформувалися багато століть тому. Наприклад, у бізнесовій сфері під час дискусії представник Сходу ніколи не образить свого опонента прямою різкою відмовою та знайде слова, що дозволять партнеру зберегти свою гідність навіть за умови програшу. На відміну від європейських низькоконтекстних культур, у висококонтекстній культурі не прийнято перетинати дозволена межу соціальної відстані, дивитися у вічі співрозмовнику тощо. У такій культурі базовими складовими є, наприклад, світоглядна концепція споглядання, філософія мовчання тощо. Прокоментуємо останнє.

Вираз «мовчання – золото» використовується у багатьох країнах, але розуміється по-різному. Так, у слов'янській культурі значення цієї фрази інтерпретується скоріш як «бути небагатослівним», ніж «мовчати», хоча східнослов'янська етнічна спільнота має цінний досвід культури мовчання. Вважається, що когнітивна матриця такої комунікативної поведінки запозичена з першими релігійними грецькими текстами. Так звані «мовчальники» багато років (часто до смерті) знаходилися (д.-рус.) *въ затворехъ и въ столпехъ* (Житіє Феодосія Печерського), тому їх ще називали «стовпниками» і «затворниками». Затворництво – усамітнення за обітницею – передбачало постійне перебування в закритому обмеженому просторі (келії, печері, стовпі) та відмову від спілкування з людьми. Затворництво

стримувало природні (тваринні) інстинкти, придушувало тілесні бажання, пригнічувало особистісну волю і прагнення до зовнішньої свободи, що сприяло, на думку духовенства, розвитку внутрішньої свободи й духовності – вищої категорії християнського православного вчення.

Східнослов'янські культури протягом історії сформували характеристики як висококонтекстної, так і низькоконтекстної комунікації. Однією з мовних ознак їхньої висококонтекстності є так зване «поле невизначеності» (В. Падучева), презентоване, наприклад, неозначеними займенниками, формулою «мовби», що демонструє кантівський принцип фіктивності (так званий модус фіктивності буття), тощо. На противагу слов'янському світу, Німеччину вважають країною, для якої характерний високий рівень уникнення невизначеності. Німці намагаються оминати неясні (а отже ризикові) ситуації шляхом продукування великої кількості циркулярів, детальних письмових інструкцій, що регламентують поведінку людини, рекомендують правила побутування і фіксують норми життєдіяльності та правові закони. Впевненість у майбутньому та безпечності свого життя, покладання на надійність системи управління, дотримання норм у всіх сферах бізнесу та політики – важливі складові німецького менталітету (пор. нім. *auf Nummer sicher gehen* у значенні «бути впевненим повністю»; *Maß halten* у значенні «дотримуватися міри»).

Специфічні вияви емоцій у різних соціумах (особливо у їхньому протиставленні раціональним складовим менталітету) є також важливими характеристиками контексту культури. Загальновідома англійська стриманість, контроль своїх почуттів виразно виявляється на мовному рівні. Наприклад, дієслова англійської мови з семантикою вираження емоційного стану, як правило, негативно марковані: англ. *fume* «дратуватися», *fret* «турбувати, дратувати», *sulk* «дутися, хандрити» тощо. Англійці (як і американці, французи, італійці, іспанці та ін.) – оптимістична і раціональна нація, в якій превалує установка на краще та опора на інтелект. Такі крайні прояви печалі й болю, як ридання, причитання, сльози тощо, не властиві

англійцям на відміну від слов'янських, зокрема східнослов'янських народів. Багата палітра стійких мовних зворотів, що передають стан страждаючої людини, характерна, наприклад, для української, білоруської та російської мов: укр. *довести до сліз, зворушити до сліз, котяться (біжать, ллються) [рясні, дрібні, пекучі] сльози градом, лити сльози, залитися сльозами, обливатися гіркими сльозами, пустити сльозу, умиватися сльозами, утирати сльози, давати волю сльозам, краяти серце, камінь ліг на серце, з легким серцем, брати до серця/за душу, серце кров'ю обливається, серце щемить, ятрить рану в душі, мати м'яке серце, розбити серце/душу, серце стискається, душа мліє* (пор. рос. *лить (проливать) слезы, заливаются (обливаются) слезами, утонуть в слезах, душа плачет, сердце кричит, выплакать все глаза* тощо).

Невипадково саме на російському культурному ґрунті концепції релігійного мучеництва й аскези знаходять своє яскраве втілення. Ще в давньоруській культурі формується поняття «мученик», що передбачає вищу форму відречення від соціальних (мирських) цінностей шляхом жертвності через публічну демонстрацію подвигу Христа як акту «пригадування» очисної жертви. Культ християнського мученика продукує модель релігійного наслідування і православного благочестя. Одним із важливих компонентів такого благочестя є байдужість до матеріальних статків, що зазвичай пов'язується з нераціональністю. В історії субкультури слов'янського православ'я відомі факти формування релігійних союзів, які активно боролися з католицькими та навіть своїми церквами, що переймалися проблемою збільшення доходів. Так, у XVI ст. течія «нестяжателів», озброївшись словами Іоана Златоуста «ніхто ніколи не був осуджений за неприкрашення церкви», пропагує відмову від багатства, наприклад, за допомогою житійних дискурсів, що розповідали мирянам про святих, які покинули багаті та родовиті сім'ї задля служіння Господу (праведники Кирило Белозерський, Сергій Радонежський).

Як ми зауважили вище, саме параметри культурного контексту впливають на формування певного типу культури, що визначається, насамперед, у залежності від наукового підходу до класифікації світових культур.

У працях культурологічного спрямування існує поділ етнічних (національних) культур за етнодиференційними ознаками – специфічними рисами національної культури, національної мови, літератури, мистецтва, ідеології тощо, в основі назви яких міститься етнонім: *українська, білоруська, російська, німецька, французька, англійська* (культура) тощо. У соціології описано абстрактні типи соціокультурної реальності. За М. Вебером, це – *раціональний* тип (правовий, основа якого – виконання закону), а також *традиційний* (віра у святість давніх правил, законів, звичаїв) та *харизматичний* (визначається роллю особистості в історії) [Вебер 2006].

У рамках антропологічного підходу культури поділяються на культури *білих та чорношкірих народів; культури германських народів, слов'янських народів та ін.; у рамках етнографічного підходу – на західні та східні культури, культури народів Півночі* тощо; із позиції релігійної приналежності – на культури *християнські, ісламські та ін.*

Етнолінгвістичний підхід до типології культур дозволив М. Толстому запропонувати свою систему вивчення культур (зокрема слов'янських) через призму таких соціальних зрізів, як *елітарний, міський, сільський і професійний*. Переваги цієї концепції полягають у тому, що соціальні страти розглядаються у мовному контексті та доводиться гомогенність культурних і мовних категорій. *Елітарна* (книжна) культура з її літературною унормованою мовою протиставляється *сільській* (традиційній, народній), що послуговується говорами та наріччями; при цьому *міська* культура (де основною формою мовного вираження є просторіччя) функціонує як проміжна. *Професійна* культура містить різноманітні фахові субкультури (релігійну, ремеслену тощо) з їхніми специфічними мовами (арго) [Толстой 1995: 15–26].

У рамках історичного підходу виокремлюються такі культури, як *антична, шумеро-вавілонська, єгипетська* та ін. В основі класифікації культур за історичним типом лежать відомі концепції культурно-історичного процесу: еволюційна XIX ст. (Г. Морган, Г. Спенсер, Е. Тайлор), універсальної еволюції Л. Уайта, культурного детермінізму (А. Крьюбер), цивілізаційна та ін. У відповідності до останньої О. Шпенглер виділяв вісім основних цивілізацій, які він назвав «високими культурами»: єгипетська, індійська, вавілонська, китайська, греко-римська, майя, візантійсько-арабська та західноєвропейська. Саме такі світові культури претендують на роль культуртрегерів (див. вище).

Геополітики констатують, що в наш час у світі складається два типи культур – *глобальний і провінційний* (див. вище п. 2.2.). Цей процес пов'язаний із формуванням «глобальних еліт, які різко відрізняються від решти частини людства. <...> Еліти активно вбирають найбільш обдарованих людей із самим різним кольором шкіри, поглядами і т. ін. Вони створюють ще більш відкриту й комфортну модель ще більш повної мобілізації талановитих представників різних націй і народів» [Игрунов 2005]. В. Ігрунов упевнений у тому, що «сьогодні ми присутні при становленні світової системи, в якій існує світова еліта і «сільські» громади, неважливо чи зосереджені ці громади на сільських територіях чи в містах» [там само].

Зауважимо, що не існує культури одного типу. Всі культури поєднують у собі різні типологічні параметри, однак за домінуючими культурологічними ознаками в сучасній міжкультурній комунікації вони умовно поділяються на *медіативні та немедіативні, колективістські та індивідуалістські, маскуліні та фемінні, традиційні та сучасні* тощо.

Наприклад, у зв'язку з проблемою міжкультурних конфліктів викликають велику зацікавленість такі типи культур, як медіативна та немедіативна (альтернативна) (див. вище п. 2.1). Так, багато культурних феноменів (зокрема релігійних) маніфестують *немедіативний* характер російської культури – «чорно-білої» культури «на розрив» (термін

Б. Успенського). Художнє втілення цієї безкомпромісної моделі містять рядки О. Толстого: (рос.) *Коль любить, то без рассудку, / Коль грозить, так не на шутку, / Коль ругнуть, так сгоряча, / Коль рубнуть, так уж сплеча! / Коли спорить, так уж смело, / Коль карать, так уж за дело, / Коль простить, так всей душой, / Коли пир, так пир горой!*

У близькоспоріднених східнослов'янських спільнотах (українській і білоруській) формується дещо інша культурна модель, в основі якої лежить прагнення оминати альтернативні схеми у своїй комунікації. Професор В. Манакін, співставляючи висококонтекстні та низькоконтекстні типи культур, підкреслює медіативність української культури: «Україна належить до третього, «проміжного», типу культур, де однаково важливі більш-менш чіткі мовні засоби спілкування і знання широкого культурного контексту, а також певних невербальних деталей комунікації, якими користуються українці як нація, що загалом не приховує своїх емоцій» [Манакін 2012: 228].

У статті М. Костомарова «Дві руські народності» на тлі загальної історії східних слов'ян міститься пояснення більш медіативного характеру білоруської культури в порівнянні з українською: «Білоруське плем'я, взагалі більш лагідної та піддатливої натури, сильніше підкорилося гнітючим обставинам і більш показало схильність, якщо й не прийняти унію добровільно, то принаймні допустити її, коли не можна було не допустити її інакше, як енергійною протидією. Але в південній Русі [сучасна Україна] було не те. Там народ, відчуваючи насильство совісті, піднявся величезним пластом на захист своєї старовини і свободи переконання, і останнім часом, навіть прийнявши унію, набагато охочіше від неї відстав, ніж білоруси» [Костомаров 1861: 60–61] (курсив наш. – К. Н.).

Свого часу Г. Хофстеде в рамках соціологічного дослідження розробив методику визначення ціннісних переваг у спілкуванні людей різних культур за допомогою бінарної шкали, що складається з таких опозиційних характеристик, як «велика – мала дистанційованість від влади», «високе – низьке уникнення невизначеності ситуацій», «довгострокова –

короткострокова орієнтація на майбутнє», «маскулінність – фемінність», «колективізм – індивідуалізм» [Hofstede 1983]. Останні параметри відповідно визначають *колективістський* та *індивідуалістський* типи культур. Необхідно зазначити, що не існує культур абсолютно колективістських чи абсолютно індивідуалістських. На думку того ж Г. Хофстеде, рівень індивідуалізму можна визначити за шкалою «низький – помірний – високий». Саме країни, які відповідають крайнім точкам шкали, прийнято називати відповідно колективістськими або індивідуалістськими.

Основний критерій диференціації таких культур – внутрішня інтенція людини, що ґрунтується на колективістських засадах співіснування або прагненні до особистісної свободи. Прикладами колективістських культур є більшість країн Сходу, Азії, Латинської Америки. Східнослов'янські культури теж відносять до колективістських культур – первинних за своєю генезою цивілізацій, основною причиною створення яких стала потреба людини, що керувалася інстинктами самозбереження і натовпу, в соціалізації. Тому такий тип культури розглядається як найбільш поширений у світі, а також відповідний природі людини та ідеї створення соціальних структур.

Якщо для індивідуалістської культури межі соціалізації визначаються родинними сімейними зв'язками, то для колективістської культури як специфічного типу світосприйняття, де оцінна характеристика людини залежить від її соціального (сімейного, кланового та ін.) статусу, ці межі розширюються до вселенського хронотопу. «Колективне переживання роду як єдиної особистості» (Ю. Лотман) властиве усім соціумам із патріархальним укладом, де кожен член родини відчуває свою приналежність до спільноти. Зміщення акценту з власного Еґо на спільне Ми – важлива умова формування колективістських культур із їхніми певними психологічними і соціальними перевагами. У лінгвістичному плані риси колективізму виявляються, наприклад, через іменування людини не тільки по імені, а й по батькові (Петро Іванович, Віра Миколаївна). Це своєрідна

посвята у зріле життя, честь, яку потрібно заслужити (людей, яких не поважають, навіть у віці часто називають тільки іменем). У такій формулі фіксується близький родинний зв'язок, підкреслюється його нерозривність та важливість минулого, вказується на патріархальність укладу спільноти тощо. В індивідуалістській культурі, де на часовій лінії історії найбільше цінується теперішнє, достатньо назвати людину її іменем.

Звичайно, відособлення «інтимного психічного змісту Я» від «колективного Ми» чи навпаки – їх злиття – мають свої особливості протікання в різних культурах. Так, абсолютизація комюнитарності у філософії М. Бердяєва пов'язується з ідеєю соборності православної церкви, яка сповідувала любов, внутрішню свободу, братерство та всезагальне спілкування через посередництво Бога [Бердяєв 1994]. Як відзначають дослідники, східнослов'янською християнською культурою була беззастережно сприйнята ідея «соборного Я» каппадокійців, яка протиставлялася ідеї «індивідуального Я», що пояснює особливості ментальності східних слов'ян із її самобутніми концептами «колектив», «сім'я», «соборність», «державна», «братерство» тощо.

Якщо розуміти культуру як сформовану протягом століть когнітивно-аксіологічну модель реальності, що проектується на колективну поведінку та колективну свідомість своїх носіїв, то можна припустити, що певні концепти, які входять до складу цілісних концептосфер, домінують у світосприйнятті колективу та визначають тип культури. У нашій статті «Роль базових лінгвокультурних концептів давньоруської християнської аксіології у становленні колективістського типу культури» на матеріалі пам'яток писемності Київської Русі аналізується семантичний розвиток концептів «гординя» і «гордість» як маркерів колективістського типу східнослов'янських культур [Коч 2014: 62–69]. Дослідження певного типу культури ґрунтується насамперед на лінгвокультурологічних спостереженнях за формуванням і становленням ключових категорій і концептів картини світу. Філософсько-психологічна категорія егоцентризму, яка лежить у

основі індивідуалістського світосприйняття, продукує специфічні концепти, що визначають векторне спрямування культури, серед яких поняття «гордість» і «гординя» виокремлюються своєю значимістю. Ці поняття знаходяться в «культурному фокусі» (термін А. Крьобера) середньовічної релігійної свідомості та на довгі роки визначають характер еволюціонування «внутрішньої людини» на слов'янському Сході. Засвоєння мисленневої та відповідної поведінкової егоцентричної чи альтруїстичної моделі забезпечує систему виборів і обмежень в індивідуалістському чи колективістському типі культури через усвідомлення гордині як смертного гріха. Східнослов'янське православ'я, яке акцентує увагу на аскетичних релігійних практиках, ототожнює гординю і гордість не тільки в сакральному, а й у світському контексті, що послідовно фіксується у мовній картині світу. Західна Європа розмежовує ці поняття, трактуючи гордість як десакралізоване позитивне почуття самоповаги і власної гідності з опертям на раціональне мислення, яке необхідне людині для її практичної діяльності та яке не вступає у протиріччя з християнським смиренням [Коч 2014]. Інші емоційні концепти, що рефлектуються свідомістю, теж можуть характеризувати культуру як індивідуалістську чи колективістську. Так, Р. Бенедикт визначає першу систему як культуру «провини», другу – як культуру «сорому» (про концепт «провина» у німецькій картині світу див. п. 3.2.2.).

На думку дослідників англійської лінгвокультури, специфічні англійські концепти переважно відображають індивідуалістський і раціональний характер культури Англії. Порівнюючи індивідуалізм англійців із колективізмом і соборністю росіян, науковці інтерпретують російську культуру, якій властиві орієнтація на групові цінності, низька зацікавленість у своїх особистісних досягненнях, висока оцінка особистісних взаємовідносин, сімейність та ін., як антитезу протестантській етиці. [Кочетков 2002: 376]. Безперечно, що характер релігійних поглядів визначав процес формування типу культури. Так, егалітаризм православної церкви суттєво вплинув на історію східнослов'янських культур. Релігійну ідею

всезагальної рівності як основного принципу організації колективістського суспільного життя було покладено в основу соціалістичних і комуністичних ідеологій. Саме розповсюдження цих ідеологій сприяло, на думку соціологів, нівелюванню особистісних потреб людини.

Цікаві випадки, коли у межах генетично спорідненого культурного локусу формуються два протилежні вектори щодо розвитку колективістських чи індивідуалістських тенденцій у суспільстві. Оригінальні думки з цього приводу висловлює М. Костомаров. Він детально зупиняється на особливостях сімейного укладу українців та росіян, який ґрунтувався на різних філософіях, що в подальшому й спричиняє, на думку відомого історика, протистояння індивідуалістської стихії наших предків тягарю загальної покірності та підпорядкованості колективу, що властиво ментальності «великорусів»⁵: «У суспільних поняттях історія закарбувала на двох наших народностях свої сліди й встановила в них поняття абсолютно протилежні. Прагнення до тісного злиття частин, знищення особистих спонукань під владою загальних, не порушуючих законність загальної волі, що виражено мовби сенсом тяжкої долі співпадає у великоруському народі з єдністю сімейного побуту та з поглинанням особистої свободи ідеєю миру, що виразилося в народному побуті неподільністю сімей, общинною власністю, тяглом посадів і сіл у старину, де невинуватий відповідав за винуватого, працюючий трудився за лінивого...» [Костомаров 1861: 64]. Зовсім інша ситуація характерна для «південноруса», для якого, за словами М. Костомарова, «немає нічого важчого та неприємнішого того порядку, і сім'ї південноруські діляться, як тільки у членів їх з'являється усвідомлення потреби самобутнього життя. Опікування батьків над дорослими дітьми здається для південноруса нестерпним деспотизмом... Взаємне зобов'язання, що засновано не на вільній угоді, а на фатальній необхідності, тяжке для південноруса, тоді як великоруса воно більше всього заспокоює і змирляє його особисті прагнення...» [там само].

---

⁵ Використовується термінологія автора статті «Дві руські народності».

У науковій розвідці М. Костомарова пояснюються глибинні причини індивідуалістських рис української ментальності на противагу колективістському за природою російському характеру: «...плем'я південноруське мало відмінним своїм характером перевагу особистої свободи, великоруське – перевагу общинності. За корінним поняттям першого, зв'язок людей ґрунтується на взаємній згоді, і може розпадатися за їхньої незгоди; другі прагнули встановити необхідність і нерозривність раз встановленого зв'язку і саму причину встановлення віднести до Божої волі і, отже, вилучити з людської критики. В однакових стихіях суспільного життя, перші засвоювали більше дух, другі прагнули дати йому тіло; в політичній сфері перші здатні були створювати всередині себе добровільні компанії, пов'язані настільки, наскільки до того спонукала нагальна потреба, і далі настільки, наскільки існування їх не заважало незмінному праву особистої свободи; другі прагнули утворити міцне общинне тіло на вікових засадах, проникнутих єдиним духом» [Костомаров 1861: 64] (курсив наш. – К. Н.). Дух особистісної свободи визначив, на думку М. Костомарова, й політичний устрій народів: «[Право особистої свободи] вело до федерації, але не зуміло цілком утворити її; [прагнення утворити міцне общинне тіло] призвело до єдиновладдя і міцної держави: довело до першого, створило друге. <...> У великоруському елементі є щось величезне, творче, дух стрункості, усвідомлення єдності, панування практичного розуму, що вміє вистояти за тяжких обставин, вловити час, коли слід діяти, і скористатися ним наскільки потрібно... Цього не показало наше південноруське плем'я. Його вільна стихія призводила або до руйнування суспільних зв'язків, або до виру спонукань, що обертали, як білка в колесі, народне історичне життя» [там само].

Оригінальне пояснення слабкого розвитку особистісного в Росії містять роздуми М. Бердяєва: «...у російській історії не було лицарства, цього мужнього начала. <...> Російський народ завжди любив жити в тілі колективу, в якійсь розчиненості в стихії землі, в лоні матері. <...> З Івана

Калити особистість була придавлена величезними розмірами держави, яка пред'являла непосильні вимоги» [Бердяев 1990: 13–14].

Саме аналіз історичних і філософських розвідок дозволяє насамперед пояснити глибинні причини формування типу культури та відповідного національного характеру. Погляди лінгвістів на цю проблему теж допомагають розкрити сутність явища. Так, В. Колесов зауважує наступне: «Цікаво, що ідея протиставлення індивідуального та громадського закладена навіть у російських дієсловах мислення: «думати» акцентує колективну, діалогічну розумову діяльність (звідси і «Державна дума»), а «мислити» – індивідуальну, монологічну» [Колесов 1994: 29]. За спостереженнями В. Карасика, західна самодостатність і звичка надіятися тільки на себе сприймається росіянами як егоїзм, байдужість і відчуженість, а наявність власної точки зору в комунікативній моделі поведінки оцінюється критично за формулою «Я – остання літера в алфавіті» [Карасик 2005].

На думку Г. Хофстеде, ознаки індивідуалізму чи колективізму не мають прямого відношення до державного устрою, однак, якщо порівняти таку характеристику, як «дистанція влади» (велика – мала), з опозицією «індивідуалізм – колективізм», то виявляється їхня беззаперечна кореляція. Індивідуалістські культури вирізняються низьким індексом дистанції влади, колективістські – високим [Латов 2010: 161–168]. Колективізм не має обов'язкового зв'язку з тоталітарним стилем правління, хоча і є стабільною складовою тоталітарних соціумів. В ідеологічній площині колективістське «людина людині – друг, товариш і брат» протиставляється індивідуалістському «людина людині – вовк». Крім політичної зумовленості, характеристики культури мають економічну зумовленість: матеріальне благополуччя сприяє розвитку індивідуалізму. Орієнтація в суспільстві на індивіда чи колектив визначається також іншими чинниками: етнопсихологією народу, особливостями його історичного розвитку, специфічними традиціями тощо.

Життєві цілі колективіста у морально-етичному аспекті вирізняються такими характеристиками, як патріотизм, готовність пожертвувати особистими амбіціями заради громади, дружелюбність, гуманність, солідарність, а також альтруїзм у протиставленні егоцентризму. Безперечно, колективізм має як позитивні, так і негативні прояви. Наприклад, вважається, що саме ця форма суспільного життя лежить в основі корупції. Феномен східнослов'янської корупції розглядається через аналіз концепту «місництво» (рос. *местничество*). Цей концепт зберігся в системі чиновницької бюрократії у таких формах, як «сімейність» і «кумівство», важливих при розподілі службових місць. У ядрі поняття містяться три семантичні складові: походження, статус предків, особисті заслуги. На думку Ю. Лотмана, в основі концепту «місництво» лежить більш широке розуміння колективної (родової), а не індивідуальної особистості [Лотман 1973: 187–188]. Витоки непереборної корупції в Росії допомагають зрозуміти міркування М. Костомарова: «Великорус із-за покірності обов'язку готовий змусити себе любити своїх кровних близьких, хоча б вони йому не до душі, ставиться поблажливо до них, тому що вони його родичі, щоб він не зробив за переконанням, він готовий для них на особисту самопожертву, усвідомлюючи, що вони того не варті, але що вони все-таки своя кров» [Костомаров 1861: 73–74].

Ідею колективізму історично закладено в соціальній структурі нашого соціуму, що можна прослідкувати на прикладі семантичного розвитку поняття, презентованого церковнослов'янським словом *ужичьство*, яке номінувало один із давніх общинних законів. Однак *ужичство* не є автентичним культурним явищем для слов'ян. Відповідний обряд був обов'язковим у давньоєврейській культурі і детально описувався ще на сторінках Біблії та Євангелій. У давньоруський період *ужичство* означало шлюб чоловіка з невісткою після смерті його брата з метою продовження роду останнього. Етимологічно *ужичьство* пов'язано зі словами д.-рус. *уже* (церк. *ужище*, *ужица*) «канат; цеп», д.-рус., ст.-слов. *ужика*, *ужикъ* «родич»,

узел «вузол» (Фасмер IV: 152, 154) (на думку О. Потебні, треба врахувати всі д.-інд. аналогічні форми зі значеннями «зв'язок (кровний, шлюбний)», «спорідненість», «чоловік», «друг», «жінка і діти», «син», «учнівське товариство»). На думку сучасних дослідників, «ужичство» – чужинне юридичне поняття, що не прижилося у правовій системі слов'ян. Однак ще у ХІХ ст., за свідченнями В. Даля, слова *ужикъ* (*ужика, южика*) і *у(ю)жичество* функціонували в культурі східних слов'ян відповідно у значеннях «родич», «кровна рідня» і «родинне право, згідно якого найближчий родич чоловіка, який помер бездітним, наслідує його жінку». Реально таке право здійснювалося у цей період і в культурі киргизів.

Колективне переживання роду як єдиної особистості було властиве не тільки суспільству Русі, а й іншим соціумам із патріархальним укладом, де кожен член сім'ї відповідав за вчинки інших. Збереження цієї особливості колективної свідомості спостерігається в різних культурах як давнього, так і нового часу. Інтереси колективу превалюють, наприклад, у Китаї, Японії, Португалії та багатьох країнах Азії, Латинської Америки, де оцінка характеристика людини залежить від її соціального (сімейного, кланового, професійного та ін.) статусу. Низький рівень індивідуалізму відповідає високому рівню соціальної ієрархії.

Індивідуалістські культури з низькоконтекстною комунікацією (Америка, Канада, Англія, Німеччина, Польща та ін.) спрямовані на розвиток особистісного начала в людині. Серед основних цінностей представники таких культур виділяють, насамперед, егоцентризм, раціоналізм, незалежність, прагматизм, змагальність, толерантність. До комунікативних переваг, що, безперечно, знаходять відображення в мові й найбільше впливають на особливості поведінки, належать цінності, які зумовлені соціально-культурним типом відношень, – автономія особистості (соціальна дистантність) і рівність. Прагнення до особистої свободи (внутрішньої і зовнішньої) пов'язують із інтровертивністю культури. Так, Д. Чижевський стверджував, що безумовною характерною рисою етичних систем видатних

українців є нахил до духовного усамітнення, що привело до визнання свободи як великої цінності та визнання права на власний духовний шлях [Янів 2006].

Повага до волі та бажань людини, до її свободи у соціальному виборі – основа індивідуалістських культур. Межі соціалізації визначаються родинними зв'язками. У соціумах з орієнтацією на «Я» цінується прагнення до урізноманітнення моделей поведінки. У монографії Л. Кулікової містяться цікаві зауваження щодо ціннісних переваг індивідуаліста в контексті освіти, головною метою якого є отримати знання завдяки навичкам самостійного творчого (а не репродуктивного) навчання. При цьому пізнання носить динамічний характер; набуті знання і досвід постійно удосконалюються. Диплом про освіту свідчить про індивідуальний успіх і є передумовою кар'єрного зростання (для колективіста такий диплом – формальний «пропуск» до групи вищого соціального статусу) [Кулікова 2004].

Індивідуалістські культури більш толерантні до виявів особистісної та національної ідентичності представників різних меншин (етнічних, релігійних, сексуальних тощо). У відповідному суспільстві спостерігається тенденція до нівелювання соціальної різниці між чоловіком і жінкою. Гендерні переваги враховуються у визначенні таких типів культур, як *фемінні* та *маскулінні*.

Протиставлення фемінних культур маскулінним історично склалося на початку формування цивілізації. Матріархат (епоха материнського роду, материнського права) хронологічно передував патріархату. Дослідження матріархату пов'язані, насамперед, із вивченням давніх культур Єгипту і Греції (див. Плутарх «Ісіда й Осіріс», Й. Баховен «Дослідження релігійної та юридичної природи гінократії давнього світу»). До нашого часу існують культури, в яких родинні зв'язки визначаються по материнській лінії (наприклад, єврейська культура). У правничій системі фемінної культури може домінувати матрилійна генеалогія (успадкування власності тільки дочкою). Гінократія закріплена культом жінки-богині, жінки-Матері

(Богоматері) у багатьох культурних спільнотах [Vachofen 1948]. Жінка як споконвічний символ хлібородної землі, символ святості й магічно-сакральної родючості мала велике значення в контексті землеробства. Релікти матриархату частково відслідковуються в слов'янських культурах, що виявляється у різних звичаях (наприклад, зять (приймак) переходить жити до родини жінки і навіть деколи бере її прізвище). Лінгвісти вважають, що семантика і морфологічна форма слів також може свідчити про верховенство жінки у давньому світі (пор. слова: *воевода*, *суддя*, де закінчення вказує на залишки культурної фемінності).

Маскулінна культура древніх допускала жінку як повноцінну особистість у свій континуум у виключних випадках. Наприклад, статусне визнання жінки було можливе за часів давньоруської епохи тільки за умови здійснення нею релігійного (часто аскетичного) подвигу. Так, Феодосій Печерський у своїх «Повчаннях» розповідає притчу про десять мудрих дів-аскитрій, які зберегли дівства «печать» і «стончили» свою плоть через пости і молитви та зберегли свою душу за допомогою віри і милосердя.

Маскулінні культури (Англія, Німеччина, Швейцарія, Австрія, Японія, Китай, Турція та ін.) умовно набувають рис чоловічого характеру: силу, рішучість, незалежність тощо. В основі таких культур лежать уявлення про жінку як слабку, нерішучу істоту, головна функція якої полягає в народженні та опікуванні дітей, а також збереженні «родинного вогнища». Згадаймо філософію життя німецької жінки, запропонованої Гітлером, що спиралася на три базових концепта: *Kinder* (діти), *Küche* (кухня), *Kirche* (церква). Г. Гачев порівнює маскулінні характеристики Німеччини і фемінні риси Росії за допомогою лінгвоспецифічних символів: (рос.) «Россия = Мать-сыра земля, и наша главная река Волга – «матушка», и кукла наша – «матрешка». Германия же – *Vaterland* – «отцова земля», и их река Рейн – Отец: *Vater Rhein*» [Гачев 1998].

Стереотипне уявлення про жінку як епіцентр емоцій, а чоловіка – як розумного, раціонального індивіда майже універсальне. Однак зміна

соціальної ролі жінки у сучасному суспільстві примушує переглянути цю установку. Інфантильність, пасивність, безпорадність чоловіків у вирішенні соціальних питань, відсутність адекватних амбіцій – все це порушує усталений образ типового чоловіка як захисника, добувача матеріальних благ та опори в складних життєвих ситуаціях. Сучасний рух феміністок набуває свого розмаху та дивує розмаїттям форм протесту проти чоловічого світу, часто агресивних і дуже відвертих.

Фемінні культури представляють Швеція, Голландія, Норвегія, Фінляндія та ін. На тій підставі, що чоловіки в цих країнах більш толерантні до жінок та не вважають принизливим виконувати «жіночу» роботу, фемінність цих культур не піддається сумніву. Крім цього, фемінні культури орієнтуються на цінності, що властиві жіночому характеру: почуття, інтуїція, важливість соціального комфорту, гармонія сімейних стосунків, перевага духовного, захист слабкого, співпраця та ін. (на противагу інтелекту, логіці, індивідуальній кар'єрі, перевагам матеріального, суперництву тощо).

Характерно рисою української ментальності, на думку В. Липинського, – є перевага емоційності над волею та інтелігенцією (розумом), що теж є важливою ознакою фемінної культури: «Надмірною чутливістю, при пропорціонально ослабій волі та інтелігентності, пояснюється наша легка запальність і шкоро охолодження; пояснюється теж дразливість на дрібниці та байдужість до дійсно важких речей, яких розрізняти від дрібниць не вміємо. Всі наші одушевлення зі слізьми, молитвами і «всенародними» співами проходять так само шкоро й несподівано, як шкоро й несподівано вони появляються. Виявити наше хотіння в ясній і тривалій ідеї та закріпити його витривалою, здержаною, довгою, організованою, послідовною і розумною працею нам трудно тому, що увага наша, не керована віжками волі і розуму, весь час розпоршується під впливом нових емоціональних подразжень, які нищать попередні» [Янів 2006].

Культура стосунків українського чоловіка і жінки поєднує в собі патріархальну маскуліність із фемінністю, що сприяє розвитку гендерної

рівності в суспільстві. Фемінні риси української культури зумовлені гуманним характером українця, який, на думку Д. Чижевського, має різні форми вияву: невойовничість (миролюбність, лагідність), милосердність (благодійність, немстивість), щирість (душевність, сердечність, гостинність), демократичність (козацькі традиції виборності, рівноправність жінки в сім'ї) [Янів 2006]. Суть стосунків чоловіка і жінки в українській сім'ї визначає фраза «чоловік – голова, а жінка – шия: куди захоче, туди й поверне». Однак невдоволеність сучасної жінки «головою» все частіше спонукає її до рішучих дій, пов'язаних із просуванням кар'єрною драбиною, пошуками кращого заробітку тощо.

Дослідження стану культур у ХХІ ст. надають підстави стверджувати, що соціальна криза призвела до кризи чоловічих цінностей і саме ця криза характеризує західні європейські країни й Америку [Тарнас 1995]. Втрата маскулітності виражається через почуття екзистенційної самотності та відчуженості від суспільства, а також через заперечення особистої відповідальності перед членами сім'ї. На думку Р. Тарнаса, настав час домінування жіночих цінностей і відповідних моделей поведінки, що здатно згармонізувати культури Заходу і Сходу [там само].

Сучасна українська сім'я під впливом різних чинників трансформується, однак для більшості українців важливим залишається збереження традиційних сімейних цінностей. Саме традиції є базовою категорією *традиційних культур*. На відміну від *сучасних культур* із їхньою безперервною та швидкою зміною форм культурної діяльності такі культури зорієнтовані на збереження народних традицій і культурних особливостей нації. На думку дослідників культурних патернів, традиційне суспільство корелює з високим індексом колективізму та висококонтекстною комунікацією; сучасне суспільство (в термінах Р. Інглхарта – модерністське, пост-модерністське) має характеристики індивідуалізму та низькоконтекстної комунікації. Традиційна культура локальна і способом її існування є, на думку етнолінгвістів, ареальні культурні комплекси, мовною складовою яких

є культурний діалект. Поділ культур на культури *відкритого* і *закритого типу*, взаємодія яких регулюється культурним контекстом, також пов'язаний із категорією традиційності.

3.1.1 *Традиційні культури та культурні традиції*

Ментальність кожного народу характеризується найбільш типовими рисами, нормами поведінки і цінностями, зокрема комунікативними, що виокремлюють його серед інших народів. Особливо яскраво окремішність культур виявляється в культурних традиціях. «Традиція» є базовим поняттям міжкультурної комунікації, структурними компонентами якого є такі засоби збереження культурної інформації, як ритуали, обряди, артефакти, символи, міфологеми тощо. Такий ряд Ю. Степанов називає *концептуалізованою предметною областю* [Степанов 1997: 68].

Дефініційний розгляд поняття «традиційна культура» свідчить про певну нечіткість його визначення, що виявляється у великій кількості синонімічних термінів на зразок «архаїчна культура», «дописемна культура», «народна культура». «селянська культура» тощо. Звичайно, такі термінологізовані сполучення можна вважати контекстуальними синонімами, а вибір терміну залежить від аспекту тлумачення відповідного феномену. На сьогодні традиційну культуру прийнято визначати як певний *тип культури, в якій головним механізмом регуляції та унормування відносин між членами суспільства та суспільними інститутами є історично сформовані традиції, що мають знакові форми фіксації в матеріальній і духовній культурі народу.*

Традиційні системи мають відношення до *габітусів* (термін М. Мосса) – *семантичних схем сприйняття інформації, завдяки яким із покоління в покоління передаються зразки символічної поведінки і відповідні їм ключові поняття та ідеї.* Такі зразки характеризуються стабільністю, повторюваністю, полісемантичністю тощо і відповідають природі ключових культурних концептів.

З огляду на наше розуміння традиції як *генетично успадкованої системи культурних знаків, що характеризується тяглістю у часі та просторі – хронотопі* (термін М. Бахтіна), можна припустити, що традиції мають незмінний протягом усього часу їхнього існування *глибинний когнітивний прошарок та поверхневі шари*, що підлягають трансформаціям (компоненти цих шарів не зникають, залишаючи «сліди пам'яті»). Причиною динамічних трансформацій є, наприклад, зміни парадигм знань у історії, а також соціальні зміни в сучасному суспільстві.

Культурні традиції – генетично, історично та суспільно значуща система форм культурної діяльності та поведінки певної спільноти людей (етносу, народу, нації), що закріплена в часі та спроектована в колективну свідомість за допомогою ключових символів і культурних концептів (семіотичних за природою), презентованих засобами мови, обрядами, ритуалами, артефактами тощо, а також створеними на їхній основі стереотипами поведінки, що дозволяють переживати почуття всезагального культурного єднання.

Зауважимо, що традиції є і в кожній сучасній культурі, але вони не визначають стратегію поведінки своїх представників.

Система традицій, характер якої, на думку Р. Редфільда, визначає існування в одній культурі декількох культурних традицій, є основною умовою збереження досвіду. Він виокремлює «велику» і «малу» традиції, що відповідають традиції «шкіл і храмів» (писемній, книжній, елітарній, міській) і традиції сільської общини [Лурье 2005]. Ті традиції, що закріпилися на письмі, безперечно, мають більше шансів зберегтися. В історії східнослов'янських культур зіткнення язичницьких (народних) і християнських (церковних) традицій виявляється на рівні взаємодії фольклору і письмових джерел. У результаті їхнього взаємопроникнення

формується самобутня система наївно-наукових знань про людину як продукт реальності та як творіння Бога.

Спроба зруйнувати або нівелювати ціннісне ядро традиції призводить до руйнації (часткової або повної) культури взагалі та виникнення когнітивного дисонансу в колективній свідомості її носіїв. Навіть приклади повної асиміляції народів, які просто «розчинилися» в чужому культурному просторі, свідчать про те, що традиція зникає за умови повного фізичного знищення чи природної смерті останнього носія культури (згадайте історію американських чи австралійських племен, що були винищені «білими»). Загальна відмова від традиції призводить до духовної смерті народу. Відмова окремої людини від наслідування традицій теж має певні соціальні наслідки. Мудрість народу та його інстинкт самозбереження виражається в резервації культурно вагомих традицій навіть тоді, коли вони суперечать процесам сучасного суспільного життя.

Традиційна культура вирізняється стабільністю, динаміка подій у ній уповільнена, зміни мовби «розтягуються» у часі, тому майже не рефлектуються в колективній свідомості одного покоління. Основними рисами традиційних культур є постійне відтворення історично сформованих соціальних моделей поведінки та способу життя, тяглість традицій і звичаїв, домінування міфологічних і релігійних кодів у комунікації, практично незмінна система морально-етичних цінностей, важливість соціальної ієрархії та ін. Традиційні культури відносяться до найдавніших цивілізацій із їхніми оригінальними міфопоетичними системами, що ґрунтувалися на культурних універсаліях та загальних архетипах (архетипи Матері-Землі, Героя, Пращура-Деміурга; категорії часу і простору тощо).

Традиційну мовну культуру народу представлено в казках, легендах, історичних піснях, пареміях. У цьому сенсі традиційну культуру ототожнюють із народною культурою. Лінгвісти вбачають найбільшу концентрацію традицій народу в його мові, зокрема в фразеологічній системі, де відбиваються всі особливості культурного досвіду та набутих віками

знань. Однак, загальносеміотична природа традицій передбачає їхнє існування не тільки у вербальній, а й у невербальній формі.

Хрестоматійним прикладом традиційної культури є культура Англії. Консерватизм англійського національного характеру, прихильність англійців до традицій виражаються на рівні всіх соціальних інституцій – від збереження монархії до виховання дітей за моделями «англійський джентльмен» і «англійська леді». Можливо, саме традиційність Англії стала одним із важливих чинників, що відіграли значну роль у відокремленні цієї країни від держав Євросоюзу, в склад якого входять переважно сучасні культури.

Традиційні культури Сходу, наприклад, Японії та Китаю, склалися протягом багатьох століть. До нашого часу регламентовані форми поведінки, що вписані в ритуальні моделі буття східної людини, визначають стиль комунікації представників цих цивілізацій незалежно від їхнього віку, освіти, соціального статусу та ін. Збереження ієрогліфічного письма в епоху високих технологій – важлива особливість мовної культури Японії та Китаю як основи східної філософії буття (пор. також: основний принцип написання в англійській мові – традиційний).

❖ **Творче завдання.** Проаналізуйте на вибір відеозапис програми «Світ навиворіт» або «Орел і решка» щодо унікальних народних традицій, зафіксованих за допомогою різних культурних кодів.

Реалії сьогодення спонукають традиційні культури дещо пришвидшити темпи свого розвитку та частково модернізуватися. Однак орієнтація на збереження спадка минулого визначає нединамічний характер таких культур, яким доволі складно пристосуватися до сучасних умов існування. Концепції глобалізації світу (культури) змушують по-іншому розглянути питання балансування традицій та «чужих» кодів, що незалежно від волі традиціоналістів проникають у всі світові культури. Руйнування культурної гомогенності, на думку сучасних науковців, невідворотнє в умовах нівелювання цивілізаційних кордонів. Діалектика збереження традицій

(локальний процес) і одночасної глобалізації (глобальний процес) отримала назву *глокалізація*.

Культурний діалог у діахронії (вертикальний) та в синхронії (горизонтальний) у межах однієї культури свідчить про взаємодію двох протилежних тенденцій: прагнення зберегти традиції та прагнення до їхнього оновлення. Складність взаємодії цих тенденцій найбільш виразно проявляється у мовній комунікації (вербальній та невербальній), зокрема в закріпленні чи руйнації усталених словесних і паралінгвальних *культурних стереотипів* – основних складових механізму збереження традицій, що виконують функцію інтеграції представників певної соціокультурної спільноти та функцію їхньої диференціації (виокремлення) із загального культурного простору.

3.1.2. *Культурні стереотипи*

Міжкультурна комунікація оперує поняттям «культурний (етнокультурний) стереотип», відмежовуючи його від стереотипів ментальних і соціальних, описаних у працях У. Ліппмана, Є. Бартмінського, Ю. Апресяна, І. Кона, В. Красних, Ю. Сорокіна та ін. Так, Є. Бартмінський розуміє стереотип як «суб'єктивно детерміноване уявлення предмета, в якому співіснують описові та оцінні ознаки і яке є результатом тлумачення дійсності в рамках соціально відпрацьованих пізнавальних моделей» [Бартминский 1995: 5]. Ю. Сорокін визначає стереотип як процес і результат комунікації, а також як процес конструювання поведінки у відповідності до певних семіотичних моделей [Сорокин 1978: 133–138].

Початкове соціологічне розуміння стереотипів як схематичних картинок дійсності, що детермінують культуру й економлять ментальні зусилля людини у процесі сприйняття нею складних об'єктів реальності, а також захищають «ціннісні позиції і права» людини (У. Ліппман), пояснюється і уточнюється лінгвістами. Так, В. Красних розглядає стереотип

як складову концепту: «Стереотип є певна структура ментально-лінгвального комплексу, що сформована інваріантною сукупністю валентних зв'язків, які приписуються цій одиниці й репрезентують концепт феномена, що стоїть за цією одиницею» [Красных 2002: 178]. Дослідниця розрізняє стереотипи поведінки і стереотипи-уявлення. Стереотипи поведінки закріплено у свідомості у вигляді штампів, що рекомендують певну комунікативну поведінку, тобто виконують прескриптивну функцію. Стереотипи-уявлення зберігаються у вигляді кліше та функціонують як еталони. Саме вони, на думку В. Красних, передбачають набір стійких асоціацій і зумовлюють мовну форму їхнього вираження, виконуючи предикативну функцію [там само: 179–180].

У когнітивній лінгвістиці стереотип розглядається як «стандартна думка про соціальні групи чи про окремих осіб як представників цих груп» [Демьянков 1996: 177]. При цьому стереотип виконує низку важливих, особливо в міжкультурній комунікації, функцій: когнітивну (генералізація інформації при засвоєнні чужої культури); афективну (визначення певної міри етноцентризму в міжетнічному спілкуванні, що виявляється як постійне виділення «свого» на противагу «чужому»); соціальну (розмежування «внутрішньогрупового» і «позагрупового», що приводить до соціальної категоризації та утворення певних соціальних структур) [там само].

Багатофункціональність стереотипу, що зумовлена його природою, пояснює його входження до різних класифікацій: за типом культурно-соціальної групи стереотипи поділяються на *етнічні, національні, міфологічно-релігійні*; за конотацією – на *позитивні/негативні*; за соціальними характеристиками – на *гендерні, професійні*; за рівнем етноцентризму і релятивізму – на *автостереотипи, гетеростереотипи* тощо.

Вербальне вираження стереотипу здійснюється засобами національної мови. Думка В. Постовалової про роль мови у формуванні моделі дійсності пов'язана з концепцією формування стереотипів, закріплених у мовній

картині світу: «Мова, пронизуючи всі акти людської життєдіяльності, найглибшим чином пов'язана з її базисним релятивом – картиною світу, яка, будучи антропоцентричною за своєю сутністю, відбиває не тільки образ світу сам по собі, але й фіксує правила орієнтації людини в цьому світі, задає людині стереотипи його сприйняття» [Постовалова 1988: 67]. Завершальним етапом формування культурного стереотипу є національний період розвитку мов, коли розвинута самосвідомість нації проводить «демаркаційну лінію» між культурою своєю та чужою. Такий стереотип значною мірою відбиває особливості колективної свідомості у вигляді культурних конотацій. Стереотип, маючи когнітивну природу, є однією з форм репрезентації культурного концепту.

Білоруська дослідниця В. Маслова визначає стереотип як «представника культури», основу національного менталітету й «опору особистості в діалозі культур» [Маслова 2001: 108]. Основна форма існування стереотипу – мовна, тому, на думку В. Маслової, світосприйняття однієї людини іншою визначається переважно мовною картиною світу – «фундаментом» культурних стереотипів [Маслова 2004: 111].

Людина послуговується стереотипними уявленнями, що містять інформацію, яка надає мінімальний обсяг знань про «чужу» культуру. Негативною стороною цього процесу є свідоме обмеження чи викривлення такої інформації, що іноді використовується політиками для створення міжкультурного конфлікту. Так, характерною рисою нашого часу є нерозривність стереотипних уявлень про національний характер і політичні (зовнішньополітичні) відносини між країнами. Недружні стосунки держав зумовлюють переваги тенденції негативного конотування подій, знань та досвіду представників ворогуючої сторони. Велику роль у формуванні таких стереотипів у формі *упереджень* відіграють засоби масової інформації. Наприклад, оперуючи лексемами та лексікалізованими сполученнями на зразок «атомна держава», «держава третього світу», «держава

заборгувала...», «імперські амбіції», «корумповане суспільство» тощо, ЗМІ підтримують негативний образ «ворога».

Стандартна думка про конкретну націю чи окремих її представників формує установку щодо соціальної поведінки людини. Переваги ціннісних орієнтацій певного етносу можна дослідити за допомогою вивчення *етнокультурних стереотипів*, які поділяються на *автостереотипи* та *гетеростереотипи*: «Перші узагальнюють стандартні уявлення про представників власної етнічної групи та їхню оцінку, другі є оцінкою представників інших етносів» [Селіванова 2011: 283].

Знання гетеростереотипів має важливе значення для геополітики. Відповіді пересічних громадян різних країн на питання «Що таке Україна?» у пролозі документального фільму Андрія Кончаловського «Битва за Україну. Роздуми» з циклу «Тягар влади», ґрунтувалися на орієнтаційних та онтологічних когніціях, покладених в основу оцінних стереотипів щодо світового статусу України до подій 2014 р. в країні: *Україна – це суверенна республіка; це десь в Росії; це «у края» Росії, росіяни походять звідти, з Київської Русі; видатна країна з нашими сестрами та братами; країна, в якій гарні дівчата, їх можна замовити поштою; там футбольні команди є; у них танці та їжа така незвична; це єдина країна; у нас корені спільні, це дві різні країни...* Етнічні гетеростереотипи демонструє асоціативний ряд «Україна – пампушки, борщ, сало, Крим, Кличко, рушник, вишиванка, хата, паркан (огорожа), дорога». Зміна внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації в країні призводить до суттєвої руйнації усталених стереотипів. Дослідження динаміки такого процесу є перспективними в сучасній міжкультурній комунікації.

Вивчення автостереотипів і гетеростереотипів, що побутують у полікультурному суспільстві, надзвичайно важливе в контексті міжкультурної комунікації. Результати дослідження семантичних складників інтерпретаційного поля етностереотипів у полікультурній ситуації міста Миколаєва представлені нами у вигляді таблиць у нашому навчальному

посібнику «Основи теорії комунікації» [Коч 2013: 158–160]. Аналіз опитування засвідчив, що вербалізація власної національної специфіки позитивно конотована та містить у собі ключові номінації культурних концептів, частина з яких пов'язана з історичним минулим народу. В асоціації «чужого» для представників національних товариств міста народу (тут українського) входили прецедентні культурні феномени; більшість асоціацій була пов'язана з побутовою групою ознак та національними рисами характеру. Спостерігалася тенденція до використання в стереотипізації «чужого» народу своїх значущих культурних констант. Негативно конотованими гетеростереотипами українців виявилися такі риси характеру, як жадібність, неорганізованість, неакуратність. Однак ці характеристики урівноважувалися такими ознаками, як привітність, хазяйновитість, скромність, терпіння [там само].

Представляючи типовий образ людини певної національності, який відразу пізнається (культурний типаж), ми керуємося етнокультурними стереотипами. У зв'язку з цим цікавість викликають описи історичних типажів. М. Костомаров так пише про сприйняття українців росіянами у ХІХ ст.6: (рос.) «По крайней мере, сказавши Хохоль, Великоруссьъ разумеетъ подъ этимъ словомъ действительно народный типъ. Хохоль для Великорусса есть человекъ говорящій известнымъ наречіемъ, имеющій известные приемы домашней жизни и нравовъ, своеобразную народную фізіономію» [Костомаров 1861]. Зміни в описі культурного типажу – закономірний еволюційний процес.

На змінах народного характеру протягом історії акцентує свою увагу Дж. Оруелл у своїй статті «Англійці». Відповідаючи на низку питань (Чи існує взагалі «англійський характер»? Чи можна говорити про народ як про одну людину? Чи існує справжня спадкоємність між сучасною Англією і Англією давніх часів?), він пише: «Блукаючи по лондонським вулицям, наш спостерігач помітив би у вітринах книжкових крамниць старі літографії, які

---

⁶ Зберігається авторська орфографія та термінологія.

навели б його на думку: якщо вони і справді відображали реальність свого часу, то Англія дійсно зазнала значних змін. Трохи більше століття минуло з тих пір, коли виразною ознакою англійського життя була її жорстокість. Судячи з літографій, прості люди проводили час у майже нескінченних бійках, розпусті, пияцтві й цькуванні собаками прив'язаних биків. Більше того, очевидно змінився навіть зовнішній вигляд людей» [Оруэлл 1989: 221].

Позицію «іншого» щодо сучасних англійців Дж. Оруелл описує так: «Варто на хвилину поставити себе на місце іноземного спостерігача, який вперше опинився в Англії та не неупереджений і за родом занять має можливість спілкуватися з пересічними, корисними, непримітними людьми <...>. Майже напевно він вважатиме основними рисами пересічних англійців їхню глухоту до прекрасного, благонравність, повагу до закону, недовіру до іноземців, сентиментальне ставлення до тварин, лицемірство й одержимість спортом» [там само].

Динамічність народного типу не заперечує існування сталих рис: домінуючими рисами англійського характеру, що відслідковується в англійській літературі з часів Шекспіра, на думку Дж. Оруелла, є «глибокий, мало не рефлексивний патріотизм поряд із нездатністю логічно мислити» [там само].

Проблема типологізації національно-культурних стереотипів із урахуванням історичних чинників розглядається в дисертації В. Шеремети «Національно-культурні стереотипи мовообразу жінки в українських народних піснях», у якій детально визначено структуру образу української жінки в традиційній (народній) культурі наших предків [Шеремета 2017: 6–7]. Така структура включає наступні стереотипні різновиди: жінка-мати, жінка-господиня, жінка-кохана, жінка-свекруха, жінка-теща, жінка-чарівниця та ін. Аналіз народних пісень дозволив зробити висновок, що найпоширенішими національно-культурними стереотипами в давнину є такі колективні гендерні стереотипи (в основному позитивного характеру), як «жінка-красуня», «красива жінка – гарно одягнена жінка», «рідна мати», «жінка-чарівниця» [там само: 18–19]. Зміни гендерних стереотипів у сучасній

українській культурі є незначними, що свідчить про переваги в ній традиційних рис.

Описи типових представників певної культури акцентують увагу на найбільш виразних рисах національного характеру. Так, сучасних австралійців, як правило, змальовують дружніми, привітними, волелюбними і допитливими людьми, які відомі своєю любов'ю до гострого слівця. Шведи позиціонуються як суворі небагатослівні мешканці північної Європи. Німці зазвичай представляються як педантичні, акуратні та законотворчі громадяни; англійці – як сноби та консерватори. Стереотипні уявлення про народ як маркери культурної специфіки яскраво відображено насамперед у фольклорі, зокрема казках, історичних піснях, анекдотах. При чому цінність такої інформації для міжкультурної комунікації не викликає заперечень, адже, наприклад, стереотипізовані образи народних героїв пройшли перевірку часом і не обтяжені авторським суб'єктивним поглядом на речі. Описи запоріжських козаків в українських думах і піснях, Робіна Гуда в англійських баладах і Джека-Переможця в англійських казках та інших народних персонажів слугують основою для формування стереотипного уявлення про сучасного представника відповідної культури.

3.2. Концептуально-мовна картина світу. Ключові культурні (лінгвокультурні) концепти

3.2.1. Теоретико-методологічне підґрунтя вивчення культурних концептів

Осмислення базових концептів певної культури та вміння зреалізувати їх у чужому культурному дискурсі – важлива умова формування колективної міжкультурної компетенції. Завдяки усвідомленню концептів світових культур відбувається процес накопичення спільного досвіду, що дозволяє, перш за все, визначити систему цінностей, які визнаються більшістю. Значну

роль в інтерпретації таких концептів, презентованих як вербальними, так і невербальними кодами, відіграють прецедентні тексти. Такі тексти вважають культурними домінантами концептуально-мовної картини світу.

Культурна домінанта – головна типологічна ознака, значуща ідея чи поняття, а також важливий компонент культури (наприклад, прецедентний текст або інший прецедентний феномен) – визначає значною мірою характер культури. Такі домінанти виконують функцію культурних констант (див. праці Ю. Степанова). В описі специфіки культурної домінанти важливий аналіз культурних смислів – складових багатопланових (за часом) концептів, що корелюються з культурними об'єктами. Такі концепти (культурні, лінгвокультурні) моделюють поведінку певної групи людей як культурної спільноти, що оперує спільними знаннями та спільним досвідом.

Наявність позасистемних елементів культури здатна породжувати «культурний вибух» (термін Ю. Лотмана) та провокувати біфуркації в культурній системі (див. теорію І. Пригожина та нашу статтю «Феномен когнитивної метафори в общеязыковой парадигме» [Коч 2012: 355–363]). Такі асистемні елементи можуть проникати з інших культур та генерувати неоднозначні системні відносини між елементами рідної культури. Невизначеність відношень смислів своєї та чужої культури частково усувається завдяки універсальним культурним константам.

Концепт транслює і генерує смисли у певній комунікативній ситуації. Така ситуація передбачає прямий і зворотний зв'язок трансляції, у результаті чого розширюється інформаційне поле концепту. Основні властивості поля – динамічність та відкритість – вступають в антиномічні відносини з такими його характеристиками, як статичність (константність) та консервативність. Константність концепту як інформаційного знаку базується на стабільності породження в певній культурній системі смислових моделей. Особливістю реалізації смислу концепту в процесі комунікації є те, що він сприймається та інтерпретується в теперішньому часі в конкретній комунікативній ситуації.

Культурний концепт має загальносеміотичну природу, тому репрезентується як засобами природної мови, так й іншими інформаційними знаками. Узагальнювальне уявлення концепту базується на усвідомленні його внутрішнього образу, розумінні форм вербальної та невербальної презентації, а також вражень від об'єкта концептуалізації на основі інтелектуальної та фізичної діяльності людини, що спрямована на освоєння цього об'єкта.

Культурні концепти повинні розглядатися в діахронії, тому що їхня сутність, що полягає в презентації центральної ключової ідеї у всіх часових вимірах, а не в межах тільки певної епохи (див. Глосарій: «діахронний концепт») виявляється тільки в динаміці. Діахронний підхід до вивчення мовних презентацій концепту в порівняльно-історичному аспекті дозволяє інтерпретувати випадки розходження схожих картин світу, які представлено мовами різних груп та сімей, а також близькоспорідненими мовами, що мають спільне генетичне коріння.

Специфічну культурну інформацію закладено, насамперед, у *ключових культурних (культурологічних) концептах*, що презентують знання про матеріальні та духовні цінності народу, моделі поведінки його представників, етнічні стереотипи, національні символи тощо. На думку Л. Мацько, *культурологічний концепт* – це стійке уявлення, що сформоване в культурі на основі ціннісних орієнтацій і соціально-історичного досвіду носіїв національної культури (*Україна, мати, степ, доля, воля, тополя, калина та ін.*) [Мацько 2009]. Усталені концепти культури Ю. Степанов називає *константами* [Степанов 1993, 1997]. Структуру таких ментально-лінгвальних одиниць складають, на думку науковця, наступні шари: 1) активний, що передбачає актуальний опис концепту як утворення сучасної колективної свідомості; 2) пасивний (історичний), що визначається шляхом дослідження історичного фону часів початку формування концепту; 3) етимологічний – досліджується внутрішня форма імені концепту [там само]. Пошаровий аналіз концептуальної структури можна здійснювати за допомогою опису *культурних концентрів – когнітивних шарів, однорідних за теневою та*

різномірних за формою семіотичних презентацій (зокрема мовних) окремої сфери знань, що концентрує у своїх когнітивних структурах генетично вагому для носіїв культури інформацію [Коч 2013].

Із опертям на теорію В. Гумбольдта, який писав про те, що мова кожного народу у відповідності до своїх законів структурує дійсність, В. Красних стверджує, що культура за допомогою культурних кодів, зокрема концептів, специфічно категоризує та оцінює світ [Красных 2002]. Оцінність чужих культур (так звана *культурна конотація*) залежить насамперед від ступеня розуміння когнітивних характеристик універсальних концептів на зразок ДОБРО, ЗЛО, ЛЮБОВ, ВІРА тощо. Культурна конотація має когнітивну природу, що виражається через інтерпретацію (в ефективній міжкультурній комунікації – адекватну) фактуальної, образної та, головне, ціннісної складової семантики культурного знаку. Така структура відповідає поглядам В. Карасика, С. Воркачова, Г. Слишкіна та ін. лінгвістів на *лінгвокультурний концепт* як важливу складову національного менталітету [Воркачев 2003, 2005; Карасик 2004, 2007, 2009]. Національний (етнічний) менталітет із його ціннісними орієнтаціями, культурними домінантами, світоглядними принципами, векторами практичної діяльності тощо зумовлює *культурну стратифікацію*.

В. Карасик виокремлює три типи культурно значущих концептів:

- 1) спеціалізовані етнокультурні та соціокультурні концепти, які в концентрованому вигляді виражають особливості відповідної культури,
- 2) неспеціалізовані концепти, культурна специфіка яких виражена меншою мірою і вимагає пошуку прихованих культурно значущих асоціацій,
- 3) універсальні концепти, що не мають культурної специфіки [Карасик 2005¹: 95–96].

Мовна природа вираження таких концептів зумовлює лінгвокультурний характер таких концептів. В. Карасик підкреслює, що функціональність лінгвокультурного концепту (лінгвоконцепту) визначає ціннісний принцип осмислення буття, який лежить в основі кожної культури [Карасик 2007: 12]. На його думку, вивчення такого концепту уможлиблює

встановлення способів мовного осмислення реальності та виявлення домінуючих цінностей у картині світу. Лінгвоконцепт вирізняється в системі концептів певними ознаками, основними з яких є репрезентація концепту мовними засобами, його емоційне «переживання» (як вважає С. Воркачов, такі концепти є «предметом симпатій і антипатій»), вони здатні активізувати духовне життя людини), а також його семіотична «щільність» – широка репрезентативність у культурі в усіх її формах [Воркачев 2005: 78].

Важливими характеристиками лінгвокультурного концепту, на думку С. Воркачова, є: 1) багатовимірність (наявність семантично різнорідних складових) як наслідок його синтетизму; 2) ієрархічність, тобто системна залежність ознак; 3) етноспецифічність; 4) номінативна щільність як множинність способів вербалізації; 5) дискурсна (соціокультурна, онтогендерна, аксіологічна) варіативність; 6) дискурсо-центричність – здатність виступати організуючим началом дискурсу [Воркачев 2005].

Типи лінгвокультурних концептів (*культурних домінант, ключових ідей, лінгвокультурних типажів, концептів телеономних, ілокутивних, регулятивних, параметричних* та ін.) активно досліджуються зарубіжними та вітчизняними науковцями, які намагаються визначити базовий склад лінгвокультурних домінант у кожній культурі, що варіюється в залежності від критеріїв відбору одиниць «ментального лексикону». Одним із основних критеріїв формування такого списку концептів є відношення концепту до духовної сфери життєдіяльності носія культури [Жайворонок 2006, 2007; Кононенко 2008; Маслова 2005; Степанов 1997].

На сьогодні мовознавці, в основному, визначилися з переліком базових концептів національних картин світу. Відомий дослідник української етнокультури В. Жайворонок у статті «Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення» виокремлює концепти історико-культурної свідомості українського народу: «Оскільки концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) – *явище динамічне, а не статичне*, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних

значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. У результаті останній функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово – культурний концепт. Особливо виразними є *концепти історико-культурної свідомості народу*, про які говорить, зокрема, академік Ю. С. Степанов. Вони пов'язані передусім з народними звичаями, переказами, традиціями – явищами, що підтримують історичну спадковість, тим самим зміцнюючи людську етноспільноту (пор., зокрема, мовні одиниці – концепти *батько, мати, батько-мати, хліб-сіль, берегиня, весілля, домашнє вогнище, жива (цілюща) вода, живий вогонь, вулиця, вечорниці, досвітки, дума, душа, земля, калита, калина, лиха година, мавка, місяць, рута-м'ята, небо, доля, недоля, той (потойбічний) світ (засвіти), розрив-трава, рід, родина, козак, гайдамака, віще слово, соловей, тополя, хата, хліб, чари, човен, щастя-доля, яр* та багато ін.). Це не просто слова-знаки, це вже мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом. Вони здебільшого і функціонують у культурних контекстах. Або це народне дискурсивне мовлення, або ж народні чи авторські поетичні тексти. Такі слова в українській мові мають етнографічний, етноісторичний, етнокультурний, етнофілософський, етнопсихологічний, етнопедагогічний та інший національнокультурний підтекст, тому, як правило, багато з них позначені образністю та етносимволікою» [Жайворонок 2002: 51].

Визначення статусу культурного концепту (нульовий, лінгвокультурний, ерзац-концепт, ключовий тощо) в конкретній культурі та міжкультурному спілкуванні залежить від багатьох чинників, що виступають у ролі фільтра культурно значущих смислів. *Нульовий концепт* розуміється як концепт, об'єктивований словом, що не виражає ніякого смислу для носія мови (М. Піменова) (на нашу думку, більш коректним формулюванням такого поняття є «мінімальний обсяг смислу»). Концепт, який не є лінгвокультурним, *об'єктивується в конкретній культурі мінімальною кількістю семіотичних знаків, достатньою для його загального*

(фактуального) розуміння. Образні, значеннєві та ціннісні компоненти у структурі такого концепту практично відсутні. *Ерзац-концепт* дає загальне уявлення про чужі культурні реалії. Наприклад, у свідомості сучасного українця з'явився ерзац-концепт СІЄСТА, що проник із іспанської культури. У тій же культурі лінгвокультурним концептом є концепт БИК [Соловьева 2011]. Чи можуть слов'яни визначати цей концепт як лінгвокультурний? Відповідь криється в аналізі образних, ціннісних та значеннєвих складових концепту в динаміці його розвитку. Якщо раніше бик відігравав значну роль у господарському житті й тому мав досить велику кількість означальних (як вербальних, так і невербальних), актуальних у культурній парадигмі, то для нашого сучасника цей концепт втрачає свою лінгвокультурну статусність. Відбувається істотна редукція культурем і сензитем як складових концепту, який існує в ментальності слов'ян як концепт-поняття, проте в індивідуальній свідомості може бути представлений варіативною кількістю інших складових, що залежить від віку, місця проживання, роду діяльності, культурної компетентності людини і т.ін.

Для ефективної міжкультурної комунікації велике значення має аналіз так званих *ендемичних концептів*, тобто концептів, що *характерні лише для однієї культури* (лінгвокультури). Прикладом такого концепту слугує, на думку авторів монографії «Ключові концепти німецької лінгвокультури», поняття «Vergangenheitsbewältigung» (приблизне значення – «подолання минулого») [Медведева 2012]. В. Карасик, порівнюючи концепти різних національних культур, використовує термін «лакунарний концепт»: «У ряді випадків ми стикаємося з асиметричною представленістю одиниць у культурах, які порівнюються. Така асиметричність неоднорідна. Її крайнім ступенем є лакунарність – значуща відсутність певних ознак та одиниць в одній системі в порівнянні з іншою. *Лакунарні концепти* являють собою «незаповнені клітинки» в деякій матриці й умовно можуть бути розбиті на такі різновиди: 1) відсутні в культурах, які порівнюються, осмислення об'єктів, ілогізми, що не викликані потребами людей, але можуть бути придумані або створені:

«камнеїд», «крисовод», «слонопотам»; 2) відсутні в одній із культур осмислення реалій, властивих іншій культурі (предметних, антропонімічних, топонімічних, історико-культурних): «кокошник», «шилінг», «Кремль», «комсомольські збори»; 3) нерелевантні для однієї з культур якості або поєднання якостей, що мають ім'я в тій культурі, де вони актуальні: «fair play» (в англійській лінгвокультурі – гра за правилами), «savoir vivre» (у французькій мовній свідомості – вміння жити із задоволенням), «щедрість» (специфічна якість російського національного характеру)» [Карасик 2004: 8]. Автор дослідження зауважує, що в останньому випадку має місце не лакунарність, а лінгвокультурна специфіка.

Так звані *когнітивні зйяння та концептуальні лакуни* більш рельєфні при порівнянні віддалених культур, однак їх можна виявити і на матеріалі культур близькоспоріднених. Генеза української, російської та білоруської мов зумовила подібність мовних форм вираження культурних смислів. Однак історія певних ключових слів концептів свідчить про національну специфіку концептуальної презентації. Наприклад, українському лінгвокультурному концепту ДОЛЯ в російській концептуальній картині світу відповідає концепт СУДЬБА, в білоруській – концепт ЛЁС (див. [Коч 2011: 158–165]). Потенційні можливості інформаційного поля концепту залежать, передусім, від представлення внутрішнього образу об'єкта номінування. Відомості про такий початковий образ надає нам етимон ключової номінації концепту, семантика якого може суттєво змінитися з часом. Відмінність усвідомлення поняття закладено в різних за етимологією словах, що мають відповідні семантичні поля, які включають певні словотвірні гнізда, асоціативно пов'язані з ними лексеми, фраземи, метафори, символи, прецедентні тексти тощо. Таким чином, один концепт генерує в різних картинах світу нетотожні смисли, про що сигналізують його ключові номінації: (укр.) *доля* (етимологічно: «частина, доля»), (рос.) *судьба* (етимологічно: «суд Божий»), (блр.) *лёс* (етимологічно: «гра») [там само].

Аналіз концепту СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ у східнослов'янських культурах дозволяє підтвердити попередні висновки. Поняття «совість» є антропоцентричною категорією, що містить якісні характеристики людини «внутрішньої», зокрема має безпосереднє відношення до божественної ідеальної субстанції «душа», однак ґрунтується на субстантивній раціональності. Асоціативні зв'язки ключових номінацій *совість* та *сумління* формують масштабне інформаційне поле концепту. Перекомбінуючись, вони змінюють структуру поля в діячності, але зберігають ядерні константи, що демонструють спільні засади східнослов'янської ментальності.

Рефлексійно-емоційні компоненти поняття «сумління» визначають специфіку відповідного українського і білоруського концепту. Особливістю українських слів із коренем *сумн-* (*сумл-*) є те, що їхнє поле містить у собі семантику ментальних процесів, які супроводжуються певними емоціями. Однокореневі слова *сумнів*, *сумніння*, *сумління* використовуються у значеннях «сумнів», «напрям думок», «настрій», «клятва» (пор. рос. *сомнение*, блр. *сумненне* «сумнів»). Деривати цього ряду позначають інтелектуальні якості розуму, зокрема здатність до рефлексії: *сумни(і)вий*, *сомнющий* (Нед.) «сумнівний», *сумнівний*, *сумнящий* «той, кого мучать сумніви» (Нед.), *сумліщий* «розумний, розсудливий» (ЕСУМ V: 474).

Більш частотне вживання слова *сумління* в українській і білоруській мовах і використання слова *совість* у російській мові пояснюється тим, що у східнослов'янській картині світу відбувається диференціація сакральних і мирських категорій та градація базових культурних понять, формування яких зумовлено певними чинниками. У діячності вирізняються основні смислові вектори концепту, відповідно до яких лексема *совість* номінує духовні орієнтири, лексема *сумління* виокремлює таку національну рису, як працелюбність. Екстеоризація поняття «совість» приводить до його семантичної трансформації та спеціалізації в українській та білоруській ментальності, що пов'язано з використанням лексеми *сумління* на позначення добросовісної (сумлінної) праці (концепт ПРАЦЯ набуває особливого

значення в українській і білоруській картинах світу). Відмінності в семантиці ключових номінацій концепту *совість* та *сумління*, які в першу чергу базуються на внутрішній формі слів, пояснюються різним набором сем у складі лексичного значення та особливостями їхньої валентності з іншими лексемами.

Автор дослідження «Концепт «Совість» в російській, польській та чеській лінгвокультурах» Є. Стефанський стверджує, що в російській лінгвокультурі *совість* є чимось зовнішнім по відношенню до душі й тіла, тим, що має божественне походження; у польській і чеській лінгвокультурах *совість* – більш раціональне почуття, яким можна управляти [Стефанський 2008: 124–131]. Ця раціональність зумовлена, на думку лінгвіста, використанням слова *сумління*, етимологічно пов'язаного з лексемою *сумнів*, яке активно вживається на позначення *совісті* в українській та білоруській мовних картинах світу під впливом польської мови (пор. польск. *sumlenie*). Відповідна німецька категорія «Gewissen», на думку Л. Отарової, семантично пов'язана з цілою низкою егоцентричних категорій: (нім.) *das Gute, das Böse, das Bewusstsein, die Verantwortung, die Pflicht, die Ehre, die Würde, das Bedenken, die Zweifel, die Schuld, die Reue* тощо [Отарова 2005].

Дисертації останніх років присвячені вивченню багатьох аспектів проблеми «омовлення» реальності. Наприклад, цікавий аналіз процесу осмислення життя росіян у XIX ст. засобами французької мови здійснено у праці І. Воронкової «Лінгвістичне освоєння чужої дійсності», виконаної на матеріалі книги А. де Кюстіна «Росія в 1839 році» [Воронкова 2011]. Реалії тексту виконують функцію маркерів «чужої» культури і відображають відмінності в категоризації та концептуалізації світу росіян і французів XIX ст., а також виокремлюють загальні та національно специфічні риси цих світів. «Чужу» культуру А. де Кюстін інтерпретує через своє усвідомлення концептів STEPPE (степ), SANS BORNES (безмежний), MONOTONE (монотонний), VIDE (порожній), HUMIDE (вологий), GRIS (сірий), PALE (блідий), SANS COULEUR (безбарвний), TRISTE (сумний), MOROSE (похмурий), INEGALITE

(нерівність), PEUR (страх). Російський характер письменник визначає за допомогою концептів INCERTITUDE (нерішучість, невпевненість), MEFIANCE (підозрілість), RUSE (хитрість), FAUSSETE (брехливість, лицемірство), SALETTE (неохайність), DESORDRE (безлад), NAIVETE (наївність), INCULTE (неосвічений, некультурний), OBEISSANCE INVOLONTAIRE (рабське підпорядкування, покора), VICTIME (жертва), PITIE (жалість), PARESSE (лінь), INERTIE (інертність), SANS LIBERTE' (невільний), ESCLA VAGE (рабство). Автор дисертації підсумовує: «Вибір письменником реалій з виключно негативним лексичним значенням свідчить про те, що сприйняття російської дійсності крізь призму індивідуально-авторського погляду призводить до істотних спотворень «чужої» культури, здатних породжувати не діалог, а *конфлікт культур*» [Воронкова 2011] (курсив наш. – К. Н.).

Інтерпретація «чужинцями» констант іншої культури може заперечуватися, викликати дискусії. Наприклад, не всі представники російської культури згодні з думкою А. Вежбицької щодо ключових ознак російського характеру. Авторка дослідження «Мова. Культура. Пізнання» описує такі риси російської ментальності, як антираціоналізм (пізнання душею, а не розумом), емоційність і моралізація життя, а також покірність і смиренність, наслідком чого є, на її думку, схильність до пасивності та фаталізму [Вежбицкая 1997: 33–88]. Однак саме пізнання стороннього «спостерігача» допомагає проникнути в глибини національної ментальності та краще зрозуміти самих себе.

Такі характеристики концепту, як відкритість та динамічність структур, не заперечують основної властивості культурного концепту – наявності в ньому ахронічних ядерних констант, незмінних протягом усього періоду формування та розвитку концепту. Концепт культури завжди формується за часовими векторами – минуле, теперішнє, майбутнє. Останній вектор моделюється з урахуванням збереження ядерних констант та їхньої часової тяглості в конкретному культурному хронотопі.

3.2.2. *Особливості національних картин світу*

Специфіка окремих лінгвокультурних концептів визначає й одночасно визначається особливостями *концептуально-мовної картини світу* певного народу (етносу, нації). Процес формування цілісних картин світу (або окремих її фрагментів чи концептосфер) представників різних культур, а також концептуальна лакунарність активно досліджується Н. Арутюною, Т. Булигіною, І. Голубовською, С. Воркачовим, В. Жайворонком, А. Залізняк, В. Карасиком, В. Колесовим, В. Кононенком, Н. Коч, Г. Колшанським, О. Кубряковою, В. Масловою, Л. Мацько, Т. Медведєвою, М. Піменовою, Г. Слишкіним, Н. Слухай, А. Шмельовим та ін.

Як вважає О. А. Леонтович, найбільш ефективним шляхом «вчитування» національно-специфічних концептів є їхнє міжмовне зіставлення. Він переконаний, що концепти об'єднують представників певної лінгвокультури, забезпечуючи основу взаєморозуміння між ними, а концептосферу лінгвокультури та мовної особистості треба розглядати як «ззовні», так і «зсередини». Зовнішній погляд передбачає «аналіз концептосфери в цілому як вираження національно-культурної специфіки певного народу»; погляд «зсередини» – це спроба проникнення «у внутрішній світ представників різних соціальних груп за допомогою концептів як багатовимірних утворень» [Леонтович 2005: 111].

На думку В. Карасика, етнокультурну специфіку концептів можна описати за допомогою «картування відповідних лексичних і фразеологічних груп, зіставлення ціннісних суджень, що впливають із стереотипів поведінки, зафіксованих у значеннях слів, стійких виразів, прецедентних текстів» [Карасик 1996: 14]. У монографії «Иная ментальность» відомий лінгвіст у співавторстві зі своїми колегами використав саме цю методику, розглянувши етноспецифічні концепти «приватність», «пунктуальність» і «вміння жити» як ментальні утворення англійської, німецької та французької

лінгвокультур, що мають яскраве мовне втілення і виражають сутність національного характеру відповідних народів.

Ключові концепти та категорії німецької культури (часто у порівняльному аспекті) ґрунтовно вивчені А. Вежбицькою, Г. Гачевим, А. Залізник, Є. Зейферт, Т. Медведевою, Н. Мекленбургом та ін. Вибірково зупинимося на основних положеннях цих досліджень.

Г. Гачев, порівнюючи національні особливості німців і росіян у контексті часової та локальної організації простору, наголошує, що для німця важливіше час, для росіянина – простір. Серед просторових характеристик німець надає перевагу ознакам вертикалі (Tiefe «глибина», Höhe «висота», Stammbaum «родовідне дерево»), росіянин – ознакам горизонталі, зумовленими наявністю нескінченної, безмежної географії країни [Гачев 1998]. На переконання М. Бердяєва, німець не може існувати в безмежності, йому «чуже та відразне слов'янське безмежжя». Філософ так пише про зв'язок просторових особливостей країни та її населення (див. «Про владу просторів над руською душею»): «Широка руська людина, широка, як руська земля, як руські поля. У руській людині немає вузькості європейської людини, що концентрує свою енергію на невеликому просторі душі, немає цієї ощадливості, економії простору і часу, інтенсивності культури. Влада широчини над руською душею породжує цілу низку руських якостей і руських недоліків...» [Бердяєв 1918].

Відомо, що німецька культура відноситься до монохронних культур. Час для німця – це важлива система, завдяки якій підтримується порядок, регламентується поведінка, організується упорядкований побут. Пунктуальність як специфічна риса характеру німця зумовлена саме принципом монохронії. У такій культурі окремих фрагментів діяльності – це неперервний процес. Для представника поліхронної культури (до якої належимо й ми) незрозуміло, чому план дій не бажано корегувати, а також часто змінювати вид діяльності, порушувати розпорядок чи графік роботи тощо.

Зауважимо, що уявлення про час і простір є важливим чинником у визначенні типу культури. Так, у традиційних культурах обов'язковим є поділ хронотопу на сакральний і профанний. Наприклад, у Китаї керуються п'ятиsegmentною часово-просторовою моделлю, де в центрі знаходиться сакральна зона *чжун*, а інші зони відповідають чотирьом сторонам світу і порам року (тому в східних країнах значущими є символи сходу-весни). Звичайно, що правитель Китаю (міфічний чи реальний) знаходиться в центрі (до речі, самоназва Китаю – Чжун (буквально: центральна, серединна держава). Подібна циклічна схема розвитку притаманна японцям, у яких «один день знаходить на інший». Така модель вирізняла сонцецентристську культуру Давньої Індії.

Повернемося до сучасних європейських культур. Дослідження німецької картини світу останніх років спрямовані на вивчення базових концептів німецької лінгвокультури як виразників національної ментальності. Так, у монографії Т. Медведевої та її колег «Ключові концепти німецької лінгвокультури» аналізуються етноспецифічні концепти на зразок *Ordnung* (порядок), *Sicherheit* (упевненість, надійність, захищеність, безпека), *Gemütlichkeit* (затишок, привітність, добродушність), які, на думку лінгвістів, є своєрідними «ключами» до розуміння самобутності німців [Медведева 2012]. Безперечно, що наявність концептів, номінованих словами з подібною семантикою, не свідчить про їхнє однакове усвідомлення носіями різних культур (пор., наприклад, нім. *Gesetz* та укр. *закон*).

У вступі до видання Т. Медведева розмірковує про причини актуальності досліджень національних менталітетів і зауважує наступне: «Здається, що найбільшою мірою подібні пошуки стимулює практика міжкультурної комунікації, що стала реальністю наших днів. У ході міжкультурного спілкування для лінгвістів (учасників комунікації) стає очевидним, що численні проблеми міжкультурної комунікації зумовлені не недостатнім знанням мови, а більш глибокими причинами, до яких перш за все слід віднести відмінності в розумінні й оцінці навколишнього світу, тобто відмінності в національних менталітетах. Очевидно, що такі дослідження

виходять за рамки «чистої лінгвістики», вони повинні мати комплексний міждисциплінарний характер, що зумовлено складністю досліджуваної проблематики» [Медведева 2012: 4–5].

Зацікавленість викликає аналіз динаміки ціннісних структур німецької картини світу XV–XX ст. Німецький історик П. Мюнх описує базові цінності німця XV–XIX ст. за допомогою понять *Ordnung* (порядок), *Fleiß* (старанність), *Disziplin* (дисципліна), *Sparsamkeit* (бережливість) [Münch 1984: 9] (за: [Медведева 2012]). За даними опросу німців у другій половині XX ст., у суспільстві набуває вагомості індивідуалізм, а громадяни орієнтуються на такі аксіологічні поняття, як *Gesundheit* (здоров'я), *Familie* (сім'я), *Sicherheit* (безпека, впевненість у майбутньому), *ein hoher materieller Standard* (високий рівень добробуту), *der befriedigende Beruf* (професія, яка задовольняє), *reichlich Freizeit* (багато вільного часу), *persönliche Freiheit und Unabhängigkeit* (свобода особистості та незалежність) (70-80 pp. XX ст.) (за: [Pross 1982: 73]); а також: *Zuverlässigkeit* (надійність), *Ordnung* (порядок), *Fleiß* (старанність), *Perfektion* (перфекціонізм), *Pünktlichkeit* (пунктуальність) (90-і pp. XX ст.) (за: [Bausinger 2005: 30]) [Медведева 2012: 14–15].

Гіпотеза авторів монографії «Ключові концепти німецької лінгвокультури» – базові концепти німецької культури, яка має системну та ієрархічну організацію, *Ordnung* (порядок), *Sicherheit* (упевненість, надійність, захищеність, безпека), *Gemütlichkeit* (затишок, привітність, добродушність) охоплюють усі сфери соціального і духовного життя німців. Мовна презентація цих концептів розглядається на матеріалі словників і різножанрових текстів (філософських, художніх, рекламних), а також за допомогою експериментальних досліджень мовної свідомості. Слушним є зауваження авторів видання про те, що ключова номінація концепту (його ім'я), яка має мовні відповідники в російській мові (пор. також аналогічно і в інших мовах, зокрема українській – *Ordnung* – *порядок*) є *псевдоеквівалентом* імені німецького концепту, оскільки «воно не передає ні змісту поняттєвого компоненту концепту, ні високої значущості такого

концепту для німецької культури» [Медведева 2012: 5]. Особлива цінність поняття «ordnung», на думку німецьких істориків і соціологів, стала «передумовою для встановлення нацистського режиму, який призвів до політичного й економічного краху Німеччини, що в майбутньому сильно дискредитувало ці цінності в очах самих німців» [там само: 11].

Одним із важливих способів опису концепту як ментально-лінгвального конструкта сучасної свідомості та визначення ступеня його значущості в певній культурі є дискурсивний аналіз масової культури (про що свого часу писала А. Вежбицька). Серед текстового різноманіття слід виокремити рекламні повідомлення, пропагандистську інформацію, виступи політиків тощо. Наприклад, у промові сучасного політика активно використовуються аксіологічно орієнтовані концепти з метою впливу на аудиторію. Проаналізувавши святкове привітання В. Кличка з нагоди Дня Незалежності України (2013 р.), зауважимо, що стратегія його мислення, яка базується на уявленні України як частини Європи, зумовлена тривалим перебуванням спортсмена в європейських країнах, а його культурні та ідеологічні переваги, що виражені акцентуванням на таких концептах, як «право», «закон», «порядок» (експліцитно – *обов'язкові правила*), вказують навіть на конкретну національну орієнтацію (наведені поняття є ключовими саме в німецькій картині світу): *...Ми зробимо Україну державою, в якій поважають свободи і права кожного громадянина, де верховенствує право і закон, а головною цінністю є людина; Наша країна завжди була частиною Європи. І саме тому перспектива підписання угоди є життєво важливою для України. Це – наш шанс. Шанс на краще майбутнє, шанс жити за обов'язковими і єдиними для всіх правилами, шанс для всіх українців на гідне життя! І ми не маємо права його втратити!*

Особливу зацікавленість фахівців у галузі міжкультурної комунікації викликають дослідження ментальності, яка сформувалася під впливом двох і більше культур. Яким чином у свідомості поєднуються різні (іноді протилежні) культурні коди та які наслідки такої міжкультурної (міжмовної)

інтерференції для спілкування взагалі? Відповідь на ці питання містять наукові розвідки, метою яких є вивчення форм експлікації такої лінгвокультурної інтерференції. Наприклад, у публікації Є. Зейферт «Етнічна картина російських німців» детально реконструюється модель ментальної поведінки людини другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., що втратила своє національне коріння, довгий час проживаючи на чужині, однак намагається зберегти етнічну ідентичність за допомогою активізації у свідомості культурно значущих національних концептів [Зейферт 2011]. Автор дослідження виявляє «російсько-німецькі ментальні елементи» на матеріалі поетичних текстів.

Спостереження Є. Зейферт щодо уявлень російських німців про свободу важливі, наприклад, для диференціації нееквівалентних концептів СВОБОДА і ВОЛЯ в різних культурах: «У російських німців немає прагнення до волі, що виражається в бажанні мати міцне коріння, бути прив'язаними до землі, проте спостерігається гостре бажання свободи від залежності, яка нагнітається «іншими», або бажання стати «своїми». Німецьке слово «die Freiheit (свобода, воля)» включає в себе значення і «свобода», і «воля», однак, очевидно, повною мірою не відповідає російському концепту «воля». Про це говорять і визнання самих російсько-німецьких авторів, наприклад, російсько-німецького шансон'є В. Гагіна: «Мені здається, в Німеччині воля неможлива. У Росії – так. У Росії для волі-воленьки ще багато місць» [Зейферт 2011]. Цікаво, що український науковець Я. Ярема, пов'язуючи географію України з етнопсихологічною константою українців – інтровертивністю національного характеру, зауважує, що цей феномен пояснюється існуванням людини в безмежному просторі, що зумовлює відчуття волі [Янів 2006]. Диференціюючи поняття «свобода» і «воля», часто згадують міркування російсько-французької письменниці Теффі: «Свобода законна. Воля ні з чим не рахується. Свобода є громадянський стан людини. Воля – почуття» [Зализняк 2012: 33]. Використання слів *свобода* та *воля* в різних дискурсах свідчить про

домінування відповідних цінностей у суспільстві нашого часу: «Польща – це прекрасна країна, а поляки – це гордий народ. Ми хочемо бути чемпіоном ЄС. Ми надто довго чекали моменту, коли зможемо радіти волі, щоб зараз витратити ці цінності», – проголосила голова польського уряду Б. Шидло (УП від 08.02.2016).

Узагальнюючи свої спостереження та ґрунтують на аналізі поетичних творів російських німців, Є. Зейферт виокремлює такі головні риси російсько-німецької ментальності, як усвідомлення свого як оточеного чужим, побутування в середині іншого, генетичний страх перед вигнанням, загострене прагнення до автономності. Гібридна культура породжує контаміновані моделі сприйняття. Так, якщо для німецької культури базовим концептом є БУДИНОК (ДІМ), а для російської – ШЛЯХ (ДОРОГА), то для переселенців важливою складовою світосприйняття є образ дороги до свого рідного дому. Зауважимо, що дім та інші архітектурні споруди завжди мали сакральну значимість у всіх світових культурах. Територія будівлі асоціювалася зі «своїм» простором, безпекою, стабільністю, захищеністю тощо. При розташуванні дому обов'язково враховувалися сторони світу, такі географічні орієнтири, як річка, гори, шляхи.

Окремі російські та німецькі риси характеру, поєднуючись, утворюють гібридні моделі на зразок «німецька працьовитість + російська лінь», «німецька дистантність + російська фамільярність», «німецька організованість і діяльність + російська безпечність та пасивність» тощо [Зейферт 2011]. Деякі риси чужої ментальностей російські німці взагалі не сприймають. Так, у бінарності «верх – низ» («високе – низьке») німці на противагу росіянам надають перевагу другій опозиті, позитивно конотуючи те, що їй відповідає: як низьке часто сприймається все, що пов'язано з розмірним повсякденним життям і матеріальним достатком [там само]. Окремі російські німці, на думку Є. Зейферт, у залежності від їхнього оточення здатні успадкувати в чистому вигляді окремі російські та німецькі

ключові ідеї, однак весь етнос у цілому оперує набором своєрідних гібридних понять.

Ефективність міжкультурної комунікації полягає в такій трансляції концептів від однієї культури до іншої, яка забезпечує порозуміння на рівні ціннісних настанов. Труднощі виникають, наприклад, при зміні ідеологічних систем – найболючіших змін в історії суспільства. Вони провокують виникнення когнітивного дисонансу в колективній та індивідуальній свідомості носіїв культури, які повинні перебудувати свої стосунки з культурою, що трансформувалася. Яскравим прикладом такого процесу є історія міжкультурної комунікації німців та багатонаціонального суспільства СРСР до Великої Вітчизняної війни, під час воєнних подій 1941–1945 рр. та після перемоги над фашизмом, а також у наш час. Зрозуміло, що ключовим поняттям, яке визначає ставлення більшості до німецької культури в цілому, є поняття «Велика Вітчизняна війна». Генералізація смислів гіперконцепту НІМЕЧЧИНА, що включає субконцепти «німець», «німецька мова» та ін., відбулася у зв'язку зі вторгненням німців на територію Радянського Союзу та їхнім варварським поводженням на окупованій території. Довге існування стереотипу «німець – фашист» було зумовлено конкретними історичними подіями.

Ідеологію фашистів із її базовою ідеєю існування раси надлюдей та нижчих рас було закріплено у свідомості німців та спроектовано на інші культури (іспанську, італійську, румунську). Зрозуміло, що все, що стосувалося концепту НІМЕЧЧИНА та його фреймів і сценаріїв, ще довгий час викликало негативні асоціації, пов'язані зі спогадами та переживаннями воєнних років. Наприклад, одіозний нацистський символ свастики, що багато віків символізував вічний коловорот сонця, енергії та мав у багатьох світових культурах позитивні смисли, і в наш час сприймається неоднозначно. За кілька десятків років сформувався стійкий асоціативний зв'язок слів на зразок *коричнева чума, гітлерівська Німеччина*. При цьому навіть частина представників німецької культури (в основному інтелігенція), відчуваючи провину й відповідальність за скоєне фашистами, трансформує інформаційне

поле концепту НІМЕЧЧИНА у своїй індивідуальній свідомості, наприклад, через концепт *Kollektivschuld* (колективна провина) (див. Т. Манн «Фаустус», поезія П. Целана).

У сучасному суспільстві ставлення до німців суттєво змінилося під впливом різних соціокультурних чинників: офіційного визнання потомками своєї провини перед поневоленими народами, виплата матеріальної компенсації людям, які виконували трудову повинність на території Німеччини, пропаганда гуманістичних ідей німецької культури тощо. Як зауважує М. Медведева з посиланнями на німецьких дослідників, «нацистське минуле є суттєвою причиною появи негативних конотацій у слів «deutsch» (німецький) та «Deutschland» (Німеччина) [Frei, 2005]. Ідеологи нацизму перекрутили зміст цих понять, у зв'язку з чим, за даними соціологічного опитування, проведеного в Німеччині після об'єднання, лише кожен п'ятий німець підтвердив, що він пишається тим, що він німець [Gorski 2002: 129]. Питання «Was ist deutsch?» (Що є німецьким?) занадто часто було приводом для обґрунтування переваги німецької нації над іншими народами [Pross 1982: 9]» [Медведева 2012: 9–10].

Детермінація поля культурного концепту зумовлена аксіологією лінгвокультурних смислів, вербалізованих лексичними одиницями, фраземами, прецедентними текстами тощо. Вивчення такої детермінації у свідомості сучасної людини доцільно проводити, наприклад, за допомогою психолінгвістичних методів. З метою експериментального дослідження суб'єктивних семантичних полів слів, сформованих і функціонуючих у свідомості людини, а також характеру зв'язків слів усередині такого поля у психолінгвістиці використовується, наприклад, метод асоціативного експерименту, який уможливорює виявлення та конкретизацію семантичної структури будь-якого концепту.

Концептуальною і методологічною підставою застосування асоціативного експерименту є положення про те, що асоціації на кожне конкретне слово-стимул формують концептуально-мовне асоціативне поле. У міжкультурному аспекті особливо важливе виявлення загальних

асоціативних моделей, представлених і домінуючих у конкретній культурі. Так, досліджуючи інформаційне поле концептів ПРАВО й ОBOB'ЯЗОК в українській ментальності, ми провели вільний асоціативний експеримент серед студентів філологічного факультету у віці від 20 до 23 років. У результаті експериментальної роботи були виокремлені найбільш загальні для носіїв української культури стратегії асоціювання щодо відповідних понять. Репрезентативна вибірка відповідей респондентів, які записали свої словесні реакції на слова-стимули *право* і *обов'язок*, показала наступне: 1) основними асоціаціями на слово-стимул *право* є слова *закон* (8), *можливість* (4), *обов'язок* (4), *захист/захищеність* (3), *свобода* (слова) (3), *життя* (2), *Конституція* (України) (2), *людина* (*людяність*) (2), *справедливість* (2), *суспільство* (2) та ін.; 2) основними асоціаціями на слово-стимул *обов'язок* є номінації *зобов'язання/обов'язок* (зокрема *військовий*) (6), *необхідність* (5), *відповідальність* (3), *право* (2), *правило* (2), *сім'я* (3), *труд* (2) та ін.

Узагальнюючи аналіз слів-реакцій, ми дійшли певних висновків. Концептуально-мовні поля слів-стимулів *право* і *обов'язок* мають точки номінативного перетину: *обов'язок*, *зобов'язання*, *право*, *правило*, *закон*, *захищеність*, *виконання*, *відповідальність*, *людина*, *підкування*, *країна* (у формі синонімів – *Батьківщина*, *державка*). Відносини протиставлення виражаються такими опозиціями, як *можливість* (П) – *необхідність* (О), *свобода* (П) – *обмеженість* (О), *свобода* (П) – *повинен* (О). Респонденти оперували значенням слова в контексті ситуації мовного спілкування, що дозволило виявити деякі неусвідомлювані компоненти значення. Так, за результатами експерименту було встановлено, що в словах-стимулах у свідомості студентів – носіїв української мови – присутні й такі емоційно-оцінні психологічні компоненти семантики слів, як *жорсткість*, *обмеженість*, *совість*, *сум*, *щастя* (одиночні реакції). Актуалізація того чи іншого зв'язку у відповіді-реакції не випадкова і залежить від ситуації (*військовий обов'язок*), рівня освіти, соціального статусу (*студент*, *освіта*,

саморозвиток), що доводить значний вплив на структуру і особливості вербальної пам'яті людини загального культурного рівня. Приналежність до певного народу, однієї культури робить центр асоціативного поля в цілому досить стабільним, а зв'язки – регулярно повторюваними в мові. Характер словесних асоціацій визначається культурно-історичними традиціями народу, а також його культурними домінантами. Використання у відповідях певних слів, що номінують культурно значущі поняття, вказує на культурні переваги носіїв української мови (*життя, свобода (свобода слова), воля, закон, справедливість, країна, совість, сім'я, чесний*).

Лінгвокогнітивна методика опису та моделювання концептів будується на аналізі семантики мовних засобів, що об'єктивують концепт. Такий аналіз семантики (як традиційно-лінгвістичний, так і експериментальний) вказує досліднику шлях до опису значень лексичних одиниць (лексикографічного та психолінгвістичного), а також до опису структури культурного (лінгвокультурного) концепту в синхронії. Пізнання концептів картини світу певного народу сприятиме, безперечно, вирішенню низки актуальних проблем сучасної міжкультурної комунікації. Вивчення лінгвокультурної специфіки ментальності дозволить передбачити можливі точки напруження у крос-культурному спілкуванні, а отже ухилитися чи вчасно відкоригувати неефективну комунікацію між представниками інокультур.

❖ **Творче завдання.** Проведіть асоціативний експеримент серед студентів щодо дослідження суб'єктивних семантичних полів ключових слів української культури (на вибір: *воля, незалежність, серце* тощо).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ III

- Назвіть основні аспекти дослідження міжкультурної комунікації.
- Перерахуйте основні параметри, що застосовуються в крос-культурній комунікації для опису характеру впливу культури на діяльність людини.
- Що таке культурний контекст?
- Обгрунтуйте необхідність поняття «рефреймінг культурного контексту».
- Поясніть термін «загальний культурний контекст».
- Охарактеризуйте риси висококонтекстних і низькоконтекстних культурних комунікацій.
- Які критерії покладено в основу типологій світових культур?
- Які культури належать до «глобального» і «провінційного» типів? Обгрунтуйте вашу думку.
- Проаналізуйте медіативний і немедіативний типи культури.
- Що лежить в основі колективістських та індивідуалістських культур?
- Які цінності характерні для фемінних і маскулінних культур?
- Що таке культурні традиції? Які культури називаються традиційними?
- Наведіть приклади традиційних і сучасних культур.
- Як система вербальних і невербальних кодів картини світу визначає тип культури?
- Як ви розумієте вираз «пам'ять культури»?
- Що властиве сучасним культурам відкритого типу?
- До чого призводить руйнування культурної гомогенності?
- Дайте визначення поняття «етнокультурний стереотип».

➤ Що таке «автостереотип» і «гетеростереотип»? За допомогою асоціативного експерименту визначити свої автостереотипи щодо концепту «українець».

➤ Що таке «лінгвокультурна інтерференція»?

➤ Як лінгвокультурна інтерференція впливає на крос-культурну комунікацію? Зафіксуйте письмово ряд позитивних і негативних наслідків накладання культурних кодів. Підберіть матеріал для пояснення таких наслідків.

➤ Поясніть явище концептуальної лакуарності.

➤ Що таке «ключовий культурний концепт»?

➤ Які ключові концепти характеризують культуру Америки, Англії, Франції та інших країн світу? Доведіть свою думку, опрацювавши відповідні наукові розвідки та дисертації останніх років.

➤ Що таке «лінгвокультурний концепт»?

➤ Чому концепти на зразок «добро», «зло», «любов», «істина» вважаються універсальними? Проаналізуйте структуру такого концепту (на вибір).

➤ Порівняйте ключові концепти української культури з аналогічними концептами інших культур (на вибір).

➤ Складіть список додаткової літератури до теми розділу.

➤ Доповніть глосарій (див. с. 148) термінами, що відповідають питанням розділу. Використовуйте видання: Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.; Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.

➤ Складіть тести за матеріалами розділу: 8 питань, 4 варіанти відповіді (див. Додаток В).

➤ Виконайте творчі завдання (див. с. 112, 142).

Список рекомендованой базовой литературы

16. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : учебник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
17. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
18. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
19. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.
20. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 591 с.
21. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология : учебное пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 116 с.
22. Коч Н. В. Основы теорії комунікації / Н. В. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
23. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
24. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
25. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
26. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
27. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура : учебное пособие / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 225 с.
28. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
29. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.
30. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Контрольні питання та завдання до самостійної роботи з курсу

«Міжкультурна комунікація»

16. Підготуйте доповідь на тему «Теорія міжкультурної комунікації в системі антропоцентричних наук».
17. Прокоментуйте поняття «культура», «культурна специфіка», «культурна дистанція», «конфлікт культур», «культурний шок», «культурний діалог».
18. Як виявляється відкритий динамічний характер комунікації в культурі?
19. Яке місце в типології світових культур займає українська культура?
20. Що таке міжкультурно-комунікативна компетентність? Як вона формується? Обґрунтуйте важливість такої компетентності в умовах глобалізації культур.
21. Підготуйте презентацію на тему «Вербальна та невербальна міжкультурна комунікація. Моделі міжкультурної комунікації».
22. Опишіть переклад як модель міжкультурної комунікації.
23. Яку роль відіграють прецедентні тексти у міжкультурному спілкуванні?
24. Доберіть анекдоти, в яких відображені національні особливості представника певного етносу. Виділіть стереотипні образи та прокоментуйте упередження щодо їхніх реальних прототипів.
25. Запишіть українські приказки та прислів'я про «своє» та «чуже». Напишіть твір-есе, обравши тему із переліку паремій.
26. Напишіть твір-роздум на тему «Збереження українських традицій в умовах глобалізації світу».
27. Доберіть відеофрагменти, що ілюструють міжкультурну комунікацію та особливості культурних традицій конкретного народу (на вибір).
28. Складіть список літератури, присвяченої дослідженню особливостей дипломатичного етикету та дипломатичного протоколу. У чому полягає відмінність між офіційною та народною дипломатією?
29. Доведіть, що аналіз базових лінгвокультурних концептів сприяє налагодженню ефективної крос-культурної комунікації.
30. Поясніть, як метод асоціативного експерименту уможливує виявлення та конкретизацію семантичної структури лінгвокультурного концепту.
31. Застосувавши методіку аналізу лінгвоконцепту, опишіть культурний концепт (на вибір) української картини світу в порівнянні з аналогічним концептом «чужої» картини світу.

32. Поясніть явище культурної ідентичності та його вплив на міжкультурну комунікацію

33. Поясніть причини формування етнічної ідентичності.

34. Яке значення етноцентристського погляду на культуру для процесу міжкультурної комунікації?

35. Напишіть реферат (тема на вибір):

- ✓ Мовні картини світу та міжкультурна комунікація.
- ✓ Типології світових культур (аналітичний огляд).
- ✓ Національно-історична, етнопсихологічна та соціальна приналежність комунікантів у контексті культурного конфлікту.
- ✓ Специфіка національної концептосфери.
- ✓ Ментальність у слов'янському та інших національних світах.
- ✓ Культурні константи національної концептосфери.
- ✓ Мовна особистість і вторинна мовна особистість у міжкультурній комунікації.
- ✓ Концепт як одиниця міжкультурної комунікації. Концептуальні картини світу.
- ✓ Ключові лінгвокультурні концепти в крос-культурній комунікації.
- ✓ Національні образи і символи в інокультурному спілкуванні.
- ✓ Концепт СВІЙ/ЧУЖИЙ у міжкультурній комунікації.
- ✓ Український комунікативний етикет у контексті крос-культури.
- ✓ Функціональна спільність культур.
- ✓ Культурна універсальність та специфіка культури.
- ✓ Культури світу як філософська і лінгвістична проблема.
- ✓ Діалог культур у сучасному світі.
- ✓ Моделі культурної та міжкультурної комунікації.
- ✓ Культурний шок.
- ✓ Шокуючі культурні світи.
- ✓ «Мова титулів» у країнах світу.
- ✓ Етикетні вербальні та невербальні норми в... (країна на вибір).
- ✓ Текстова діяльність у міжкультурній комунікації: моделі перекладу.
- ✓ Стереотипи та упередження в міжкультурній комунікації.
- ✓ Культурна (лінгвокультурна) інтерференція.
- ✓ Особливості білінгвальної ментальності.

ГЛОСАРІЙ

Автостереотипи – стереотипи, які генералізують стандартні оцінні уявлення про представників власної національно-етнічної групи.

Акультурація – усвідомлене засвоєння знань і досвіду матеріальної та духовної культури чужого народу у таких формах, як асиміляція, сепарація, маргіналізація, інтеграція тощо.

Антиповедінка – «це така форма навмисного і свідомого відхилення від загальноприйнятої або запропонованої (рекомендованої владними ідеологічними колами) норми поведінки, яка містить (більшою чи меншою мірою) інтенцію на дестабілізацію сформованого культурно-соціального порядку (в граничному випадку – на руйнування всієї його структури (тобто системи норм). Антиповедінка завжди твориться публічно, розрахована на громадський резонанс, зовнішню реакцію, в чому проявляється його рольова (театралізована) субстанціальність. Будучи пов'язаним із публічністю, вона володіє надзнаковою природою, що вимагає додаткових зусиль дешифрування» (С. Юрков).

Габітус (термін М. Мосса) – семантична схема сприйняття інформації, завдяки якій із покоління в покоління передається зразок символічної поведінки, а також відповідні ключові поняття та ідеї.

Гетеростереотипи – стереотипи, які містять оцінку представників інших культур (націй, етносів, народів).

Діахронний концепт – умовна ментальна одиниця, за допомогою якої з дослідницькою метою проводиться динамічне вивчення колективної свідомості, відображеної у концептуальній картині світу та вираженої засобами мови й інших семіотичних систем.

Ендемічний концепт – концепт, що характерний лише для однієї культури (лінгвокультури).

Етнокультурні концепти – концепти, які в концентрованому вигляді виражають особливості культури етносу.

Етнолінгвістика (грецьк. *ethnos* «плем'я, народ»; лат. *lingua* «мова») – «розділ мовознавства, який вивчає відношення між мовою та її носіями, а також взаємодію мовних та етнічних чинників у функціонуванні та розвитку мови» (Словник літературознавчих термінів).

Етноцентризм (термін У. Самнера) – властивість колективної ментальності (етнічної самосвідомості) сприймати дійсність та оцінювати її прояви в рамках своєї аксіологічної системи, яка вважається зразковою, еталонною.

Інкультурація – неусвідомлене й усвідомлене засвоєння знань і досвіду матеріальної та духовної культури свого народу.

Кентавр-проблема – особлива форма протиріччя, прояв парадоксальності мислення, одночасне існування двох (і навіть декількох) взаємовиключних начал (ідей, понять, концептів) у свідомості.

Концепт¹ – згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини <...>, той «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, який супроводжує слово (Ю.С. Степанов).

Концепт² – психічне ментально-чуттєве утворення свідомості, структура якого включає глибинні та поверхневі (зокрема мовні) компоненти, що підлягають у діахронії семантичним трансформаціям, у результаті яких концепт змінює свою інформаційну якість.

Концепт-ідея – концепт сфери світосприйняття, у якому концентрація смислів досягає найвищого ступеня змістовності на аксіологічній шкалі соціуму; ціннісна складова переважає фактуальну й образну складові концепту.

Концептуальна картина світу – «це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт» (В. В. Жайворонок).

Крос-культурна комунікація (інтеркультурна) – специфічний модус спілкування людей різних культур.

Культура¹ – «культура... складається в цілому зі знання, вірувань, мистецтва, моралі, законів, звичаїв і деяких інших здібностей і звичок, що засвоєні людиною як членом суспільства» (Е. Тайлор).

Культура² – «культура складається з норм, що містяться внутрішньо і проявляються зовні, визначають поведінку, яка засвоюється й опосередковується за допомогою символів; вона виникає в результаті діяльності людей, включаючи її втілення в [матеріальних] засобах. Сутнісне ядро культури складають традиційні (історично сформовані) ідеї, в першу чергу ті, яким приписується особлива цінність. Культурні системи можуть розглядатися, з однієї сторони, як результати діяльності людей, а з іншої – як її регулятори» (А. Крьюбер).

Культура³ – «система надбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки та спілкування), що історично розвивається та забезпечує відтворення і зміну соціального життя у всіх його основних виявах» (В. Стьопін).

Культурна дифузія – взаємопроникнення елементів різних культур.

Культурна домінанта – головна типологічна ознака, значуща ідея чи поняття, а також важливий компонент культури (наприклад, прецедентний текст або інший прецедентний феномен).

Культурна картина світу – система традиційних культурних кодів, властивих певній культурній цивілізації чи конкретному народу, яка визначає характер і тип культури, а також моделі поведінки (у тому числі мовної) її представників.

Культурна конотація – специфічне тлумачення фактуального й образного шарів семантики слова в ціннісних категоріях культури; відчуття чи асоціація, за допомогою яких оцінюється культурне явище.

Культурна лакунарність – значуща відсутність певних культурних ознак та відповідних одиниць в одній культурній системі в порівнянні з іншою.

Культурний контекст (загальний) – «сукупність інституційних, рольових, ціннісних, когнітивних умов реалізації подій чи фактів, із однієї сторони, і сукупність виразних засобів, що використовуються людьми в цих обставинах, з іншої сторони» (Е. Орлова).

Культурний концентр – когнітивний шар, однорідний за генезою та різнорідний за формою семіотичних презентацій (зокрема мовних) окремої сфери знань, що концентрує у своїх когнітивних структурах генетично вагому для носіїв культури інформацію.

Культурні смисли – складові багатшарових (за часом) концептів, що корелюються з культурними об'єктами.

Культурні традиції – генетично, історично та суспільно значуща система форм культурної діяльності та поведінки певної спільноти людей (етносу, народу, нації), що закріплена в часі та спроектована в колективну свідомість за допомогою ключових символів і культурних концептів (семіотичних за природою), презентованих засобами мови, обрядами, ритуалами, артефактами тощо, а також створеними на їхній основі стереотипами поведінки, що дозволяють переживати почуття всезагального культурного єднання.

Культурний концентр – когнітивний шар, однорідний за генезою та різнорідний за формою семіотичних презентацій (зокрема мовних) окремої сфери знань, що концентрує у своїх когнітивних структурах генетично вагому для носіїв культури інформацію.

Культурологічний концепт – «стійке уявлення, сформоване в культурі на основі ціннісних орієнтацій і соціально-історичного досвіду носіїв національної культури» (Л. Мацько).

Культуртрегер (нім. *Kulturträger* «носій культури») – «освітянин, учитель, цивілізатор, місіонер, людина, яка працює для взаємопроникнення та взаємозбагачення культур» (Н. Яценко).

Культуртрегерство – (1) поширення культури (пор. культура-транслятор, вихідна культура / культура-приймач, культура призначення,

цільова культура); (2) почуття своєї особливої історичної цивілізаторської місії, властиве націям, що протягом багатьох віків відігравали важливу роль у світовій історії та міжнародній політиці.

Лінгвокультура – «невід’ємна частина будь-якої етнокультури, що являє собою синергетично виниклу амальгаму (злиття, сплав, сукупність) взаємопов’язаних явищ культури і мови, зафіксовану й освоєну певною етномовною свідомістю» (М. Алефіренко).

Лінгвокультурема¹ – «комплексна міжрівнева одиниця являє собою діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного (поняттєвого або предметного) змісту» (В. Воробйов).

Лінгвокультурема² – «лінгвокультурема є стійкою, відтворюваною в етнолінгвістичному соціумі мовною одиницею, яка відображає культурний досвід і ціннісні орієнтири національного суспільства. З цього погляду вона є надбанням і скарбом нації» (Л. Мацько).

Лінгвокультурна інтерференція – накладання лінгвокультурних кодів різних культур.

Логоепістема – вербалізований знак, що виражає в кожній культурі фіксований «слід пам’яті» (суспільної, культурної) у свідомості носія мови та може репрезентуватися словом, власним іменем, сполученням слів (зокрема фразеологізмами), а також прецедентними текстами.

Лексика безеквівалентна – одиниці лексичного складу мови, що у своїй семантиці не мають спільних семантичних компонентів із аналогічними одиницями іншої мови.

Менталітет – «сукупність психічних, інтелектуальних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що виявляються в культурі, мові, поведінці тощо» (П. Дудик).

Ментальність – «національний спосіб вираження і сприйняття світу, суспільства і людини у формах і категоріях рідної мови, здатність витлумачувати явища як їхні сутності та відповідно діяти за певними обставинами» (В. Колесов).

Міжкультурна компетентність – здатність оволодівати та застосовувати специфічні культурні знання і досвід у різних сферах конкретних соціальних компетенцій, що реалізуються в конкретній культурній системі, з метою успішної міжкультурної комунікації, а також здатність використовувати усталену систему культурних знаків і фонових знань із метою налагодження ефективного спілкування між представниками різних культур.

Міжкультурна комунікація¹ – 1) інтегративна дисципліна, яка синтезує в собі знання гуманітарних наук філософсько-культурологічного, соціально-психологічного, комунікативного і лінгвістичного спрямування та досліджує функціонування системи законів і правил міжкультурної взаємодії, що реалізуються за допомогою різноманітних культурно-семіотичних кодів із метою ефективної передачі та сприйняття інформації між представниками різних культур; 2) комунікативний процес інформаційної взаємодії та цільової діяльності в контексті культурного обміну, який здійснюється за допомогою упорядкованої в певному суспільстві системи соціальних знаків, зокрема їхніх смислів, що передаються символічно та концептуалізуються у культурній картині світу.

Міжкультурна комунікація² – обмін інформацією, почуттями, думками представників різних етнокультур.

Міжкультурна комунікація³ – «наука, яка вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та лінгвокультурних спільнот» (В. Манакін).

Міжкультурна комунікація⁴ – «процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчують лінгвокультурну «чужинність» свого партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетентність, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку» (Ф. Бацевич).

Мовна картина світу – «мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему лінгвістичних і граматичних значень відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу як таку» (В. В. Жайворонок).

Мовні універсалиї – мовні закономірності, що загальні для всіх чи більшості мов світу.

Релятивізм (культурний) – це напрямок у етнографії, представники якого заперечують етноцентризм на тій підставі, що кожна культура визнається самоцінною та унікальною системою.

Рефреймінг культурного контексту – процес переформування фонових знань, у результаті чого трансформується смислове поле культури.

Синхронний концепт – концепт, що утворюється в результаті кількісних інформаційних накопичень, що припускають якісний стрибок, який проявляється у свідомості через генерування нової інформації, що трансформується в мові та витікає із попередньої, однак має свої смисли і володіє певним ступенем передбачуваності через зберігання основного механізму передачі відомостей – семантичної опозиції.

Стереотип – «певна структура ментально-лінгвального комплексу, що сформована інваріантною сукупністю валентних зв'язків, які приписуються певній одиниці і репрезентують концепт феномена, що стоїть за цією одиницею» (В. Красних).

Субкультура – специфічно модифікована підсистема базової культури, існування якої уможливлено активізацією певних соціальних характеристик індивідів, а також процесом створення ними оригінальних філософій сенсу буття.

Субкультурна комунікація – інтеракційне спілкування представників субкультури в межах однієї загальної культури.

Традиційна культура – тип культури, в якій головним механізмом регуляції та унормування відносин між членами суспільства та суспільними

інститутами є історично сформовані традиції, що мають знакові форми фіксації в матеріальній і духовній культурі народу.

Фонові знання – широкий культурний контекст, знання якого забезпечує розуміння семантики вербального та невербального кодів чужої культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

198. Абрамова Е. Невербальная межкультурная коммуникация / Е. Абрамова // Лефортовские чтения. – М. : [б. в.], 2005. – 140 с.
199. Акишина А. А. Русский речевой этикет / А. А. Акишина, Н. И. Формановская. – М. : Наука, 1978. – 71 с.
200. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, 2010. – 288 с.
201. Аминев Г. А. Историко-психологические предпосылки межцивилизационных конфликтов : Юнгианский подход / Г. А. Аминев, Э. Г. Аминев, Ван Цзинь и др. // Пространство и время в восприятии человека : историко-психологический аспект : Материалы XIV Международной научной конференции. – СПб. : Нестор, 2003. – Ч. 1. – С. 7–9.
202. Анохіна Т. О. Тенденції позначення невербальних лакун у різномовних дискурсах / Т. О. Анохіна // Філологічні трактати. – 2010. – № 1. – С. 5–11.
203. Антипов Г. А. Текст как явление культуры / Г. А. Антипов. – Новосибирск : Наука, 1989. – 194 с.
204. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
205. Бажанова В. А. Национальные формы этикета / В. А. Бажанова. – Казань : Изд-во КГУ, 2000. – 90 с.
206. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа : результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблины) студентов в 1993–1994 гг. / Е. Бартминский // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии : тезисы конференции. – М. ; [б. в.], 1995. – С. 7–9.

207. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1990. – 543 с.
208. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
209. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 281 с.
210. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
211. Бацевич Ф. С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
212. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
213. Бачинин В. А. Культурема / В. А. Бачинин // Культурология : Энциклопедический словарь. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – С. 129.
214. Белинская Е. П. Социальная психология личности : учебное пособие / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 301 с.
215. Бердяев Н. Философия свободного духа / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
216. Бердяев Н. А. Азиатская и европейская душа / Н. А. Бердяев // Бердяев Н. А. Судьба России. – М. : Советский писатель, 1990. – 346 с.
217. Бердяев Н. А. Душа России / Н. А. Бердяев // Русская идея. – М. : Республика, 1992. – С. 295–312.
218. Бердяев Н. А. О власти пространств над русской душой [Электронный ресурс] / Н. А. Бердяев // Режим доступа : http://krotov.info/library/02_b/berdyaev/1918_15_06.html.

219. Бердяев Н. А. О фанатизме, ортодоксии и истине [Электронный ресурс] / Н. А. Бердяев // Русские записки 1. – Париж-Шанхай, 1937 // Режим доступа : <http://www.pravenc.ru/text/76618.html>.

220. Бердяев Н. А. Самопознание : мемуары / Н. А. Бердяев. – М. : ДЭМ, Международные отношения, 1990. – 384 с.

221. Бердяев Н. А. О «вечнобабьем» в русской душе / Н. А. Бердяев // Бердяев Н. А. Судьба России. – М. : [б. м.], 1918. – С. 30–42.

222. Береснева Н. И. Стереотип и индивидуальные стратегии речевого поведения в онтогенезе / Н. И. Береснева, Л. А. Дубровская, И. Г. Овчинникова // Язык. Сознание. Этнос. Культура. – М. : ИЯ РАН, 1994. – С. 173–174.

223. Белавін С. П. Парадоксальність свідомості як фактор формування образів «свій – чужий» / С. П. Белавін [Електронний ресурс] // Режим доступу : esteticamente.ru/portal.

224. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в XXI век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 289 с.

225. Библер В. С. Школа диалога культур : Идеи, опыт, перспективы / В. С. Библер. – Кемерово : АЛЕФ, 1993. – 415 с.

226. Бичко А. К. Феномен української інтелігенції : Спроба екзистенціального дослідження / А. К. Бичко, І. В. Бичко. – Дрогобич : [б. в.], 1997. – 115 с.

227. Бобахо В. А. Современные тенденции молодежной культуры : конфликт или преэминентность поколений? / В. А. Бобахо, С. И. Левикова // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 56–65.

228. Бобрышева И. Е. Лакуны в спектре межкультурного общения / И. Е. Бобрышева // Психолингвистика и межкультурное взаимопонимание : Тезисы докладов X Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации 3-6 июня 1991 г. – М. : ИЯ АН СССР, 1991. – С. 35–36.

229. Богомолова Н. Н. Образы американца и советского человека в восприятии московских студентов и на страницах молодежной прессы / Н. Н. Богомолова, Т. Г. Стефаненко // Вестник МГУ. – 1991. – № 3. – С. 3–11.
230. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
231. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001 – 123 с.
232. Бондаренко Т. В. Лингвокультурный типаж британский дворецкий : понятийная составляющая / Т. В. Бондаренко // Вестник ВолГУ. Сер. 2 «Языкознание». – Вып. 2. – № 2 (8). – 2008. – С. 152–155.
233. Борев Ю. Б. Национальные особенности юмора / Ю. Б. Борев // Проблемы развития литератур народов СССР. – М. : Наука, 1964. – С. 358–385.
234. Бороноев А. О. Основы этнической психологии / А. О. Бороноев, В. Н. Павленко. – СПб : Изд-во СПбГУ, 1991. – 168 с.
235. Брагина А. А. История слов в жизни народа / А. А. Брагина. – М. : Русский язык, 1989. – 213 с.
236. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 412 с.
237. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1973. – 283 с.
238. Брутян Г. А. Гипотеза Сепира-Уорфа / Г. А. Брутян. – Ереван : Луйс, 1968. – 66 с.
239. Брутян Г. А. Язык. Картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1973. – № 1. – С. 23–28.
240. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.
241. Будаев Э. В. Метафорическое моделирование постсоветской действительности в российском и британском политическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Э. В. Будаев. – Екатеринбург, 2006. – 232 с.

242. Бусурина Е. В. Лингвокультурема «дурак» в русской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Бусурина. – СПб., 2004. – 22 с.
243. Бызова В. М. Психология этнических различий : проблемы менталитета, отношений, понимания : автореф. дис. ... докт. псих. наук / В. М. Бызова. – СПб., 1997. – 34 с.
244. Быкова А. Ф. Англия и англичане, их прошлое и настоящее / А. Ф. Быкова. – Ростов-на-Дону : «Донская речь» Н. Параманова, 1905. – 124 с.
245. Быкова Г. В. Лакунарность как категория лексической системологии / Г. В. Быкова : автореф. дис. ... докт. филол. наук. – Воронеж, 1999. – 33 с.
246. Быкова Г. В. Лакунарность как категория лексической системологии : автореф. дис... канд. филол. наук / Г. В. Быкова. – Ростов-на-Дону, 2004. – 16 с.
247. Вайсгербер Л. О силах немецкого языка / Л. Вайсгербер // Очерки по общему языкознанию. – М. : Изд-во МГУ, 1962. – 382 с.
248. Введенская Л. А. Русский язык и культура речи / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова, Е. Ю. Кашаева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 142 с.
249. Вдовиченко В. Італійська Шевченкіана [Електронний ресурс] / В. Вдовиченко // Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
250. Вебер М. Избранное : Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2006. – 656 с.
251. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 287 с.
252. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
253. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с.

254. Великобритания : лингвострановедческий словарь. – М. : Русский язык, 1978. – 480 с.
255. Вендина Т. И. Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры / Т. И. Вендина. – М. : Институт славяноведения РАН, 2007. – 336 с.
256. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983. – 269 с.
257. Воркачев С. Г. Концепт счастья в английском языке : значимостная составляющая / С. Г. Воркачев, Е. А. Воркачева // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков : Человек и его дискурс. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 263–275.
258. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация : истоки и цели / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76–83.
259. Воркачев С. Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремиологии / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 1995. – № 3. – С. 56–66.
260. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели) / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
261. Воробьев В. В. Лингвокультурологическая парадигма личности / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1996. – 170 с.
262. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 2008. – 240 с.
263. Воронкова И. С. Лингвистическое освоение чужой действительности : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / И. С. Воронкова. – Воронеж, 2011. – 259 с.
264. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : у 2 т. / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 1. – 450 с.; Т. 2. – 445 с.

265. Всеобщая декларация о культурном разнообразии, 2 ноября 2001 г., UNESCO Doc. 31C/Res 25, Annex 1 (2001) [Электронный ресурс] / Режим доступа : www1.umn.edu/.../russian/.../Rculturaldiversitydecl.html.

266. Гавріна Н. І. Концепції трансформацій етнічної ідентичності в сучасному суспільстві / Н. І. Гавріна // Нова парадигма : Вип. 65; ч. II. – К. : Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2007. – С. 31–36.

267. Гачев Г. Д. Америка в сравнении с Россией и Славянством : [в 2 кн.] / Г. Д. Гачев. – М. : РАРИТЕТ, 1997 – 677 с.

268. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Соседи России : Польша, Литва, Эстония / Г. Д. Гачев. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 384 с.

269. Гачев Г. Д. Национальные образы мира : курс лекций : учебное пособие для гуманитариев / Г. Д. Гачев. – М. : Академия, 1998. – 48 с.

270. Гачев Г. Д. О национальных картинах мира / Г. Д. Гачев // Народы Африки. – 1967. – № 1. – С. 77–81.

271. Гачев Г. Д. Образы Индии : опыт экзистенциальной культурологии / Г. Д. Гачев. – М. : Наука, 1993. – 389 с.

272. Глущенко Т. С. Феноменология паралингвистической лакуарности в русской и англо-американской лингвокультурах / Т. С. Глущенко // Лакуны в языке и речи. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – С. 33–39.

273. Гнатенко П. І. Український національний характер / П. І. Гнатенко. – К. : ДОК-К, 1997. – 114 с.

274. Горлова В. М. Українська національна ідентичність : компаративний аналіз націоналістичних дискурсів : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.12 / В. М. Горлова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. – 187 с.

275. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія) / М. В. Гримич. – К. : [б. в.], 2000. – 380 с.

276. Гронская О. Н. Немецкая народная сказка : язык и картина мира : монография / О. Н. Гронская. – СПб : СПбА МВД России, 1998. – 440 с.

277. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.

278. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1907. – VIII. – 294 с.

279. Гудков В. П. Стереотип России и русской и сербской литературе / В. П. Гудков // Вестник МГУ. – Серия 9 «Филология». – 2001. – № 2. – С. 20–24.

280. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.

281. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с. – С. 156–180.

282. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – СПб. : Кристалл, 2001. – 640 с.

283. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 318 с.

284. Гуревич П. Культурология / П. Гуревич. – М. : Изд-во «Проект», 2004. – 336 с.

285. Дементьев В. В. Коммуникативные ценности русской культуры : категория личности в лексике и прагматике / В. В. Дементьев. – М. : Глобал ком, 2013. – 336 с.

286. Демьянков В. З. Стереотип / В. З. Демьянков // Краткий словарь когнитивных терминов [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ имени М. В. Ломоносова, 1996. – 248 с. – С. 177–179.

287. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации / П. Н. Донец. – Харьков : Штрих, 2001. – 384 с.

288. Ерасов Б. С. Социальная культурология / Б. С. Ерасов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 591 с.

289. Етимологічний словник української мови : У 7 т. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 5, 2006. – 704 с.
290. Етнопсихологія : навчально-методичний посібник [за ред. Л. Е. Орбан]. – Івано-Франківськ : ІДУ, 1994. – 84 с.
291. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДПУ, 2007. – 444 с.
292. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра., 2006. – 703 с.
293. Жайворонок В. Мовні знаки культури : спроба лексикографічного опису / В. Жайворонок // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка. – К. : [б. в.], 2007. – С. 92–101.
294. Жайворонок В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.
295. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навчальний посібник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
296. Зализняк А. А. Константы и переменные русской языковой картины мира / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянских культур, 2012. – 696 с.
297. Зарицька Т. Новий етап засвоєння поезії Тараса Шевченка : переклади Віри Річ / Т. Зарицька // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 283–291.
298. Захаренко И. В. Прецедентное высказывание и прецедентное имя как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 1. – М. : [б. в.], 1997. – С. 82–103.
299. Зейферт Е. И. Этническая картина мира российских немцев [Электронный ресурс] / Е. И. Зейферт // Режим доступа : <https://stihi.ru/2011/04/06/4528>.

300. Зусман В. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / В. Зусман, А. Фролов. – Нижний Новгород, 2001. – 320 с.
301. Игрунов В. В мире складывается два типа культур – глобальная и провинциальная (из интервью 7 ноября 2005 г.) [Электронный ресурс] / В. Игрунов // Режим доступа : <http://www.igrunov.ru>.
302. Калина Н. Прецедентные концепты в межкультурной коммуникации / Н. Калина // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 5 ч. Вип. 89 (2). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2010. – 352 с.– С. 10–14.
303. Карасик В. И. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова]. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
304. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : Культурные концепты : сборник научных трудов. – Волгоград-Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.
305. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология : учебное пособие к спецкурсу / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград : Парадигма, 2009. – 116 с.
306. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : сборник научных трудов [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75–80.
307. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж «русский интеллигент» / В. И. Карасик // Аксиологическая лингвистика : лингвокультурные типажи : сборник научных трудов [под ред. В. И. Карасика]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 25–61.
308. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж : к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика : лингвокультурные типажи : сборник научных трудов [под ред. В. И. Карасика]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 5–25.

309. Карасик В. И. Языковое проявление личности / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2014. – 450 с.
310. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
311. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
312. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
313. Карпова К. С. Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / К. С. Карпова. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. – 21 с.
314. Киплинг Р. Утренняя песнь в джунглях : Стихотворения [пер. с англ.] / Р. Киплинг. – М. : Летопись-М, 1999. – 380 с.
315. Киреевский И. В. Полное собрание сочинений : В 2 т. – Т. 1 / И. В. Киреевский. – М. : [б. в.], 1911. – С. 182–183.
316. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология : деривация, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Гомель : Изд-во ГГУ им. Ф. Скорины, 1998. – 213 с.
317. Ковальчук С. Ю. Неформальные молодежные объединения в условиях социальной трансформации современного российского общества : автореф. дис... канд. социол. наук / С. Ю. Ковальчук. – Волгоград, 2008. – 20 с.
318. Кокорев А. А. Психология межнационального общения / А. А. Кокорев : дисс. ... докт. психол. наук. – М., 1992. – 594 с.
319. Колесов В. В. Концепты культуры / В. В. Колесов // Вестник СПбУ. Сер.2. – Вып. 4. – 1994. – С. 30–39.
320. Колесов В. В. Ментальные характеристики русского слова в языке и философской интуиции / В. В. Колесов // Язык и этнический

менталитет : Сборник научных трудов. – Петрозаводск : Изд-во Петрозаводского ун-та, 1995. – С. 13–24.

321. Колесов В. В. Отражение русского менталитета в слове / В. В. Колесов // Российский менталитет и учет его особенностей в социальной работе. – М. : [б. в.], 1994. – 155 с. – С. 148–174.

322. Коломієць Л. Рецепція англomовних перекладів поезій Тараса Шевченка інтернет-читачами (огляд читацьких відгуків та коментарів) / Л. Коломієць // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 291–303.

323. Комиссаров В. Н. Коммуникативные концепции перевода / В. Н. Комиссаров // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 6–13.

324. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода : Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В. Н. Комиссаров. – М. : ЧеРо, 1999. – 136 с.

325. Комиссаров В. Н. Переводческие аспекты межкультурной коммуникации / В. Н. Комиссаров // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. – М. : МГЛУ, 1999. – С. 75–87.

326. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : курс лекций / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999. – 192 с.

327. Кон И. С. К проблеме национального характера / И. С. Кон // История и психология. – М. : Наука, 1971. – С. 122–158.

328. Кон И. С. Национальный характер : миф или реальность? / И. С. Кон // Иностранная литература. – 1968. – № 9. – С. 215–229.

329. Кононенко В. І. Мова у контексті культури / В. І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 392 с.

330. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 328 с.

331. Коптякова Е. Е. Германия в национальных стереотипах русских и американцев / Е. Е. Коптякова // Политическая лингвистика. – Вып. 1 (24). – Екатеринбург, 2008. – С. 129–132.

332. Корнева Л. М. Невербальні засоби в міжкультурній комунікації / Л. М. Корнева // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 49, т. 1. – С. 88–90.
333. Косов А. Кросс-культура и XXI век [Электронный ресурс] / А. Косов // Режим доступа : <http://www.internetforex.ru/statii/252.htm>.
334. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К. : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2011. – 416 с.
335. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб, 1861. – № 3. – С. 33–80.
336. Костюк Л. Б. Філогенетичні закономірності розвитку етнічної ментальності українців : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Л. Б. Костюк; ЛНУ імені Івана Франка. – Л., 2008. – 21 с.
337. Коул М. Культурные механизмы развития / М. Коул // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 5–20.
338. Коч Н. Лингвализация восточнославянской ментальности (опыт диахронического исследования когнитивной категории «мера») / Н. Коч // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 33–44.
339. Коч Н. Основи теорії комунікації : Навчальний посібник / Н. Коч. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 268 с.
340. Коч Н. В. Базовий лінгвокультурний концепт СОВІСТЬ східнослов'янської концептосфери та його самобутність в українській ментальності / Н. В. Коч // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2012. – 716 с. – С. 261–265.
341. Коч Н. В. Вербальные манифестации концепта «Судьба» в восточнославянских языках / Н. В. Коч // Мова і культура (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Т. V (151). – С. 158–163.

342. Коч Н. В. Генезис восточнославянской концептосферы в лингвокультурном отражении : монография / Н. В. Коч. – изд. 2-е испр. Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. – 580 с.

343. Коч Н. В. Когнитивно-лингвистическое исследование концептообразующих лексем в диахронии и фоновые знания / Н. В. Коч // Східнослов'янська філологія : збірник наукових праць. Серія «Мовознавство». – Горловка : ГДПШМ, 2010. – Вип. 18. – 380 с. – С. 119–129.

344. Коч Н. В. Лингвокультурный типаж средневекового аскета / Н. В. Коч // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2013. – Вип. 17. – 268 с. – С. 220–226.

345. Коч Н. В. Опыт исследования «слов» и «вещей» в диахронии / Н. В. Коч // Фундаментальные и прикладные исследования в системе образования : сб. научн. трудов VIII Международной научно-практической конференции / [отв. ред. Н.Н. Болдырев]. – Тамбов : ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. – 307 с. – С. 158–161.

346. Коч Н. В. Прецедентные тексты в структуре концепта и дискурса / Н. В. Коч // Наукові записки ЛНУ. Серія «Філологічні науки»: зб. наук. праць. – Луганськ : Видавництво державного закладу «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 492 с. – Вип. IX. – С. 360–371.

347. Коч Н. В. Роль базових лінгвокультурних концептів давньоруської християнської аксіології у становленні колективістського типу культури/ Н. В. Коч // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 62. – 240 с. – С. 62–69.

348. Коч Н. В. Феномен когнитивной метафоры в общезыковой парадигме / Н. В. Коч // Восточнославянские языки и литературы в историческом и культурном контекстах : когнитивная лингвистика и концептуальные исследования. – К. : Изд. Дом Дмитрия Бураго, 2012. – 648 с. – С. 355–363.

349. Коч Н. В. Формування концептуального фрейму «європейські цінності» у свідомості сучасної молоді // «Мова мая, я з табою ў жыцці

щасце маю...» : зборнік навуковых артыкулаў. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 201 с. – С. 78–83.

350. Кочетков В. В. Психология межкультурных различий / В. В. Кочетков. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 416 с.

351. Кравченко А. И. Культурология : учебное пособие / А. И. Кравченко. – М. : Академический Проект, 2002. – 496 с.

352. Кравченко П. Інтеграція ментальності та історизму в практиці історичної освіти / П. Кравченко // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С. 202–219.

353. Красных В. В. «Свой» среди «чужих» : миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.

354. Красных В. В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации: курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.

355. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.

356. Кребер А. Культура. Критический анализ концепций и дефиниций [Электронный ресурс] / А. Кребер, К. Клакхон. – М. : ФОРУМ «Studia humanitas», 1992 // Режим доступа : http://emuseum.mnsu.edu/information/biography/klmno/kroeber_alfred.html.

357. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика : язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.

358. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.

359. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1978. – 114 с.

360. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

361. Кузнєцова Т. «Свій»/«чужий» у текстовому просторі ЗМІ [Електронний ресурс] / Т. Кузнєцова // Електронна бібліотека Інституту журналістики // Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index>.

362. Кузьмин С. С. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / С. С. Кузьмин, Н. Л. Шадрин. – М. : Русский язык, 1989. – 353 с.

363. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация : теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур : Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск : РИО КГПУ, 2004. – 196 с.

364. Лабунская В. А. Невербальное поведение / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 245 с.

365. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : УРСС Эдиториал, 2004. – 256 с.

366. Ларина Т. В. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т. В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 507 с.

367. Ларченко В. В. Современная межлингвокультурная коммуникация : конструирование глобального языкового пространства? / В. В. Ларченко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49, Т. 1. – С. 97–99.

368. Латов Ю. В. Восточнославянские страны на ментальной карте мира по Г. Хофстеду / Ю. В. Латов, Н. В. Латова // Научные труды ДНТУ. – Донецк : ДонНТУ, 2010. – С. 161–168.

369. Лебедько М. Г. Культурные преграды : преодоление трудностей межкультурного общения (Culture Bumps : Overcoming Misunderstandings in Cross-Cultural Communication) / М. Г. Лебедько. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1999. – 196 с.

370. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб. : Манет, 1996. – 316 с.

371. Левинас Э. Время и Другой / Э. Левинас. – СПб. : Изд-во Высшая религиозно-философская школа, 1998. – 265 с.

372. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс. – М. : Республика, 1994 – 384 с.
373. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 386 с.
374. Леонтович О. А. Россия и США : введение в межкультурную коммуникацию / О. А. Леонтович. – Волгоград : Перемена, 2003. – 399 с.
375. Леонтович О. А. Русские и американцы : парадоксы межкультурного общения : монография О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
376. Лихачев Д. С. «Смеховой мир» Древней Руси / Д. С. Лихачев, А. М. Панченко. – Л. : Наука, 1976. – 204 с.
377. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность : Антология. – М. : Academia, 1997. – 196 с.
378. Лихачев Д. С. Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение и другие работы [Электронный ресурс] / Д. С. Лихачев. – СПб. : Алетейя, 2001. – 566 с.
379. Лосский В. Н. Догматическое богословие [Электронный ресурс] / В. Н. Лосский. – М. : Центр «СЭИ», 1991 // Режим доступа : <http://www.sedmitza.ru/lib/text/431865>.
380. Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
381. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
382. Лотман Ю. М. Миф – имя – культура / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // УЗ ТГУ. – Вып. 308 : Труды по знаковым системам. – Т. 6. – Тарту, 1973. – С. 282–303.
383. Лотман Ю. М. Новые аспекты изучения культуры Древней Руси / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Вопросы литературы. – 1977. – № 3. – С. 148–166.

384. Лурье С. Психологическая антропология : история, современное состояние, перспективы [Электронный ресурс] / С. Лурье // Режим доступа : <http://svlourie.narod.ru./PA/Toc.htm>.

385. Лурье С. В. Историческая этнология / С. В. Лурье. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 448 с.

386. Лутовинова О. В. Лингвокультурный типаж «хакер» / О. В. Лутовинова // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С. 170–174.

387. МакЛюэн Г. М. Понимание Медиа : Внешние расширения человека [пер. с англ. В. Николаева] / Г. М. МакЛюэн. – М. : Жуковский : КАНОН-пресс Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.

388. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04 / К. С. Мальцева // Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – 20 с.

389. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.

390. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.

391. Маслова В. А. Культурная коннотация как экспонент культуры в языковом знаке / В. А. Маслова // Этносоциолінгвістика : хрестоматія. – Екатеринбург : [б. в.], 2004. – С. 98–115.

392. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Наука, 2001. – 208 с.

393. Махній М. М. Символіка тіла / М. М. Махній. – Чернігів : РВВ комітету у справах преси та інформації, 1997. – 32 с.

394. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

395. Медведева Т. С. Ключевые концепты немецкой лингвокультуры : монография [Электронный ресурс] / Т. С. Медведева, М. В. Опарин, Д. И. Медведева. – М. : ФЛИНТА, 2012. – 161 с.
396. Мережковский Д. С. Грядущий Хам / Д. С. Мережковский // В тихом омуте : Статьи и исследования разных лет. – М. : Советский писатель, 1991. – С. 350–377.
397. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика / Н. Б. Мечковская. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 207 с.
398. Мид Дж. Г. От жеста к символу / Дж. Г. Мид. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 215–224.
399. Михайлова Л. И. Социология культуры : учебное пособие / Л. И. Михайлова. – М. : Дашков и К, 2005. – 344 с.
400. Місевра І. В. Проблеми ментальності та національної самосвідомості : спроби дослідження витоків / І. В. Місевра. – О. : Астропринт, 1998. – 47 с.
401. Мотыгуллина З. А. Концепт «судьба» в татарской и английской языковой картине мира : монография / З. А. Мотыгуллина. – Казань : ТГГПУ, 2009. – 139 с.
402. Мясоедов С. П. Основы кросс-культурного менеджмента. Как вести бизнес с представителями других стран и культур / С. П. Мясоедов. – М. : Восток-Запад, 2003. – 256 с.
403. Налчаджян К. А. Самопознание, самосознание и этническая Мы-концепция / К. А. Налчаджян // Вестник СамГУ. – 2006. – № 10/2 (50).
404. Науменко А. М. Мова і діалог культур / А. М. Науменко // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 118–122.
405. Нерознак В. П. От концерта к слову : к проблеме филологического концептуализма / В. П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков : сборник научных трудов. – Омск : [б. в.], 1998. – С. 80–85.

406. Нэпп М. Невербальное общение / М. Нэпп, Дж. Холл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
407. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців / М. І. Обушний. – К. : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1999. – 40 с.
408. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология в конце XX в. : итоги, тенденции, перспективы / И. Г. Ольшанский // Лингвистические исследования в конце XX века. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – С. 26–55.
409. Омельченко Е. Л. Про эмо, готов и нравственность [Электронный ресурс] / Е. Л. Омельченко // Режим доступа : <http://www.polit.ru/author/2009/01/23/subkult>.
410. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації : навчальний посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : Книги – XXI, 2010. – 528 с.
411. Орлова Э. А. Культурная (социальная) антропология / Э. А. Орлова. – М. : Академический Проект, 2004. – 480 с.
412. Оруэлл Дж. Англичане / Дж. Оруэлл // 1984 и эссе разных лет. – М. : Прогресс, 1989. – С. 309–340.
413. Осіпов П. І. Міжкультурна комунікація : проблеми і перспективи // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Миколаїв : МФ НаукМА, 2005. – С. 48–56.
414. Отарова Л. И. Концепт «Gewissen» в немецком языковом пространстве : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. И. Отарова. – Пятигорск, 2005. – 20 с.
415. Очерк американского коммуникативного поведения / [под. ред. Стернина И. А.]. – Воронеж : Истоки, 2001. – 206 с.
416. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии. Новой Зеландии / В. В. Ощепкова. – М.–СПб. : ГЛОССА/КАРО, 2004. – 367 с.

417. Палажченко П. Мой несистематический словарь (Из записной книжки переводчика) / П. Палажченко. – М. : Р. Валент, 2002. – 304 с.
418. Панарин А. С. Россия в Евразии : геополитические вызовы и цивилизационные ответы / А. С. Панарин // Вопросы философии. – 1994. – № 12. – С. 19–31.
419. Панченко А. М. Смех как зрелище / Д. С. Лихачев, А. М. Панченко, Н. В. Поньрко // Смех в Древней Руси. – Л. : Наука, 1984. – С. 72–153.
420. Парфьонова О. І. Традиції в моральній культурі українського народу (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / О. І. Парфьонова. – К. : КНУКМ, 2004. – 175 с.
421. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов. – Липецк : Изд-во ЛГПИ, 1998. – 159 с.
422. Пентелюк М. Культура мови і стилістика / М. Пентелюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
423. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура : учебное пособие / Т. Н. Персикова. – М. : Логос, 2002. – 225 с.
424. Подольская Е. А. Культурология : учебное пособие / Е. А. Подольская, К. А. Иванова, В. Д. Лихвар. – Х. : Изд-во НФаУ : Золотые страницы, 2003. – 160 с.
425. Понятие судьбы в контексте разных культур : Сборник статей. – М. : Наука, 1994. – 318 с.
426. Попов В. Ю. Український господарський менталітет : сутність і трансформації : дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / В. Ю. Попов; НАН України, Центр гуманітарної освіти. – К., 2000. – 192 с.
427. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во «ИСТОКИ», 2002. – 318 с.
428. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.

429. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : ВЦ Київський університет, 1999. – 308 с.
430. Проблемы языка в глобальном мире : Монография / [под. ред. Ганиной Е. В., Чумакова А. Н.]. – М. : ООО «Проспект», 2016. – 208 с.
431. Пятигорский А. М. Избранные труды / А. М. Пятигорский. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 590 с.
432. Резникова Т. Б. Этнопсихолингвистическая специфика кинесических лакун / Т. Б. Резникова // Лакуны в языке и речи. – Благовещенск : БГПУ, 2003. – С. 177–182.
433. Рогова А. В. Стратегии и тактики межкультурной лингводидактики как инновационной основы обучения русскому языку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А. В. Рогова. – М., 2012. – 205 с.
434. Розин В. М. Культурология : учебник / В. М. Розин. – М. : Гардарики, 2003. – 462 с.
435. Рудик І. М. Культурна специфіка невербального коду в міжкультурній комунікації / І. М. Рудик // Вісник ЖДУ імені І. Франка. – 2005. – № 23. – С. 101–103.
436. Рум А. Р. У. Великобритания : лингвострановедческий словарь / А. Р. У. Рум. – М. : Русский язык, 2000. – 560 с.
437. Рюкле Х. Ваше тайное оружие в общении : Мимика, жест, движение / Х. Рюкле. – М. : Интерэксперт, 1996. – 170 с.
438. Савицкий В. М. Концепция лингвистического континуума / В. М. Савицкий, О. А. Кулаева. – Самара : Изд-во «НТЦ», 2004. – 178 с.
439. Саволоцька А. Особливості перекладу міфологічного колориту вступу до балади Тараса Шевченка «Причинна» англійською мовою / А. Саволоцька // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 303–310.
440. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Высшая школа, 2005. – 310 с.
441. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М, ИНФРА-М, 2006. – 288 с.

442. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
443. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2011 – 350 с.
444. Семигінівська Т. В. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства / Т. В. Семигінівська // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – № 1. Том 2. – С. 45–49.
445. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 654 с.
446. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флинта, 2010. – 136 с.
447. Снитко Е. С. Русский язык в этнолингвистическом освещении : лекционный курс / Е. С. Снитко, И. А. Кулинич. – К. : КНУ имени Т. Шевченко, 2005. – 88 с.
448. Соловьева Н. Лингвокультурный концепт «бык». Актуализация концепта в испанской языковой картине мира / Н. Соловьева. – Saarbrücken: : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 220 с.
449. Сорокин Ю. А. Стереотип, штамп, клише : К проблеме определения понятий // Общение : Теоретические и прагматические проблемы. – М. : [б. в.], 1978. – С. 133–138.
450. Сошніков А. О. Репрезентація української ментальності у соціокультурних синтезах : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04 / А. О. Сошніков; ХДПУ імені Г. С. Сковороди. – Х., 1999. – 199 с.
451. Спиридонова Л. К. Етнокультурні особливості образу світу українців : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Л. К. Спиридонова; ОНУ імені І. І. Мечникова. – О., 2009. – 18 с.
452. Спіжова А. В. Дефініції поняття «міжкультурна комунікація» / А. В. Спіжова // Науковий часопис. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов». – К. : КНПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 68–72.

453. Стахів М. Український комунікативний етикет : навчально-методичний посібник / М. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
454. Степанов Ю. С. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в периоды двоеверия / Ю. С. Степанов, С. Г. Проскурин. – М. : Наука, 1993. – 158 с.
455. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
456. Степин В. С. Культура / В. С. Степин // Новая философская энциклопедия : в 4-х т. – М. : Мысль, 2010. – Т. 2. – С. 341–347.
457. Стернин И. А. Национальная специфика мышления и проблема лакунарности / И. А. Стернин // Связи языковых единиц в системе и реализации : Межвузовский сборник научных трудов. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 1997. – С. 22–31.
458. Стернин И. А. Очерк английского коммуникативного поведения / И. А. Стернин, Т. В. Ларина, М. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ. Межрегиональный Центр коммуникативных исследований, 2003. – 116 с.
459. Стефанский Е. Е. Концепт «совесть» в русской, польской и чешской лингвокультурах / Е. Е. Стефанский // Известия РГПУ имени А. И. Герцена. Вып. № 71, 2008. – С. 124–131.
460. Тайлор Э. Б. Первобытная культура : [пер. с англ.] / Э. Б. Тайлор. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.
461. Тарнас Р. История западного мышления («Страсти западного ума») [Электронный ресурс] / Р. Тарнас // Richard Tarnas. Passion of Western Mind (1991)]. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1995 // Режим доступа : www.psylib.org.ua/books/tarna01/index.htm.
462. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.

463. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

464. Тер-Минасова С. Г. Глобальное село или Вавилонская башня: языковая и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова // Вестник МГУ. Сер. 21. – 2004. – № 1.

465. Тер-Минасова С. Г. Роль языка в формировании личности. Язык и национальный характер / С. Г. Тер-Минасова // Этносоциоллингвистика : хрестоматия [авт.-сост. Н. И. Коновалова]. – Екатеринбург : [б. в.], 2004. – С. 241–249.

466. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

467. Тищенко К. Мовні контакти : свідки формування українців / К. Тищенко. – К. : Аквілон-Плюс, 2006. – 416 с.

468. Толстая С. М. Мотивационные семантические модели и картина мира / С. М. Толстая // Материалы международной конференции «Языкознание sub specie русистики : итоги и перспективы». – М. , 2002. – № 1 (3). – С. 112–127.

469. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.

470. Толстой Н. И. Язык и народная культура : Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.

471. Томахин Г. Д. Америка через американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1982. – 256 с.

472. Томахин Г. Д. От страноведения к фоновым знаниям носителей языка и национально-культурной семантике языковых единиц в их языковом сознании / Г. Д. Томахин // Русский язык за рубежом. – 1995. – № 1. – С. 54–65.

473. Томахин Г. Д. Перевод как межкультурная коммуникация / Г. Д. Томахин // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 129–137.
474. Томахин Г. Д. США. Лингвострановедческий словарь / Г. Д. Томахин. – М. : Русский язык, 1999. – 576 с.
475. Томахин Г. Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка) / Г. Д. Томахин : автореф. дис. ... докт. филол. наук. – М., 1984. – 32 с.
476. Топорков А. Л. Малоизвестные источники по славянской этносоциологии (конец XIX – начало XX в.) / А. Л. Топорков // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб., 1991. – С. 307–318.
477. Тощенко Ж. Т. Кентавр-проблема как особый случай парадоксальности общественного сознания / Ж. Т. Тощенко // Вопросы философии. – 2002. – № 6. – С. 29–37.
478. Уайт Л. Избранное : Наука о культуре / Л. Уайт. – М. : РОССПЭН, 2004. – 960 с.
479. Уайт Л. Понятие культуры/ Л. Уайт // Работы Л. А. Уайта по культурологии. (Сборник переводов). – М. : РАН ИНИОН, 1996. – С. 162–169.
480. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Зарубежная лингвистика. – Т. 1. – М. : Прогресс, 1999. – С. 58–91.
481. Успенский Б. А. Избранные труды. Т. 1. Семиотика истории. Семиотика культуры / Б. А. Успенский. – М. : Гнозис, 1994. – 429 с. – С. 320–332.
482. Уфимцева Н. В. Этнический характер, образ себя и языковое сознание русских / Н. В. Уфимцева // Языковое сознание : формирование и функционирование. – М. : Наука, 2000. – 135 с.
483. Флиер А. Я. Культурология для культурологов : учебное пособие / А. Я. Флиер. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 492с.

484. Флорин С. Муки переводческие : Практика перевода / С. Флорин. – М. : Высшая школа, 1983. – 184 с.
485. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высшая школа, 1999. – 157 с.
486. Хайруллина Р. Х. Лингвистика межкультурных коммуникаций : курс лекций / Р. Х. Хайруллина. – Уфа : Изд-во БГПУ, 2005. – 138 с.
487. Хайруллина Р. Х. Универсальные культурные концепты в контексте межкультурной коммуникации / Р. Х. Хайруллина // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение. – № 3. – 2011.
488. Халяпина Л. П. Методические вопросы обучения студентов исследованию сходств и различий в интерпретации универсальных культурных концептов / Л. П. Халяпина // Вестник Кемеровского государственного университета, 2012. – № 1.
489. Халяпина Л. П. Разработка новой модели преподавания лингвистических дисциплин, ориентированной на формирование компетенции в сфере универсальных культурных концептов / Л. П. Халяпина // Вестник Кемеровского государственного университета, 2012. – № 4 (т. 4).
490. Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры / [пер. с гол. Д. В. Сильвестрова] / Й. Хейзинга. – М. : Прогресс–Традиция, 1997. – 416 с.
491. Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / С. А. Хрипко; НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 189 с.
492. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : Учебное пособие / А. Т. Хроленко. – М. : Флинта-Наука, 2004. – 184 с.
493. Человек в контексте культуры : славянский мир / Л. Н. Виноградова, Т. М. Николаева, А. М. Ранчин и др. – М. : Индрик, 1995. – 236 с.

494. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – 185 с.
495. Чернов Г. В. Англо-русский лингвострановедческий словарь / Г. В. Чернов и др. – Смоленск : Полиграмма, 1996. – 1185 с.
496. Чернышевский Н. Г. Национальная бестактность (Отрывок) / Н. Г. Чернышевский. – Современник. 1861. – № 7. – С. 1–18.
497. Чугу С. Вивчення взаємодії мови і культури в контексті зміни наукових парадигм // Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика» : Збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 2. – С. 38–40.
498. Швейцер А. Д. Буквальный перевод и интерференция / А. Д. Швейцер // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1996. – С. 22–34.
499. Шмелев А. Д. Русская языковая модель мира : материалы к словарю / А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.
500. Этническая педагогика. – Астрахань : Изд-во Астраханского педагогического института, 1995. – 475 с.
501. Этнические стереотипы мужского и женского поведения : Сборник статей / [отв. ред. А. К. Байбурин, И. С. Кон]. – СПб. : Наука, 1991. – 318 с.
502. Этнические стереотипы поведения : Сборник статей / [под. ред. А. К. Байбурина]. – Л. : Наука, 1985. – 325 с.
503. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу : Навчальний посібник / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2008. – 262 с.
504. Юрков С. Е. Под знаком гротеска : антиповедение в русской культуре (XI – начало XX вв.) [Электронный ресурс] / С. Е. Юрков. – СПб. : Летний сад, 2003. – С. 15–35. // Режим доступа : ecdejavu.ru/a/Antibehaviour_Jurkov.html.
505. Яблонська О. Поетична творчість Т. Шевченка : соціо- та етнопсихологічні параметри образу москаля / О. Яблонська // Шевченкознавчі студії. – 2013. – Вип. 16. – С. 109–120.

506. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – К. : Знання, 2006. – 344 с.
507. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. А. Янова. – К. : КНЛУ, 2002. – 19 с.
508. Яркеев А. В. Этническая идентичность в дискурсе социального мифа : Монография / А. В. Яркеев. – Ижевск : ГОУВПО УГУ, 2009. – 180 с.
509. Ярмахова Е. А. Лингвокультурный типаж «английский чудак» : автореф. дис... канд. филол. наук / Е. А. Ярмахова. – Волгоград : ВГПУ, 2005. – 14 с.
510. Ярошенко О. А. Эволюция понятийной составляющей лингвокультурного типажа «русский интеллигент» / О. А. Ярошенко // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. – № 124. – 2010. – С. 240–247.
511. Ясперс К. Смысл и назначение истории [пер. с нем. М. И. Левиной]; / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.
512. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань, 1999. – 524 с.
513. Яцук Н. Є. Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Н. Є. Яцук; ЗДУ. – Запоріжжя, 2003. – 16 с.
514. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навчальний посібник для вузів / О. В. Яшенкова. – К. : Академія, 2010. – 309 с.
515. Adams V. An Introduction to Modern English Word-Formation / V. Adams. – London : Longman Group Ltd., 1973. – 230 p.
516. Bachofen J. J. Eine Untersuchwig uber die Gynaikokratie der Alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur // J. J. Bachofen, Gesammelte Werke, ed. by Karl Meuli. – Basel, 1948. – 293 ff.
517. Bennet M. Basis concept of Intercultural Communication. Selected Readings / M. Bennet. – Yarmouth, 1998. – pp. 157–172.

518. Biber D. *Fine Longman Grammar of Spoken and Written English* / D. Biber, S. Johansson, G. Leech, S. Conrad – London, 2000. – 1411 p.
519. Bolten J. *Interkulturelle Kommunikation. Texte und Übungen zum interkulturellen Handeln* / J. Bolten. – Sternenfels : Wissenschaft und Praktik, 2003. – 396 p.
520. Gudykunst W. B. *Communicating with Strangers* / W. B. Gudykunst, Y. Y. Kim. – Boston, 1997. – 444 p.
521. Guirdham M. *Communicating Across Cultures at Work* / M. Guirdham. – Purdue University Press, 2005. – 360 p.
522. Hall E. T. *Beyond Culture Text* / E. T. Hall. – N. Y. : Anchor Books (reissue of 1976 volume), 1981. – 280 p.
523. Heringer H. J. *Interkulturelle Kommunikation* / H. J. Heringer. – Basel : Francke, 2004. – 240 p.
524. Hofstede G. J. *Allemaal andersdenkenden : omgaan met cultuurverschillen* [Електронний ресурс] / G. J. Hofstede. – Amsterdam, 1983 // Режим доступу : <http://im.univie.ac.at/fileadmin/user>.
525. Inglehart R. *The silent revolution in Europe : intergenerational change in post-industrial societies* / R. Inglehart // *American Political Science Review*. – № 65. – P. 991–1017.
526. Kelz H. P. *Interkulturelle Kommunikation und Wirtschaftsdeutsch-Didaktik* / H. P. Kelz // *Das Wort. Germanistisches Jahrbuch '00-01 GUS*. – Moskva : Metatext, Ltd., 2000.
527. Koch N. *Konzepte des ukrainischen Weltbildes (individuell gestaltete Vorstellung einer Autorin zum Konzept «Ukraine» im Roman von Lina Kostenko «Aufzeichnungen eines ukrainischen Verrückten»)* (Концепти української картини світу (індивідуально авторське представлення концепту УКРАЇНА у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»)) / N. Koch // *Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*. – Bd. 2012. [Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier. Verlag Otto Sagner]. – München–Berlin, 2013. – s. 270–293.

528. Kroeber A. L. Culture : A Critical Review of Concepts and Definitions / A. L. Kroeber, Cl. Kluckhohn, W. Untereiner, Al. G. Meyer. – New York. Publication, 1952. –435 p.

ДОДАТОК А

Західні цінності	Східні цінності
демократія	ієрархія
рівність громадян, рівноправність чоловіків і жінок	нерівність громадян, нерівноправність чоловіків і жінок
віра в себе	віра в долю
індивідуалізм	колективізм
факти і цифри	відношення, стосунки
напористість і енергійність	спокій і мудрість
лінійний час	циклічний час
орієнтація на результат	орієнтація на гармонію

**ПРОЕКТНА ПРОПОЗИЦІЯ НА УЧАСТЬ У КОНКУРСІ СПІЛЬНИХ
УКРАЇНСЬКО – ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ПРОЕКТІВ
ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ У 2017–2018 рр.**

(Міністерство освіти і науки України)

**APPLICATION FORM FOR THE CALL FOR PROPOSALS OF THE
JOINT UKRAINE- POLAND R&D PROJECTS
FOR THE PERIOD OF 2017–2018**

(To be applied to the Ministry of Education and Science of Ukraine)

1. ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Назва: «ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ».

Галузь дослідження: гуманітарні науки.

2. ОБГРУНТУВАННЯ ПРОЕКТУ

Розвиток концепції глобалізації світових культур, зокрема глобальної освіти, в Україні в контексті міжкультурної комунікації залежить насамперед від позитивних тенденцій у сфері гуманітарних наук, що передбачає розширення рамок спільних освітянських програм, зокрема європейських. У межах антропоцентристської парадигми наукового знання на сьогодні актуальними є інтегративні гуманітарні дослідження культурно-ментальних чинників національної картини світу. Пріоритетним аспектом таких досліджень є вивчення білінгвальних і біментальних комплексів знання, уможливлених спільним існуванням представників двох (і більше) етнічних культур у рамках однієї соціокультурної реальності.

Об'єктивна інтерпретація виявів культури народів, презентованих різними інформаційними знаками, сприяє формуванню міжкультурної компетенції – що є основним із головних завдань крос-культурної комунікації. Ефективність такої комунікації залежить від багатьох чинників, зокрема, поліетнічної ситуації в регіоні.

Місто Миколаїв (південний регіон України) є поліетнічним містом, у якому проживають люди різного етнічного походження. Громадські організації етнічних товариств виконують важливу культурно-просвітницьку функцію в регіоні. Основна мета товариства «Миколаївське обласне товариство поляків» (голова – Є. Х. Селянська) – інтеграція етнічної спільноти поляків в українське (та ширше – європейське) суспільство та досягнення міжетнічної згоди в полікультурному просторі міста Миколаєва і Миколаївської області.

Інтеграція теоретико-методологічних засад крос-культурного, когнітивно-лінгвістичного, лінгвокультурологічного, етнопсихолінгвістичного, соціолінгвістичного та дискурсивного напрямів у

сучасній науці дозволяє всебічно та максимально об'єктивно дослідити процеси міжкультурної взаємодії українців та етнічних поляків, виявити точки напруження у спілкуванні, розробити моделі комунікації, що сприятимуть налагодженню гармонійних відносин тощо.

Результати дослідження можуть бути використані при читанні лекцій із міжкультурної комунікації у вищих навчальних закладах України та Польщі, спецкурсу «Етностереотипи у крос-культурній комунікації», а також при написанні наукових праць із теми дослідження. Висновки та узагальнення проекту можуть бути використані спеціалістами у галузі міжкультурної комунікації, культурології, соціальної комунікації, педагогіки, психології, етнолінгвістики, етнопсихології тощо.

3. ОПИС ПРОЕКТУ

Актуальність дослідження визначається необхідністю ґрунтовного вивчення феномену етнонаціональної ідентичності в умовах полікультурного середовища, а також в умовах посилення тенденції глобалізації світових культур та інтеграції українського суспільства в європейський культурний простір.

Об'єкт дослідження – феномен національної ідентичності. **Предмет дослідження** – засоби вияву національної ідентичності етнічних поляків у полікультурному середовищі м. Миколаєва та Миколаївської області. **Мета дослідження** – дослідження проблеми етнонаціональної ідентичності в умовах полікультурного існування, а також у контексті глобалізації світових культур.

Завдання дослідження:

1) визначити ціннісні орієнтації та ціннісні очікування представників польської культури в умовах проживання в Україні у межах опозиції «матеріалістичні цінності – постматеріалістичні цінності» (за модифікованою концепцією Р. Інглхарта);

2) описати систему автостереотипів і гетеростереотипів членів польського товариства м. Миколаєва та Миколаївської області;

3) оцінити міжкультурні відмінності на основі параметричної теорії виміру культур (теорії Г. Хофстеде) за шкалами «колективізм – індивідуалізм», «дистанціювання від влади – сприйняття влади», «фемінність – маскуліність», «часова орієнтація – просторова орієнтація», «сприйняття невизначеності – уникнення невизначеності», «альтернативність – медіативність»;

4) виявити рівень етноцентризму і релятивізму в суспільній практиці респондентів;

5) проаналізувати явище лінгвокультурної інтерференції як наслідку процесів культурної асиміляції та адаптації етнічних поляків до української культури;

6) описати стратегії акультурації та інкультурації представників польського етносу в рамках проблем міжкультурної конфліктології;

7) визначити ключові культурні концепти представників польської культури, що сформовані у процесі взаємодії з українською культурою;

8) виявити концептуальні основи формування етнічної толерантності української та польської молоді м. Миколаєва.

Основні методи та прийоми дослідження: опитування, анкетування, моделювання, аксіометрії, асоціативний експеримент, корелятивно-статистичний аналіз, факторний аналіз, описовий метод, когнітивно-лінгвістичний.

Наукова новизна проекту полягає в тому, що в ньому вперше системно та багатоаспектно досліджується проблема етнонаціональної ідентичності поляків в умовах полікультурного континууму м. Миколаєва.

Гіпотеза дослідження: найбільш прийнятним способом ідентифікації етносу в умовах глобалізації є **мультикультурна ідентичність**, яка уможлиблює використання знань і досвіду одного етносу для акультурації іншого етносу в межах балансу між культурним етноцентризмом і культурним релятивізмом.

Теоретичне значення проекту полягає у поглибленні окремих аспектів теорії міжкультурної комунікації. **Практичне значення** проекту. Результати дослідження можуть бути використані при читанні лекцій із міжкультурної комунікації у вищих навчальних закладах України та Польщі, спецкурсів на зразок «Етностереотипи у крос-культурній комунікації» тощо, а також при написанні наукових праць з теми дослідження. Висновки та узагальнення проекту можуть бути використані спеціалістами у галузі міжкультурної комунікації, культурології, соціальної комунікації, педагогіки, психології, етнолінгвістики, етнопсихології та ін. Проект є **перспективним**, що пояснюється актуальністю проблеми національної ідентичності в умовах глобалізації світу.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Об'єктивна інтерпретація виявів культури народів, презентованих різними інформаційними знаками, безперечно, сприяє формуванню міжкультурної компетенції – що є основним із головних завдань ефективної крос-культурної комунікації. Тому одним із очікуваних результатів дослідження є **формування ефективної міжкультурної компетенції** респондентів.

У результаті узагальнення матеріалів дослідження повинна бути представлена **оптимальна модель міжкультурної взаємодії** в умовах полікультуральності. Апробація такої моделі здійснюється в межах «Миколаївського обласного товариства поляків» (голова – Є. Х. Селянська). **Партнерська пропозиція** – провести апробацію аналогічної моделі в межах етнічних товариств українців, які мешкають у Польщі. У ході моделювання будуть визначені ціннісні орієнтації та ціннісні очікування представників польської культури в умовах проживання в Україні у межах опозиції «матеріалістичні цінності – постматеріалістичні цінності»; описана система

автостереотипів і гетеростереотипів членів польського товариства м. Миколаєва та Миколаївської області; досліджені міжкультурні відмінності на основі параметричної теорії виміру культур за шкалами «колективізм – індивідуалізм», «дистанціювання від влади – сприйняття влади», «фемінність – маскуліність», «часова орієнтація – просторова орієнтація», «сприйняття невизначеності – уникнення невизначеності», «альтернативність – медіативність»; виявлено рівень етноцентризму і релятивізму в суспільній практиці респондентів (етнічних поляків та українців); проаналізовано явище лінгвокультурної інтерференції як наслідок процесів культурної асиміляції та адаптації етнічних поляків до української культури; описано стратегії акультурації та інкультурації представників польського етносу в рамках проблем міжкультурної конфліктології; визначено ключові культурні концепти представників польської культури, що сформовані у процесі взаємодії з українською культурою; виявлено концептуальні основи формування етнічної толерантності української та польської молоді м. Миколаєва.

Результати дослідження плануються **апробувати** на наукових конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів, круглих столах у формі доповідей як в Україні, так і Польщі. Планується низка **публікацій** з теми проекту в спеціалізованих фахових журналах України та Польщі. Також заплановано друге (доповнене і розширене) **видання навчального посібника** «Міжкультурна комунікація» з урахуванням матеріалів дослідницької роботи.

Спільна дослідницька робота українських та польських мовознавців буде сприяти **встановленню та розвитку якісного наукового співробітництва** між науковцями обох країн.

5. ПОЕТАПНИЙ ПЛАН РОБОТИ

Етапи роботи формуються у відповідності до багатокomпонентної структури національної (етнонаціональної) ідентичності, що передбачає комплекс знань щодо своєї етнічної специфіки (когнітивний компонент), оцінка значущості своїх та чужих етнодиференційних ознак (оцінний компонент), поведінка (у тому числі мовна) представника етноспільноти як результат сформованої міжкультурної компетентності (діяльнісний компонент).

Етапи роботи також формуються з урахуванням мети, завдань та гіпотези дослідження (найбільш прийнятним способом ідентифікації етносу в умовах глобалізації є мультикультурна ідентичність, яка уможливує використання знань і досвіду одного етносу для акультурації іншого етносу в межах балансу між культурним етноцентризмом і культурним релятивізмом).

I етап: 1) визначення ціннісних орієнтацій та ціннісних очікувань представників польської культури в умовах проживання в Україні у межах опозиції «матеріалістичні цінності – постматеріалістичні цінності» (за модифікованою концепцією Р. Інглхарта); 2) аналіз системи автостереотипів і

гетеростереотипів членів польського товариства м. Миколаєва та Миколаївської області.

II етап: 1) дослідження міжкультурних відмінностей на основі параметричної теорії виміру культур (теорії Г. Хофстеде) за шкалами «колективізм – індивідуалізм», «дистанціювання від влади – сприйняття влади», «фемінність – маскуліність», «часова орієнтація – просторова орієнтація», «сприйняття невизначеності – уникнення невизначеності», «альтернативність – медіативність»; 2) вивчення рівню етноцентризму і релятивізму в суспільній практиці респондентів;

III етап: 1) аналіз лінгвокультурної інтерференції як наслідку процесів культурної асиміляції та адаптації етнічних поляків до української культури; 2) опис стратегії акультурації та інкультурації представників польського етносу в рамках проблем міжкультурної конфліктології;

IV етап: 1) дослідження ключових культурних концептів представників польської культури, що сформовані у процесі взаємодії з українською культурою; 2) моделювання стратегії толерантної поведінки респондентів; 3) узагальнення результатів дослідження.

Для ефективної реалізації етапів дослідження використана низка авторських методик (Г. Хофстеде, Р. Інглхарта, М. Кун та ін.), які модифіковані у зв'язку з їхньою адаптацією до національних (тут українських) реалій сьогодення. Використовуються питальники, що дозволяють робити висновки щодо культурної ідентичності особистості, ціннісних переваг представників українського і польського етносів, визначення етноконсолідуючих ознак культури тощо. У проекті також застосовується асоціативний експеримент.

ДОДАТОК В

(зразок тестів)

1. Термін «міжкультурна комунікація» був запропонований
А) **Е. Холлом;**
Б) В. Гумбольдтом;
В) Л. Уаййтом;
Г) Г. Почепцовим.

2. Основним об'єктом вивчення в міжкультурній комунікації є
А) **особливості культур різних народів;**
Б) мова;
В) традиції;
Г) історія етносу.

3. Здатність оволодівати та застосовувати специфічні культурні знання і досвід у різних сферах конкретних соціальних компетенцій, що реалізуються в конкретній культурній системі, з метою успішної міжкультурної комунікації – це
А) **культурна компетентність;**
Б) культурна грамотність;
В) комунікативна компетентність;
Г) все перераховане вище.

4. Психологічна реакція на зіткнення з чужою культурною реальністю – це
А) **культурний шок;**
Б) адаптація;
В) егоцентризм;
Г) релятивізм.

5. Диференціація соціокультурних систем за допомогою узагальненої моделі – це
А) **типологія культур;**
Б) культурні універсалії;
В) культурний детермінізм;
Г) культурна картина світу.

6. Культурний спадок, що передається із покоління в покоління в певному суспільстві протягом століть – це

- А) **традиції;**
- Б) звичаї;
- В) ритуали;
- Г) мова.

7. До маскулінних культур відносяться:

- А) культура Данії, Швеції, Фінляндії;
- Б) **культура Англії, Італії, Німеччини;**
- В) культура України, Греції, Швеції;
- Г) культура Нідерландів; Данії, Білорусії.

8. Однорідність складу культури називається:

- А) культурна ідентичність;
- Б) інкультурація;
- В) **культурна гомогенність;**
- Г) акультурація.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- автостереотип* 115, 116, 117, 144, 148, 190, 191, 192
- аксіологія* 18, 49
- акультурація* 68, 148, 193
- алоетнонім* 62, 85
- антиповедінка* 16, 17, 49, 148
- безеквівалентна лексика* 26
- висококонтекстні культури* 89
- гетеростереотип* 115, 116, 117, 144, 148, 190, 191, 192
- глобалізація* 6, 65, 194
- глобалізація культур* 6, 65
- глокалізація* 113
- ендемічний концепт* 148
- етнокультурні концепти* 149
- етностереотип* 117, 190, 191
- етнофобізми* 62
- етноцентризм* 66, 67, 79, 85, 114, 115, 149, 154, 190, 191, 192
- індивідуалістська культура*
- інкультурація* 68, 149, 193
- інтеркультурна комунікація* 10
- кентавр-проблема* 64, 85, 149, 182
- ключове слово культури* 36
- ключові культурні концепти* 44, 190, 191
- колективістська культура*
- комунікативна компетентність* 12, 146, 193
- комунікативна компетенція*

комунікація 3, 4, 7, 10, 11, 13, 16, 35, 42, 43, 49, 52, 66, 87, 89, 90, 113, 145, 146, 147, 150, 153, 154, 155, 174, 176, 179, 191, 193

контркультура 14, 16

концепт 14, 20, 24, 27, 40, 43, 47, 57, 99, 102, 114, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 139, 146, 147, 148, 149, 151, 154, 155, 161, 166, 169, 175, 176, 179, 180

концептуальна картина світу 42, 124, 149

крос-культурна комунікація 10, 150

культура 7, 9, 10, 14, 16, 52, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 77, 83, 90, 93, 94, 106, 107, 108, 111, 112, 122, 132, 137, 145, 149, 150, 152, 154, 155, 157, 160, 161, 164, 168, 169, 172, 173, 174, 177, 180, 181, 183, 193

культурна диференціація

культурна дифузія 69, 85, 150

культурна домінанта 120, 150

культурна компетентність 19,

культурна лакунарність 151

культурна традиція

культурний детермінізм 193

культурний дискурс

культурний діалог 3, 64, 113, 146

культурний контекст 4, 21, 26, 74, 88, 89, 143, 151, 155

культурний концепт 121, 124, 144, 146

культурний смисл

культурний стереотип

культурний шок 63, 85, 146, 147, 193

культуртрегер 69, 70, 94, 152

культуртрегерство 69, 70, 71, 85, 152

лакунарність 48, 82, 126, 127, 131, 151

лінгвокраїнознавство 20, 21

лінгвокультура 36, 44, 129, 152

лінгвокультурема 37, 39, 40, 50, 152

лінгвокультурна інтерференція 82, 144, 152

лінгвокультурний концепт 36, 43, 50, 122, 144, 169

лінгвокультурний типаж 40, 41, 42, 50

лінгвокультурологічна (лінгвокультурна) компетенція 12

лінгвоментальність 50

логоепістема 3, 26, 50, 152

маскулінна культура 106

медіативна культура

менталітет 12, 14, 29, 32, 35, 41, 44, 50, 54, 56, 91, 115, 123, 133, 134, 153, 177, 184

ментальність 29, 32, 33, 35, 50, 71, 109, 147, 153, 185

міжкультурна компетентність 12, 49, 153

міжкультурна комунікація 3, 4, 7, 10, 11, 13, 35, 42, 43, 49, 52, 66, 87, 90, 113, 145, 146, 147, 153, 154, 174, 176, 179, 191, 193

міжкультурний конфлікт

мовна картина світу 4, 120, 154

немедіативна культура

низькоконтекстні культури 89

переклад 3, 6, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 146, 165, 167, 174, 178

прецедентний концепт

прецедентний текст 26, 36, 120, 150

релятивізм 66, 67, 79, 85, 115, 154, 190, 191, 192, 193

соціально-прецедентний феномен 24

стереотип 4, 6, 10, 14, 16, 35, 41, 43, 48, 53, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 131, 138, 144, 146, 148, 151, 156, 158, 163, 164, 168, 179, 182, 184

субкультура 13, 14, 16, 49, 155

сучасні культури 112

тип культури 89, 96, 98, 109, 143, 150, 155

традиційні культури 4, 109, 111, 112

традиції 4, 31, 35, 46, 52, 88, 108, 109, 110, 111, 113, 143, 155, 177, 193

універсальні концепти 123

фемінна культура

фонові знання 21, 26, 50, 74, 155

Навчальне видання

Коч Наталя Володимирівна

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
ступенів «бакалавр» і «магістр»

Технічний редактор

К. О. Левенець

Матеріали надруковано в авторській редакції

Відповідальність за допущені помилки та неточності несуть автори
публікацій

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 8,61. Тираж 300 прим. Зам. №

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ

Видавництво «ЧП Румянцева А. В.»

54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи МК № 11 від 26.01.2007 р.